

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

СМІРНОВ СЕРГІЙ АНАТОЛІЙОВИЧ

УДК [070.16:316.77:316.658:81'272-049.2](100)"20"

ДИСЕРТАЦІЯ

(НЕ)ПРАВДА В СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЯХ

061 – Журналістика

06 – Журналістика

подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень.

Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело. _____ (Смірнов С. А.)

Науковий керівник:

доктор наук з соціальних комунікацій, професор

Житарюк Мар'ян Георгійович

ЛЬВІВ 2025

АНОТАЦІЯ

Смірнов С.А. (Не)правда в соціальних комунікаціях. - Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 061 Журналістика (галузь знань 06 Журналістика). – Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2025.

Останніми роками в світі спостерігається поглиблений інтерес до проблеми (не)правди і (не)достовірності, а з середини 2010-их років проблема достовірності в соціальних комунікаціях визнана загальносвітовою проблемою. У звіті Всесвітнього економічного форуму 2023-2024 про глобальні ризики неправда (недостовірна інформація), яка складається з свідомого обману (disinformation) та помилкового сприйняття (misinformation), займає перше місце в списку короткострокових і п'яте місце в списку довгострокових ризиків для усього світу. Поширення неправди, на думку авторів звіту, може призвести до громадянських заворушень, спричинити урядову цензуру, внутрішню пропаганду та контроль над вільним потоком інформації.

Сучасні технології дозволяють поширювати будь-яку інформацію практично без часових, територіальних та кількісних обмежень: якій завгодно кількості людей без поділу на місце перебування. Розвиток інформаційних технологій робить спілкування, інформування та соціальні комунікації всепроникними та масштабними, а разом з ними такими ж стають і поширення спланованих інформаційних атак, використання евфемізмів для зміни сприйняття реальності, неправди.

У цих умовах неймовірно зростає кількість самої інформації, а розвиток пошукових сервісів, включаючи «мовні моделі» і «штучні інтелекти», роблять процес комунікації ще швидшим і простішим, при чому зростають можливості поширення як правди, так і недостовірної інформації з усіма ризиками, які вона несе і які закладають автори дезінформаційних кампаній.

Тему дисертаційного дослідження було затверджено Вченою радою Львівського національного університету імені Івана Франка (протокол від 24.11.2021 року № 22/11), а саме дослідження здійснено на кафедрі зарубіжної преси та інформації факультету журналістики ЛНУ імені Івана Франка в межах наукових тем кафедри зарубіжної преси та інформації факультету журналістики Львівського національного університету імені Івана Франка “Проблематика сучасної зарубіжної журналістики в контексті аксіологічних домінант”, номер державної реєстрації: 0121U110156; термін виконання: 01.01.2021-31.12.2025.

Теоретичну базу дослідження склали праці, які описують як загальні теорії соціальних комунікацій, пізнання, методи підтвердження і спростування, зокрема Платона, Арістотеля, Томи Аквінського, Ольгерда-Іполита Бочковського, Дженінгса Брайанта, Володимира Владимірова, Зенона Дмитровського, Мар’яна Житарюка, Володимира Здоровеги, Валерія Іванова, Мануеля Кастельса, Івана Крупського, Девіда Майерса, Деніса Мак-Квейла, Анатолія Москаленка, Бориса Потятиника, Мар’яна Лозинського, Георгія Почепцова, Володимира Різуна, Карла Поппера, Поля Екмана та інших; так і спеціальні теорії соціальних комунікацій та суспільних процесів, включаючи соціологію, політологію та журналістику, зокрема: Волтера Лімпана, Едварда Бернейса, Маршала Маклюєна, Вілбура Шрамма, Теодора Петерсона, Фреда Сіберта, Елізабет Ноель-Нойман, Насіма Талеба.

Мета дослідження – встановити основні принципи та чинники соціальної комунікації, які впливають на точність та достовірність інформації, з урахуванням ролі і взаємозв'язку учасників комунікацій, повідомлень, форм і способів їх поширення.

Об’єктом дослідження є система соціальних комунікацій в умовах сучасних технологій інформаційного суспільства, зокрема масова комунікація(включно з повідомленнями офіційних органів влади, інституцій, медіа та публічних осіб) та «повсякденна» комунікація, яка завдяки технологіям, таким як соціальні мережі, може набувати масового охоплення та впливу на всі форми соціальних комунікацій.

Предметом дослідження є фактологічні та інтерпретаційні процеси соціальних комунікацій та їх компоненти: учасники, канали, самі повідомлення;

способи пізнання і відображення реальності в соціальних комунікаціях і, як наслідок, особливості появи і поширення достовірності, неправди, а також особливості функціонування фактчекінгових платформ.

Методологія дослідження, з огляду на мету та завдання, ґрунтується на соціальнокомунікаційній парадигмі, використовуючи поєднання лінгвістичних, філософських та комунікаційних підходів для розгляду проблеми (не)правди. Вона спирається на комплексний інструментарій теоретичних та емпіричних методів, включно з експериментами, які детальніше зазначені і описані в основному тексті дисертації.

Наукова новизна дослідження полягає в комплексному дослідженні комунікацій з погляду наявної в них (не)достовірності – правди і неправди; принципів і форм комунікацій у суспільстві, які можуть одночасно і давати знання про предмет чи явище, і повністю приховувати його.

Систематизовано різні підходи до розуміння ключових термінів, пов'язаних з поняттями правди та неправди в контексті сучасних соціальних комунікацій та медіа.

Уточнено значення основних термінів і понять, зокрема, базових: «Правда», «Неправда» та більш спеціалізованих: «Фактчекінг», «Медіа», «Соціальні комунікації», зроблено уточнювальне пояснення до ключових термінів, які стосуються неправди в можливих контекстах.

В історіографічній частині дисертації зроблено оригінальний аналіз, синтез та інтерпретацію відомих джерел крізь призму досліджуваної проблеми. Зокрема, проведено паралелі між різними культурами – індійські Закони Ману, Руська Правда, китайський трактат про війну СуньЦзи – у підходах до встановлення істини, допуску обманювати тощо. Зіставлення "Державця" Макіавеллі з "АнтиМакіавеллі" Фрідріха Великого та інтерпретація останнього як ранньої форми "фактчекінгу" демонструє, що ключові питання дисертації мають глибоке історичне коріння.

У роботі вперше: розглянуто приховування інформації як окремий та важливий аспект неправди, на відміну від більш досліджених активних форм

обману. Для цього використано міждисциплінарний підхід, з поєднанням філософських, юридичних, психологічних та комунікаційних аспектів дослідження;

Проаналізовано законодавство України щодо права на інформацію та права на її приховування з погляду соціальних комунікацій і продемонстровано, що приховування інформації гарантується точно так само, як право на інформацію та її повноту.

Представлено результати власного опитування серед представників громад Львівської області щодо ставлення до цензури.

Досліджено питання про надмір інформації як форму приховування або ускладнення доступу до правдивої інформації в контексті соціальних комунікацій.

Встановлено парадоксальну природу мови, яка одночасно є інструментом для встановлення істини та для поширення неправди, перешкодою для комунікації та інструментом для точнішого передання сенсу.

Детально проаналізовано використання евфемізмів як свідомої інформаційної політики на прикладі російсько-української війни.

Значущі результати описані у висновках, що виносяться на захист:

Неправда є одним з універсальних інструментів у комунікаціях, а ставлення до обману в суспільстві залежить від трактування намірів або наслідків обману; часто обман може мати ті самі емоційні та ціннісні оцінки, що й правда.

Способи комунікувати між собою базуються на парадоксальних і взаємовиключних принципах, одні і ті ж засоби успішно використовуються як з метою встановити правду, так і обманути.

Постійна зміна суспільних процесів, назв, потреб, цінностей (ставлення) призводить до постійного ж пошуку правди і достовірної інформації, бо, навіть не раз віднайдена, вона може бути описана іншими словами чи бути переміщеною в інший контекст, що робить її не доведеним припущенням.

Людина і суспільство живуть у сконструйованих ними ж дійсностях, які включають в себе нереальні, виключно суб'єктивні елементи.

Фактчекінг у формі «як віднайти фейк» не є гарантією відрізнити правду від вигадки, бо не враховує парадоксальних форм комунікації і психологічних бар'єрів учасників.

Теоретичне та практичне значення. Практичний результат дослідження може стати основою вдосконалення:

методології соціальних комунікацій з оцінкою довіри аудиторії, і відповідальності перед нею;

інструментів фактчекінгу та складових перевірки фактів та інтерпретацій (заяв, опіній) з точки зору формування з їх допомогою альтернативних реальностей; програм медіаграмотності, вдосконалення тестів на достовірну та фейкову інформацію.

Результати будуть корисними для планування і реалізації стратегічних комунікацій, пропагандистських, інформаційно-психологічних кампаній. Розуміння причин та форм приховування інформації може бути корисним для журналістів, політиків, державних службовців та всіх, хто задіяний у соціальних комунікаціях, а розуміння парадоксів комунікації може допомогти усвідомлювати потенційні неоднозначності та інтерпретації повідомлень.

Аналіз законодавства сприятиме розробці та вдосконаленню нормативно-правових актів у сфері доступу до інформації та захисту персональних даних. Приклади з виборчим процесом ілюструють важливість прозорості та підзвітності для забезпечення довіри до демократичних інститутів.

Результати опитування щодо ставлення до цензури можуть бути використані для формування інформаційної політики на місцевому рівні.

Розуміння проблеми інформаційного перевантаження, його причин і наслідків є важливим для розробки стратегій боротьби з дезінформацією та підвищення медіа грамотності громадян.

Аналіз використання евфемізмів у контексті російсько-української війни є цінним для розробки стратегій протидії пропаганді та дезінформації.

Розгляд ролі образних засобів може бути корисним для створення ефективних комунікаційних кампаній, що апелюють до емоцій та розуміння аудиторії.

Підвищення обізнаності щодо природи іронії та сарказму може допомогти уникнути непорозумінь у міжкультурній комунікації та в різних соціальних контекстах.

Отримані результати розширюють та доповнюють теоретичні і наукові аспекти дослідження проблемних питань соціальних комунікацій, теорії та практики журналістики.

Дослідження поглиблює розуміння концепції істини в соціальних комунікаціях, розглядає її не лише з погляду відповідності фактів, а й результативності інтерпретації та контекстуалізації через мову.

Аналіз багатозначності мови та образних засобів встановлює ефективність передання складних ідей та емоцій з допомогою непрямих способів висловлення і, відповідно, сприяє подальшому розвитку теорій комунікації. Розгляд іронії та сарказму як особливих форм комунікації "від зворотного" збагачує розуміння невербальних аспектів мови та їхнього впливу на сприйняття повідомлень.

Аналіз евфемізмів як інструменту створення квазіреальності важливий для теорії пропаганди та розуміння принципів інформаційної війни, адже демонструє, як можна використовувати мову для маніпулювання свідомістю.

Теоретичні положення, пропозиції, висновки та практичні рекомендації, сформульовані в дисертації, можуть бути використані в науково-дослідній сфері, під час викладання відповідних навчальних дисциплін, в тому числі «теорії масової інформації», «пропаганда», «принципи і методи фактчекінгу», «стратегічні комунікації та контрпропаганда», «медіастандарти» а також при підготовці підручників, посібників і навчальних курсів.

Всі основні положення та результати дисертаційного дослідження отримані самостійно і науково апробовані, зокрема, відображені у виступах на наукових семінарах і конференціях, а також в наукових публікаціях автора.

Ключові слова: соціальні комунікації, журналістика, медіа (засоби масової інформації), преса (газети, журнали), стандарти, етика, факти, неправда, фейкові новини, дезінформація, пропаганда, російсько-українська війна, соціальні мережі, цензура, ідентичність.

ABSTRACT

Smirnov S.A. (Un)truth in Social Communications. – Qualifying Scientific Work (Manuscript). Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in Journalism (061). – Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, 2025.

Global interest in the multifaceted problem of (un)truth and (un)reliability has significantly increased in recent years. Since the mid-2010s, the veracity of social communications has become a worldwide concern. The World Economic Forum's Global Risks Report 2023-2024 identifies misinformation and disinformation as the top short-term and fifth long-term global risk, potentially leading to civil unrest, governmental censorship, domestic propaganda, and control over information flow. Modern technologies facilitate the rapid and widespread dissemination of information, transcending temporal and geographical boundaries to reach vast audiences. While this advancement has made social communication ubiquitous, it has correspondingly amplified the spread of planned information attacks, euphemisms altering reality perception, and falsehoods. The sheer volume of information is growing immensely, and the development of search services, including language models and artificial intelligence, further accelerates communication. This concurrently increases the potential for disseminating both truthful and unreliable information, along with associated risks, including those embedded by disinformation campaigns.

The **aim of this research** is to establish the fundamental principles and factors within social communication that influence information accuracy and reliability, considering the roles and interconnectedness of communication participants, messages, and their dissemination methods.

Objectives:

- To clarify the concepts of "truth" and "(un)truth" (including related terms) within contemporary and historical contexts, encompassing theoretical definitions and practical applications across diverse societies.

- To analyze methods for establishing truth, focusing on events, their contexts, and testimony reliability.
- To compare theories of truth, cognition, and reality reflection, examining their practical manifestations in social communications.
- To define the characteristics of facts, judgments, and interpretations as constructs for explaining reality.
- To identify typical methods for concealing and uncovering truth, the nature of unreliable messages, and their emergence in social communication.
- To experimentally determine the effectiveness of modern methods for verifying information reliability, identifying their strengths and weaknesses.

The **object of study** is the system of social communications within the context of modern information society technologies, particularly mass communication (including messages from official authorities, institutions, media, and public figures) and "everyday" communication, which, through technology like social networks, can achieve mass reach and influence. The **subject of study** encompasses the factual and interpretative processes of social communications and their components (participants, channels, messages); methods of cognition and reality reflection in social communications; and consequently, the emergence and dissemination of reliability/untruth, and the functioning of fact-checking platforms.

The **research methodology** is grounded in a socio-communicative paradigm, employing a combination of linguistic, philosophical, and communication approaches to address the problem of (un)truth. It utilizes a comprehensive toolkit of theoretical and empirical methods, including experiments detailed in the dissertation.

Scientific novelty lies in the comprehensive study of social communications through the lens of inherent (un)reliability – truth and untruth – and the principles of communication that can simultaneously impart knowledge or conceal it. The research originally analyzes historical and cross-cultural approaches to truth and deception (e.g., Laws of Manu, Russkaya Pravda, Sun Tzu, Machiavelli vs. Frederick the Great's "Anti-Machiavel" as an early form of fact-checking), systematically explores information concealment and overload as forms of untruth, and examines the use of euphemisms in

conflict narratives, exemplified by the Russo-Ukrainian war. Key findings from this comprehensive study include:

- Social communications function as conduits for both establishing truth and for deception, for cognition and for distorting information about reality.
- Untruth, as the deliberate dissemination of unreliable information, is a fundamental aspect of communication.
- Societal judgment of deception is contingent on perceived intentions or consequences, often leading to evaluations similar to those of truth.
- Intercommunication methods are based on paradoxical principles, where identical means can establish truth or deceive.
- A speaker's communicative intent regarding truthfulness may often diverge from the perceived outcome.
- Emotions, evaluations, and values embedded in social communications influence information accuracy and the perceived importance of both information and its reliability.
- The dynamic nature of social processes necessitates a continuous re-evaluation of truth, as established facts can be recontextualized, reverting to unverified assumptions.
- Individuals and society inhabit self-constructed realities containing subjective, sometimes unreal, elements.
- Conventional fact-checking ("how to find a fake") does not guarantee the ability to distinguish truth from fiction due to paradoxical communication forms and participants' psychological barriers.
- Human cognition inherently requires and generates both truth and untruth to navigate and construct an optimal perceived reality.

Theoretical significance involves an enhanced understanding of social communication dynamics in contemporary information environments, particularly the interplay of truth, untruth, and reliability. The study refines criteria for discerning truth from deception, clarifies the roles of fact and interpretation, and expands the theoretical understanding of truth in social communications beyond factual correspondence to include

interpretive and linguistic contextualization. It contributes to communication theory, journalism studies, and the study of propaganda, particularly concerning the analysis of euphemisms as tools for creating quasi-realities.

Practical significance stems from providing insights into mass media capabilities and responsibilities. Practical outcomes include actionable recommendations for communication professionals (journalists, politicians, public servants) to refine methodologies for assessing audience trust and accountability, and to enhance fact-checking tools by considering how interpretations contribute to alternative realities. The findings are valuable for understanding information concealment, can inform the development of legal acts on information access and data protection, and may be used in shaping local information policies based on societal attitudes towards censorship. The research also aims to improve media literacy programs and will be beneficial for strategic communication campaigns, propaganda, and information-psychological operations. Furthermore, its theoretical tenets and practical recommendations are applicable to academic research and the development of educational programs and textbooks in mass communication, fact-checking, and strategic communications.

The core findings of this independently conducted research have been disseminated through presentations at scientific seminars and conferences, and in the author's publications.

Keywords: social communications, journalism, media (mass media, press), standards, ethics, (un)truth, facts, fact-checking, fake news, disinformation, propaganda, Russian-Ukrainian war, social media (social networks), censorship, identity.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Смірнов С. А. Медіастандарти та фактчекінг в контексті психологічних бар'єрів, глибинних переконань та традицій / С. А. Смірнов // Вісник Львівського університету. Серія журналістика. – 2023. – №52-53. – С. 122-135. – DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vjo.2023.52-53.11726>.

2. Смірнов Сергій. Факти в теоріях істини / Сергій Смірнов // Вісник Львівського університету. Серія журналістика. – 2024. – № 54-55. – С. 93-103. – DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vjo.2024.54-55.12151>.

3. Смірнов Сергій. Термінологія неправди в соціальних комунікаціях (Неправда: види, терміни, використання в медіа. / Сергій Смірнов // Вісник Львівського університету. Серія журналістика. – 2025. – № 57. – С. 90-98. – DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vjo.2025.57.13293>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

4. Смірнов С. А. Фейки і фактчекінг російсько-української війни / С. А. Смірнов // Українські та закордонні медіа перед викликами сучасності : Збірник матеріалів звітної наукової конференції за 2022 рік (секція "Журналістика"), Львів, Україна, 2022 – Львів : Простір-М, 2023. – С. 96-98. URL: <https://journ.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/10/Zbirnyk-tez-zvitnoi-konferenetsii-za-2022-rik.pdf>

5. Смірнов С. А. Евфемізми війни. Прикладні аспекти пропаганди та контрпропаганди / Смірнов С. А. // «Сучасний масмедійний простір: реалії та перспективи розвитку»: Збірник тез доповідей, Тернопіль, Україна, 10.04.2024 – 2024.

6. Смірнов С. Інформаційна безпека України (документи, події, дати). Медіадискурс війни: український та закордонний досвід : монографія / [Мар'ян Житарюк, Тарас Балда, Тарас Лильо та ін.] ; наук. ред., упорядк., вступ, висновки проф. М. Житарюк. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2025. С. 107–144.
<https://journ.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2025/03/Mediadyskurs-web.pdf>

7. Смірнов С.А. Факт в теоріях істини. Практичне значення у створенні медіареальностей та проблеми фактчекінгу. / Смірнов С. А. // "Медіареальність у часи інформаційних війн": виступ на міжнародній науковій конференції, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 15.03.2024 - 2024.

8. Смірнов С. А. Соціальні комунікації: недостовірні інформація та тенденції форматів. Наука і вища освіта : тези доп. XXXIII Міжнар. наук. конф. здобувачів вищ. освіти і молодих уч., м. Запоріжжя, 13 листоп. 2024 р. Запоріжжя, 2024. С. 150.

URL: http://virtuni.education.zp.ua/info_cpu/sites/default/files/%20T1%20Ч2.pdf

ЗМІСТ

ВСТУП	17
РОЗДІЛ 1. ГЕНЕЗА, МЕТОДОЛОГІЯ, СУЧАСНІ ПРАКТИКИ ПОНЯТЬ «ПРАВДА» І «НЕПРАВДА»	31
1.1. Термінологічні особливості понять «правда», «неправда», «факт», «фактчекінг», «засоби масової інформації», «медіа», «соціальні комунікації»	31
1.2. Історіографія та практичне значення правди і методів її пошуку та встановлення на прикладі давніх писемних пам'яток	48
1.2.1. Китайське Мистецтво війни та індійські закони Ману	48
1.2.2. Повість минулих літ, Руська правда та Литовський Статут	53
1.2.3. «Державець» Макіавеллі та фактчекінг Фрідріха Пруського	58
1.3. Генеза наукового розуміння і сучасні методологічні засади вивчення і функціонування понять «правда/неправда»	61
1.3.1. Істина в розумінні Арістотеля, Платона та Ньютона	61
1.3.2. (не)Достовірність за Декартом і Гобсом. «Ідоли помилок» Френсіса Бекона	65
1.3.3. Теорії істини та факт	68
Висновки до розділу 1	75
Список використаних джерел	80
РОЗДІЛ 2 ПРИХОВУВАННЯ	86
2.1. Право на приховування інформації	87
2.1.1. Про вибір оприлюднювати чи приховувати інформацію	87

2.1.2. Право на приховування, гарантія таємниці, відповідальність	91
2.1.3. Професійні та психологічні основи приховування	105
2.2. Використання і створення формальних підстав для приховування як форми обману	107
2.2.1. Цензура і самоцензура	107
2.2.2. Надмір інформації, інформаційне перезавантаження	115
2.2.3. Правда як сума фактів і проблема суми з невідомими складниками	126
Висновки до розділу 2	134
Список використаних джерел	136
РОЗДІЛ 3. ПАРАДОКСИ КОМУНІКАЦІЙ (ЯК МИ КОМУНІКУЄМО (НЕ)ПРАВДУ)	145
3.1. Інтерпретація, парадоксальність і багатозначність як спосіб заплутати і пояснити (Подвійна функція образного мовлення)	145
3.2. Іронія і сарказм як спосіб «комунікації від зворотного»	149
3.3. Евфемізми як основа квазіреальності	154
Висновки до розділу 3	159
Список використаних джерел	161
Розділ 4 ПРАКТИКИ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ	164
4.1 Як теорії істин працюють в соціальних комунікаціях (на прикладі Будапештського Меморандуму)	164

4.2 Казус Санта Клауса, або як обманути фактчекінг	175
ВИСНОВКИ	185
ДОДАТКИ	190
Додаток 1. Звіт Всесвітнього економічного форуму 2023-2024 про глобальні ризики	190
Додаток 2. Розподіл існуючих світових ризиків за даними ВЕФ	191
Додаток 3. Карта Європи за наявністю наміру обману в значенні слова «неправда»	192
Додаток 4. розділ XVIII «Як владарі повинні дотримуватися свого слова», «Державець» Ніколо Макіавеллі	193
Додаток 5. Розгорнутий уривок про те, як Зеленський обирає, повідомити чи приховати інформацію про напад РФ на Україну з його інтерв'ю	196
Додаток 6. Порівняльна таблиця російських наративів і цитат Віктора Орбана та Роберта Фіцо (джерело Детектор медіа)	198
Додаток 7. Текст Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї	199
Додаток 8. Список публікацій здобувача за темою дисертації та відомості про апробацію результатів дисертації	202

ВСТУП

Актуальність теми. В 2022 році Російська Федерація здійснила черговий акт агресивної війни – відкритий воєнний напад на Україну з застосуванням ракетних ударів і введенням своїх військових сил на територію України. Через кілька днів державна дума РФ ухвалює закон, яким зобов'язує називати дії своїх військ виключно «забезпечення миру», називати війну війною відповідно до закону визнається злочином із максимальним покаранням до 15 років позбавлення волі.

Останніми роками в світі спостерігається інтерес до проблеми (не)правди і (не)достовірності, а з середини 2010-их років проблема достовірності в соціальних комунікаціях визнана загальносвітовою проблемою. В 2016 році (через два роки після окупації, а згодом і анексії росіянами українського Криму, які росіяни називають «повернення») видавництво Oxford University Press визнало словом року post-truth, що в перекладі означає "постправа". Слово, згідно з Оксфордським словником, описує ситуацію, за якої об'єктивні факти є менш важливими для формування громадської думки, ніж заклики до особистих переконань. Водночас, коли правда через деякий час розкривається, в очах громадськості це вже не має значення [1]. У 2017 році англійський онлайн-словник Collins назвав найпопулярнішим словом року fake news ("фейк ньюс", з англ. - "підроблені новини") - "неправдиву, часто сенсаційну інформацію, поширювану під виглядом новини" [2].

Сучасні технології дозволяють поширювати будь-яку інформацію практично без часових, територіальних та кількісних обмежень: якій завгодно кількості людей без поділу на місце перебування. Розвиток інформаційних технологій робить соціальні комунікації всепроникними та масштабними, а разом з ними такими ж стають і поширення спланованих інформаційних атак, використання евфемізмів для зміни сприйняття реальності, неправди. В цих умовах неймовірно зростає кількість самої інформації, а розвиток пошукових сервісів, включаючи «мовні моделі» і «штучні інтелекти» роблять процес комунікації ще швидшим і простішим, при чому зростають можливості поширення як правди, так і недостовірної інформації.

У звіті Всесвітнього економічного форуму 2023-2024 про глобальні ризики неправда (недостовірна інформація), яка складається з свідомого обману (disinformation) та помилкового сприйняття (misinformation), займає перше місце в списку короткострокових і п'яте місце в списку довгострокових ризиків для усього світу (див. додаток 1). Поширення неправди може призвести до громадянських заворушень: *«іноземні, і внутрішні суб'єкти будуть використовувати дезінформацію для розширення суспільних і політичних розбіжностей»*, і може спричинити урядову цензуру, внутрішню пропаганду та контроль над вільним потоком інформації, що становить найбільші глобальні ризики, з якими ми стикаємося у 2024 році та надалі | Всесвітній економічний форум (weforum.org) [3] (див. додаток 2)

Проблему неправди як недостовірної інформації експерти Світового Економічного Форуму пов'язують з технологічним ризиком - зростаюче занепокоєння значною мірою зумовлене потенціалом штучного інтелекту в руках зловмисників заповнювати глобальні інформаційні системи неправдивими наративами. Ще більше розуміння загрози поширення неправди дає те, що її негативні наслідки можуть проявлятися зокрема в «поляризації суспільства», «непрогнозованій міграції» та «війнами між країнами», які також мають місце в глобальних коротко- і довгострокових ризиках.

Суспільство опиняється в непростій ситуації. З одного боку, учасники інформаційного поля, особливо політики, публічні діячі і загалом ті, хто веде свою діяльність, використовуючи соціальні мережі, ставлять під сумнів доцільність і спроможність існування ЗМІ (мас-медіа) як професійних учасників комунікації з громадянами та інформуванні суспільства. Як підсумувала свого часу ВВС, «в офісі Президента України Володимира Зеленського журналістів колись назвали непотрібними посередниками. Пресслужба британського прем'єра Бориса Джонсона не запрошувала негодних журналістів на брифінги. Кремль обмежує доступ журналістського пулу до президента рф Володимира Путіна. А Дональд Трамп давно перебуває з репортерами у стані війни. Щоб обійти журналістів,

політики пишуть у соцмережі. Але постраждає від цього суспільство, вважають експерти» [4]. Бо все більша кількість несистемної інформації, недостовірних повідомлень і просто обману призводять до того, що зростають вимоги до якості інформації, важливість і достовірність якої (включаючи різноманітну перевірку цієї інформації) покладається саме на ЗМІ.

Виклик протистояти неправді приймають різноманітні інституції, а формати цього протистояння набувають несподіваних форм. Наприклад, соціальні мережі під тиском урядів і/або громадської чи експертної думки впроваджують різні механізми перевірки та відсіювання неправдивої інформації – від «тіньових банів» до блокування і видалення акаунтів, які помічені чи й просто запідозрені в поширенні дезінформації. Часто це зрозумілі прозори і справедливі рішення, але часто – незрозумілі, і необґрунтовані. Інколи це взагалі залежить від того, хто має владу і впливи. Так, в 2025 році, одразу після перемоги Трампа на президентських виборах, компанія Meta заплатила Трампу 25 млн доларів за блокування його акаунту в Facebook, яке було здійснене в 2021 році на фоні спроб прихильників Трампа, незгодних з його тодішнім програвшем, штурмувати Капітолії [5].

Інструментами, що мали б допомогти у викритті недостовірної інформації, вважають фактчекінгові платформи, кількість яких у світі за останні двадцять років суттєво збільшилася, поради-інструкції з перевірки інформації під загальним мото «як відрізнити фейк» та програми медіаграмотності і критичного мислення, які часто засновані на принципах цих же порад. Проте результату, який міг би свідчити, що люди перестали бути жертвами неправди, ошукування та дезінформаційних атак, поки що немає, відтак проблема неправди залишається актуальною та важливою.

Дослідження провадиться на кафедрі зарубіжної преси та інформації факультету журналістики ЛНУ імені Івана Франка. Науковий керівник – завідувач кафедри, професор Мар'ян Житарюк, доктор наук із соціальних комунікацій. Викладачі кафедри – доцент, кандидат філологічних наук Тарас Лильо, доцент, кандидат філологічних наук Тетяна Хоменко, доценти, кандидати наук з соціальних комунікацій Ольга Квасниця, Юрій Мельник, Андрій Мельник, асистент Тарас Балда.

На кафедрі досліджуються та розроблені 13 курсів, а також 20 вибіркових та 9 обов'язкових спецкурсів, серед яких загальна теорія і практика журналістики; теорія, практика та моделі зарубіжної преси; націологія, «Деонтологія журналістики»; «Теорія культури і масової комунікації»; «Міжнародна безпека»; «Міжнародна комунікація як світова медіа-система» та інші [6].

Факультет журналістики – одна з наукових шкіл Львівського Національного Університету імені Івана Франка, який веде початок з 1953 року, коли було створено відділення журналістики, реорганізоване вже через рік і факультет. Першим деканом призначено Володимира Дмитрука. Наприкінці 1960-х — на початку 1970-х захистилися перші професори. В різні роки деканами факультету були Боянович, Білоштан Йосип Цьох, Дем'ян Григораш, Михайло Нечиталюк, Павло Ящук, Володимир Здоровега, Борис Потятиник, Михайло Присяжний. Власне Володимир Здоровега став першим теоретиком публіцистики в історії журналістики, захистивши докторську дисертацію «Публіцистика, її природа, суспільна роль, гносеологічні та психологічні основи»). Сьогодні декан факультету - кандидат історичних наук, доцент Мар'ян Лозинський. На факультеті працює 6 кафедр, лабораторія журналістської майстерності, навчальна телерадіостудія та Інститут екології інформації.

Теоретичну базу дослідження склали праці, які описують як загальні теорії пізнання, достовірності, способи переконання, методи підтвердження і спростування, теорії соціальних комунікацій: Платона, Арістотеля [7], Томи Аквінського, О. Бочковського [8], Д. Брайанта, В. Владимірова [9], З. Дмитровського [10], М. Житарюка [11, 12], В. Здоровеги [13], В. Іванова [14], М.Кастельса, І. Крупського [15], В. Лизанчука [16], Д. Майерса, Д. Мак-Квейла [17], А. Москаленка [18], Б. Потятиника [19, 20], М. Лозинського [19], Г. Почепцова [21], В. Різуна [22], К. Поппера [23], П. Екмана [24] та інших;

так і спеціальні дослідження теорій соціальних комунікацій та суспільних процесів, включаючи соціологію, політологію та журналістику, зокрема: В. Лімпана, Е. Бернейса, М. Маклюєна, В. Шрамма, Т. Петерсона, Ф. Сіберта, Е. Ноель-Нойман, Н. Талеба.

При підготовці дослідження проаналізовано також іншу українську і зарубіжну літературу, дисертації, словники, історичні джерела, періодичні видання та інтернет-портали, які будуть згадані в подальшому тексті.

Мета дослідження:

Встановити основні принципи та чинники соціальної комунікації, які впливають на точність та достовірність інформації; роль і взаємозв'язок учасників комунікацій, повідомлень, форм і способів їх поширення.

Завдання:

- З'ясувати сучасне та в історичній ретроспективі і в різних суспільствах (включаючи як теоретичні визначення, так і практичне застосування):
 - поняття «правда» і «неправда» (включаючи близькі та похідні поняття і терміни),
 - способи і методи встановлення правди (події, її обставин, достовірності свідчень);
- Порівняти існуючі теорії істини, пізнання і відображення реальності, їх практичні форми і прояви в реальних соціальних комунікаціях;
- Встановити особливості фактів, суджень та інтерпретацій як способів пояснення реальності;
- Виявити типові способи приховати і дізнатися правду (особливості у передачі та сприйнятті інформації, які впливають на достовірність інформації), природу недостовірних повідомлень і їх появу в соціальній комунікації;
- Експериментально з'ясувати ефективність сучасних способів перевірки інформації та повідомлень на достовірність, виявити їх сильні чи слабкі сторони.

Об'єкт дослідження. Система соціальних комунікацій в умовах сучасних технологій інформаційного суспільства, включаючи масову комунікацію: повідомлення офіційних органів влади, інституцій, ЗМІ, заяви публічних осіб тощо, і «буденну» комунікацію в суспільстві, яка, завдяки технологічним рішенням, в т. ч. завдяки соціальним мережам, як ніколи раніше може ставати масовою і впливати на всі форми соціальних комунікацій.

Предмет дослідження. Фактологічний та інтерпретаційний процес соціальних комунікацій і їх складові: учасники, канали, самі повідомлення; способи пізнання і відображення реальності в соціальних комунікаціях і, як їх наслідок, особливості появи і поширення як достовірності, так і неправди, особливості функціонування платформ перевірки фактів, їх сильні та слабкі сторони.

Методика дослідження, з огляду на мету та завдання, склала комплексний інструментарій з теоретичними та емпіричними методами.

У перших розділах використано історико-теоретичний, герменевтичний, компаративний, порівняльно-логічний і комплексно-аналітичний методи – для виявлення, розуміння, зіставлення досліджуваних нами понять правди і неправди, способів доведення чи спростування інформації і віднайдення спільних рис в суспільствах різних культур різного часу;

- аксіологічний – для розуміння цінностей і їх впливу на досліджувані поняття

- контент-, фрейм- та метод фактологічного аналізу – для пошуку, відбору та аналізу документів і матеріалів;

Для розкриття теми застосовано описовий метод, методи абстрагування (істотність без прив'язки до конкретних випадків), порівняння та узагальнення.

З метою дослідити ефективність сучасних способів фактчекінгу використано також експеримент, умови проведення якого будуть детальніше описані у відповідному розділі.

Дослідження проводиться в рамках соціальнокомунікаційної парадигми, яка дозволяє вивчитися більш універсально та у взаємозв'язку, незалежно від часу і тільки конкретних обставин, опираючись на результати досліджень різних напрямків, описаних в науковій літературі різного періоду, зокрема, але не вичерпно:

Античного: принципи і методи риторики як мистецтва переконання, зокрема Горгій, Ісократ, Арістотель, Платон, Цицерон;

Епохи Відродження: умови і середовище соціальних комунікацій як частини пізнання, зокрема Френсіс Бекон;

комунікації влада-підданий в роботі Ніколло Макіавеллі;

дослідження Сучасного Часу:

соціологічні, націє- і культурнотворчі аспекти соціальних комунікацій, зокрема О.-І. Бочковський,

вплив, значення і методи ЗМІ: Д. Брайант, В. Дітер, В. Владимиров,

теорії і практики журналістики: В. Здоровега, М. Житарюк, В. Іванов, І. Крупський, В. Лизанчук, В. Різун, А. Москаленко;

технологічні складові і їх вплив у соціальних комунікаціях: М. Кастельс, М. Маклюен, Б. Потятиник;

соціокультурні феномени комунікації: М. Житарюк;

Вплив і пропаганда в соціальних комунікаціях: Ф. Прокопович, Г. Почепцов, В. Лімпан, Е. Бернейс;

теорії соціальних комунікацій, суспільних процесів та достовірності: В. Шрамм, Т. Петерсон, Ф. Сіберт, К. Поппер, Н. Талеб, Б. Рассел, Г. Ласуелл

Віртуальні реальності як результат діяльності суспільства і основа його співпраці, зокрема праці . Слотердайка, Ю. Харарі, Л. Вульфа.

Наукова новизна полягає в комплексному дослідженні соціальних комунікацій з точки зору наявної в них (не)достовірності – правди і неправди; принципів і форм комунікацій в суспільстві, які можуть одночасно і давати знання про предмет чи явище, так і повністю приховувати його.

Систематизовано різні підходи до розуміння ключових термінів, пов'язаних з поняттями правди та неправди в контексті сучасних соціальних комунікацій та медіа.

Уточнено значення основних термінів і понять, зокрема, базових: «Правда», «Неправда» та більш спеціалізованих: «Фактчекінг», «Медіа», «Соціальні комунікації», зроблено уточнювальне пояснення до ключових термінів, які стосуються неправди в можливих контекстах.

В історіографічній частині дисертації зроблено оригінальний аналіз, синтез та інтерпретацію відомих джерел крізь призму досліджуваної проблеми. Зокрема, проведено паралелі між різними культурами - індійські Закони Ману, Руська Правда, китайський трактат про війну СуньЦзи – у підходах до встановлення істини,

допуску обманювати тощо. Зіставлення "Державця" Макіавеллі з "АнтиМакіавеллі" Фрідріха Великого та інтерпретація останнього як ранньої форми "фактчекінгу" демонструє, що ключові питання дисертації мають глибоке історичне коріння.

У роботі вперше: розглянуто приховування інформації як окремий та важливий аспект неправди, на відміну від більш досліджених активних форм обману. Для цього використано міждисциплінарний підхід, з поєднанням філософських, юридичних, психологічних та комунікаційних аспектів дослідження;

Проаналізовано законодавство України щодо права на інформацію та права на її приховування з погляду соціальних комунікацій і продемонстровано, що приховування інформації гарантується точно так само, як право на інформацію та її повноту.

Представлено результати власного опитування серед представників громад Львівської області щодо ставлення до цензури.

Досліджено питання про надмір інформації як форму приховування або ускладнення доступу до правдивої інформації в контексті соціальних комунікацій.

Встановлено парадоксальну природу мови, яка одночасно є інструментом для встановлення істини та для поширення неправди, перешкодою для комунікації та інструментом для точнішого передання сенсу.

Детально проаналізовано використання евфемізмів як свідомої інформаційної політики на прикладі російсько-української війни.

Значущі результати описані у висновках, що виносяться на захист:

Додатково наукову новизну одержаних результатів відображено у положеннях:

- Соціальні комунікації є способом і для встановлення правди, і для обману, для пізнання та спотворення інформації про реальність
- Правда є приблизно точним знанням про предмет, подію чи явище
- Неправда – свідоме поширення недостовірної інформації про реальність, є одним з універсальних принципів в комунікаціях
- Ставлення до обману в суспільстві залежить від трактування намірів або наслідків обману; часто обман може мати ті самі оцінки, що й правда

- Способи комунікувати між собою базуються на парадоксальних і взаємовиключних принципах; одні і ті ж засоби успішно використовуються як з метою встановити правду, так і обманути.
- Емоції, оцінки та цінності відображені / мають місцев соціальних комунікаціях, що впливає на точність інформації і важливість як самої інформації, так і її достовірності;
- Постійна зміна суспільних процесів, назв, потреб, цінностей (ставлення) призводить до постійного пошуку правди і достовірної інформації, бо, навіть не раз віднайдена, вона може описуватися іншими словами чи бути переміщеною в інший контекст, що робить її недоведеним припущенням
- Людина і суспільство живуть у сконструйованих ними самими дійсностях, які включають в себе нереальні, виключно суб'єктивні елементи
- Фактчекінг у формі «як віднайти фейк» не є гарантією відрізнити правду від вигадки, бо не враховує парадоксальних форм комунікації і психологічних бар'єрів учасників
- Когнітивні механізми людини потребують і продукують як правду, так і неправду задля успішного пізнання, а також конструювання (відтворення) дійсності, яка має бути оптимальним середовищем для людини.

Теоретичне та практичне значення роботи. Отримані результати розширюють та доповнюють теоретичні і наукові аспекти дослідження проблемних питань соціальних комунікацій, теорії та практики журналістики.

Дослідження поглиблює розуміння концепції істини в соціальних комунікаціях, розглядає її не лише з погляду відповідності фактів, а й результативності інтерпретації та контекстуалізації через мову.

Аналіз багатозначності мови та образних засобів встановлює ефективність передання складних ідей та емоцій з допомогою непрямих способів висловлення і, відповідно, сприяє подальшому розвитку теорій комунікації. Розгляд іронії та сарказму як особливих форм комунікації "від зворотного" збагачує розуміння невербальних аспектів мови та їхнього впливу на сприйняття повідомлень.

Аналіз евфемізмів як інструменту створення квазіреальності важливий для теорії пропаганди та розуміння принципів інформаційної війни, адже демонструє, як можна використовувати мову для маніпулювання свідомістю.

Теоретичні положення, пропозиції, висновки та практичні рекомендації, сформульовані в дисертації, можуть бути використані в науково-дослідній сфері, під час викладання відповідних навчальних дисциплін, в тому числі «теорії масової інформації», «пропаганда», «принципи і методи фактчекінгу», «стратегічні комунікації та контрпропаганда», «медіастандарти» а також при підготовці підручників, посібників і навчальних курсів.

Практичний результат дослідження може стати основою вдосконалення: методології соціальних комунікацій з оцінкою довіри аудиторії, і відповідальності перед нею; інструментів фактчекінгу та складових перевірки фактів та інтерпретацій (заяв, опіній) з точки зору формування з їх допомогою альтернативних реальностей; програм медіаграмотності, вдосконалення тестів на достовірну та фейкову інформацію.

Результати будуть корисними для планування і реалізації стратегічних комунікацій, пропагандистських, інформаційно-психологічних кампаній. Розуміння причин та форм приховування інформації може бути корисним для журналістів, політиків, державних службовців та всіх, хто задіяний у соціальних комунікаціях, а розуміння парадоксів комунікації може допомогти усвідомлювати потенційні неоднозначності та інтерпретації повідомлень.

Аналіз законодавства сприятиме розробці та вдосконаленню нормативно-правових актів у сфері доступу до інформації та захисту персональних даних. Приклади з виборчим процесом ілюструють важливість прозорості та підзвітності для забезпечення довіри до демократичних інститутів.

Результати опитування щодо ставлення до цензури можуть бути використані для формування інформаційної політики на місцевому рівні.

Розуміння проблеми інформаційного перевантаження, його причин і наслідків є важливим для розробки стратегій боротьби з дезінформацією та підвищення медіа грамотності громадян.

Аналіз використання евфемізмів у контексті російсько-української війни є цінним для розробки стратегій протидії пропаганді та дезінформації.

Розгляд ролі образних засобів може бути корисним для створення ефективних комунікаційних кампаній, що апелюють до емоцій та розуміння аудиторії.

Підвищення обізнаності щодо природи іронії та сарказму може допомогти уникнути непорозумінь у міжкультурній комунікації та в різних соціальних контекстах.

Всі основні положення та результати дисертаційного дослідження отримані самостійно і були відображені у виступах на наукових семінарах і конференціях, а також в наукових публікаціях автора.

Апробація результатів дисертаційного дослідження.

Викладені в роботі положення апробовані у виступах на семінарах кафедри зарубіжної преси та інформації і наукових конференціях, включаючи Звітні наукові конференції факультету журналістики Львівського національного Університету імені Франка за 2022-2024 роки, конференцію «сучасний масмедійний простір: реалії та перспективи розвитку» (Тернопіль, 2024), міжнародну науково-практичну конференцію "Медіарельність у часи інформаційних війн" (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2024 р.), XXXIII Міжнародна наукова конференція здобувачів вищої освіти і молодих учених "Наука і вища освіта", секція Соціальні комунікації в глобальному світі», (Класичний приватний університет. м.Запоріжжя, 2024 р.)

Дисертація в цілому та її основні положення обговорювалися на семінарах кафедри зарубіжної преси та інформації ЛНУ імені Франка.

Структура і обсяг дисертації.

Дисертація складається зі вступу, 4 розділів (включаючи практичні експерименти та дослідження), висновків списку використаних джерел (які, враховуючи рекомендації, подані до кожного розділу). Загальний обсяг наукової

роботи з додатками складає 203 сторінок. Основний зміст роботи викладено на 175 сторінках (7,6 авторських аркушів). Повний список використаних джерел містить 179 найменувань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Word of the Year 2016. OxfordLanguages. URL: <https://languages.oup.com/word-of-the-year/2016/> (date of access: 01.05.2025).
2. 'Fake news', 'Insta' & 'Unicorn' - Lucy Mangan's take on #CollinsWOTY 2017 - Collins Dictionary Language Blog. Collins Dictionary Language Blog. URL: <https://blog.collinsdictionary.com/language-lovers/fake-news-insta-unicorn-lucy-mangans-take-on-collinswoty-2017> (date of access: 01.05.2025).
3. Heading S., Cavaciuti-Wishart E. These are the biggest global risks we face in 2024 and beyond. 2024. URL: <https://www.weforum.org/stories/2024/01/global-risks-report-2024/> (date of access: 01.05.2025).
4. Просвірова О. Зеленський, Трамп і Джонсон. Як світові лідери воюють зі ЗМІ - BBC News Україна. BBC News Україна. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-51371165> (дата звернення: 01.05.2025).
5. Haake G., Ingram D., Alcindor Y. Meta agrees to pay \$25 million to settle Trump lawsuit over suspended accounts. NBC News. URL: <https://www.nbcnews.com/tech/tech-news/meta-agrees-pay-25-million-settle-trump-lawsuit-rcna189918> (date of access: 01.05.2025).
6. Кафедра зарубіжної преси та інформації. Факультет журналістики. URL: <https://journ.lnu.edu.ua/department/kafedra-zarubizhnoji-presy-ta-informatsiji> (дата звернення: 01.05.2025).
7. Арістотель. Політика / пер. з давньогр. О. Кислюк. Київ : Основи, 2000. 239 с.
8. Бочковський О., Сірополко С. Українська журналістика на тлі доби (історія, демократичний досвід, нові завдання). Мюнхен : Укр. Техн.-Госп. Ін-т, 1993. 204 с. URL: <https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi->

[bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0002930](http://bin.ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0002930)

(дата звернення: 01.05.2025).

9. Владимиров В. Журналістика, особа, суспільство: проблеми розуміння: монографія. Київ: нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2003. 282 с.

10. Дмитровський З. Деякі проблеми політичного інформування в українському телепросторі: Зб. праць каф. укр. преси. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2000. Вип. 3. С. 82–87.

11. Житарюк М. Г. Соціокультурна модель журналістики: традиції і новаторство: [монографія]. Львів, 2008. 416 с.

12. Житарюк М. «Клонофакти» як механізм реалізації віртуальної реальності URL : <http://www.lsl.lviv.ua/wp-content/uploads/Zb/NDI2014/JRN/PDF/23.pdf>

13. Здоровега В. Й. Теорія і методика журналістської творчості: Підручник. Львів: ПАІС, 2004

14. Іванов В. Ф. Журналістська етика: підручник. К. : Вища шк., 2007. 231 с.

15. Крупський І. Безпекові імперативи інформаційного простору України. Телевізійна й радіожурналістика. 2007. Вип 7. С. 189–192.

16. Лизанчук В. Журналістська майстерність: підручник. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2011. 376 с.

17. Мак-Квейл Д. Теорія масової комунікації. Львів: Літопис, 2010. 537 с.

18. Москаленко А. З. Вступ до журналістики: підручник. К.: Школяр, 1997. 300 с.

19. Потятиник Б., Лозинський М. Патогенний текст. Львів: вид-во Отців Василян «Місіонер», 1996. 295 с.

20. Потятиник Б.В. Медіа: ключі до розуміння. Серія: Медіакритика. – Львів: ПАІС, 2004. – 312 с.

21. Почепцов Г.Г. Теорія комунікації. К.: Наук.думка, 1996. 239 с

22. Різун В. В. Теорія масової комунікації. К.: «Видавничий центр «Просвіта», 2008. 260 с.
23. [Карл Поппер. Відкрите суспільство та його вороги](#). Т. I. У полоні Платонових чарів / Пер. з англ. Олександр Коваленко. — К.: «Основи», 1994. — 444 с.
24. Екман П. Теорія брехні / пер. Ю. Гордієнко. КМ-БУКС, 2019. 320 с.

РОЗДІЛ 1.

ГЕНЕЗА, МЕТОДОЛОГІЯ, СУЧАСНІ ПРАКТИКИ ПОНЯТЬ «ПРАВДА» І «НЕПРАВДА»

1.1. Термінологічні особливості понять «правда», «неправда», «факт», «фактчекінг», «засоби масової інформації», «медіа», «соціальні комунікації»

На початку варто визначитися з основним розумінням ключових термінів у роботі. Їх буде так чи інакше уточнено в наступних розділах, але доцільно одразу застерегти їх загальне розуміння, особливо таких, які мають або можуть мати кілька різних значень в різних ситуаціях.

Як показує аналіз дисертацій, захищених в Львівському національному університеті імені Франка, спільним завданням для різного виду досліджень є необхідність визначення для термінів і їх розуміння.

Наведу кілька прикладів стосовно термінології, особливо з тих дисертацій, в яких розглядаються пов'язані з цим дослідженням терміни і явища.

«У масштабах людського життя це явище (інфотеймент) вже не нове, у той час як для наукового осмислення інфотейменту пройшло небагато часу. Зарубіжні й вітчизняні спеціалісти з соціальних комунікацій не мають одностайної думки з приводу розуміння цього явища як на складних аксіологічних та філософських рівнях, так і на простому – термінологічному» [1, с.21-22] і «не існує одностайного підходу до термінологічного тлумачення явища. Виокремлено три найбільш широко вживані варіанти: жанр, формат і метод / спосіб / форма подачі матеріалів (спосіб, метод і форму об'єднуємо як взаємозамінні згідно зі словниковими визначеннями). Зроблено висновок, що здебільшого в українських реаліях на сьогодні інфотеймент є форматом» [1, с.2], – описує необхідність визначення терміну Елеонора Бурдіна в дисертації «Інфотеймент як соціокомунікативне явище в сучасних українських інформаційно-публіцистичних телепроектах». Про широке значення і брак визначення терміну новина пише в своїй дисертації «Новини на регіональному телебаченні: українськоцентрична парадигма» Парасковія Дворянин: «Слушно

зазначає О. В. Васіна, яка зауважує, що журналістикознавці найактивніше використовують поняття «новина», але майже не дають йому системного цілісного визначення» [2, с.18]. Про складність теоретичних визначень і практичного застосування (від «що це» до «чим займаються») «засобів масової інформації» говорить Андрій Русиняк в дисертації «Регіональні Змі В Політичній Системі України: Політологічний Аналіз»: «Політологічні припущення та гіпотези щодо засобів масової інформації зазвичай є суперечливими та виключають моноваріативність тверджень, однак, як слушно зауважує український політолог О.Старіш, механістичне відношення до інформації не дозволяє об'єктивно розглядати шляхи трансформації систем і технологій управління й, насамперед, політичних систем. Безумовно, мас-медіа мають бути незалежними і позбавленими впливу державного апарату, що одночасно дисонує з існуванням твердження про так звану «четверту владу». Остання також потребує уточнень щодо власної інституціоналізованості, повноважності і функціональності. Вказані аспекти хоч і є частиною політичного сьогодення України і зарубіжних держав, однак мають потребу у науковому обґрунтуванні і систематизації теоретичних розробок» [3, с.26].

Очевидно, розуміючи такі складнощі з широким розумінням термінів, Юліанна Лавриш в дисертації «Діалогізм у нових медіях України як засіб соціальних комунікацій: релігійний аспект» конкретизує, що саме має на увазі, вживаючи термін «нові медіа»: «У нашому дослідженні нові медії – це веб-ресурси суспільно-політичного і спеціалізованого релігійного напрямку, блоги, акаунти соціальних мереж (найбільше використовуємо приватні сторінки та профілі духовенства у Фейсбуці, оскільки сьогодні це найбільш активна комунікаційна платформа; менше – Твіттер та соціальну мережу «Вконтакті», також аналізуємо відеопроповіді та звернення на відповідних Youtube-каналах)» [4, с.4].

Причому проблема одного чіткого значення не є суто вітчизняною проблемою. Леся Небелюк в дисертації «Лінгвокогнітивні характеристики евфемізмів в американському англomовному політичному дискурсі (на матеріалах публікацій засобів масової інформації 2000–2020 рр.)» констатує, що «евфемізація є

поширеним явищем у політичному дискурсі. Єдиного сталого визначення для політичного евфемізму як окремої групи евфемізмів немає, оскільки він поділяє загальні характеристики з евфемізмами інших груп. Проте в політичному контексті евфемізм набуває нових мотивацій для застосування та нового призначення» [5, с.34]. «Оскільки поняття фінансового механізму неоднозначно трактується в науковій вітчизняній та зарубіжній літературі, становить інтерес аналіз підходів до визначення поняття “фінансовий механізм” і його складових, адже він є інструментом здійснення фінансової політики будь-якого господарюючого суб’єкта в сучасній економіці», – йдеться в дисертації Уляни Макаренко «Фінансовий механізм розвитку медійних підприємств в Україні» [6, с.31].

Вже з цих прикладів очевидно, що навіть звичні терміни виявляються не настільки однозначними, як могло б уявлятися. Відтак, розглядаючи і нашу тему (не)правди, більш ніж доречно одразу застерегти значення і розуміння основних термінів і позначуваних понять, які вжито в цьому дослідженні.

Правда. В українській мові, згідно зі словниками, може означати кілька понять:

- Істина – те, що є насправді, відповідає дійсності; вірно відображає суть;
- Закон – відповідність правилам. Це розуміння відображено в т.ч. в назвах давніх законодавчих кодексів: «Руська правда», «Правда Ярослава»
- Справедливість – як неупередженість та результат, відповідний до існуючого порядку чи правил [7].

Часто можна натрапити на розмірковування чи пояснення про різницю слів істина та правда. Згідно одних пояснень істина – об’єктивна інформація, яка не залежить від точки зору спостерігача, а правда – суб’єктивна, оскільки несе в собі морально-ціннісні оцінки (в тому числі через навантаження правди як закону, правила чи справедливості). На думку інших, все з точністю до навпаки.

Наприклад, філософський енциклопедичний словник слово «правда» пояснює так: «ПРАВДА (від праслов’янського прау - правило, присяга, закон, договір) - особлива форма поєднання істини з життєвими нормами людини. П. - це істина, що стала принципом життя. Тому не може бути універсальною П., оскільки не існує

універсальної людини. Завдяки тому, що ПРАВИЛЬНІСТЬ ТА ІСТИННІСТЬ П. потребує певних форм поєднання істини з життям, вона є багатоіпостасною, може набувати різних витворів, у той час як істина єдина щодо певної предметної області. П. будується, істина відкривається. Істина доводиться, а П. засвідчується життям чи особистим прикладом. Категорія П. особливо важлива в художньому пізнанні, зокрема в літературі, в творах якої кожен герой може мати свою правду. Ця множинність П. лише potwierджує художність твору, бо висвітлення життя передбачає багатоманітність станів його адекватного здійснення чи відтворення. Але при усій багатоіпостасності П. включає нормативний аспект, ідеал. В цьому розумінні вона сполучається з ідеєю справедливості, що має інтерсуб'єктивне значення. С. Кримський» [8, с 506].

В цій роботі «правда» та «істина» вживаються в основному як синоніми – тобто достовірна інформація про предмет, явище, стан, подію тощо. Вживання «істина» замість «правда» може бути обумовлено або для уникнення зайвих повторів по тексту або назвою, що призвичаїлась в мові як на побутовому, так і на науковому рівнях. Наприклад, «теорії істини»: саме так вони вживаються в більшості робіт і статей (можна замінити їх на «наукова правда» чи «теорії правди», але для легшого сприйняття доцільно використовувати і узвичаєний термін). При цьому розуміється, що обидва слова в цьому випадку вживаються саме як рівнозначні синоніми.

Оскільки провести дуже чітку лінію сприйняття терміну тільки в одному з його значень часто буває складно, або й неможливо, то другий випадок вживання «істина» в роботі використовуватиметься з метою означити, що мова про «правду» як відповідність дійсності чи реальності в тих випадках, де її можна потрактувати інакше - як закон чи справедливість.

Щодо розуміння правди як «справедливості», варто згадати дослідження Лариси Довгої, яка хоч і обережно, але припускає вживання «справедливість» саме як синонім «правдивість», причому в значенні «насправді» – себто якраз першому пункту, де правда є синонімом істини. Провівши аналіз «Литовського статуту», Лариса Довга відмічає активне вживання слів «справедливість» і повну відсутність

терміну «правда» - замість іменника в «Статуті» натомість часто вживаються слова «справедливо, правдиво»: «Оскільки із 34 вживань лексем «правдивий» та «правдиво» майже половину вжито в значенні «насправді», можна обережно стверджувати, що на межі XVI–XVII ст. смислові поля лексем «справедливо» і «правдиво» значною мірою накладалися... Лексеми «справедливо», «правдиво», «правдивий» мають доволі розмиті смислові поля, які часто перетинаються між собою, а прислівники «справедливо» та «правдиво» часто виступають як синоніми», – зазначає дослідниця [9].

Неправда. Словник української мови визначає її як:

1. те, що суперечить правді, істині; брехня; протилежне правда.

2. Несправедливі, нечесні, шахрайські вчинки; обман [10].

Неправда включає в себе як недостовірну інформацію, так і приховування достовірної інформації.

Другий момент, який часто має значення для розуміння неправди і/або її наслідків – це умисел, свідомо чи несвідомо людина поширює неправду (або приховує правду), з якимсь наміром чи без такого. Неправда з умислом має багато слів на своє позначення, деякі з яких асоціюється зі злочином і згадані в законодавстві, зокрема, наклеп, шахрайство, підробка (наприклад документів, грошей, творів мистецтва).

Орест Друль в 2008 році презентував результати дослідження «Вибір неправди»: як різняться в різних мовах значення слова «неправда» і прийшов до висновку, що основна різниця полягає в навмисному чи ненавмисному викривленні правди: «Світ ділиться за означенням: назвати неправдою все, що суперечить істині, чи тільки ті невірні твердження, які спрямовані на оману Іншого... У нашій традиції окреслення неправди значно розширює її межі. Кожен бачить світ інакшим, і кожен опис реальності іншим часто може сприйматися невірним. Невірним, значить – неправдивим за означенням. Світ суб'єктивно сприймається повним брехні, яка при моральному осуді мовчазно сприймається нормою... У другій традиції зона моральної заборони значно звужена – заборонено лише свідоме створення в іншого

помилкового уявлення про реальність; власне це обмеження і встановлює дев'ята заповідь Декалогу ("не лжесвідчи") – не завдай брехнею шкоду іншому» [11]. Карту поділу країн за цим визначенням див. додаток 3.

В статті Друль робить припущення, що таке розуміння неправди має прямий практичний наслідок – зокрема, в економічних показниках: «Спільноти країни з домінуванням другої традиції розуміння "неправди" мають ВВП на душу населення майже втричі вищий (31 тис. євро проти 11,5 тис., дані МВФ за 2007 рік)» [11].

Зважаючи на те, що умисел часто має суттєве значення, варто згадати терміни на позначення форм неправди в залежності від (не)умисності:

Обман – свідоме спотворення дійсності з будь-якою метою;

Помилка – несвідоме спотворення дійсності - через брак досвіду чи розуміння знання про щось або через неможливість чи невміння передбачити наслідки.

Причому це можуть бути як активні дії – вигадка чи перекручення інформації, так і її приховування. Тобто, наприклад, приховування з умислом – це також обман.

В англomовному середовищі розповсюдження отримали терміни **False, Fake, Disinformation, Misinformation**. В українському варіанті False та Misinformation вживаються в перекладах (причому часом різних), а от Fake і Disinformation найчастіше так і вживаються – фейк та дезінформація. Попри активне їх використання часто в них вкладають різне значення. Тому розглянемо ці терміни детальніше.

Наприклад, Павло Александров в своїй дисертації 2019 року подає таке розуміння: «Розділяємо медіамістифікації та медіафейки, які неодмінно породжують будь-яка інформаційна війна. На відміну від фейків як вторинної медіапродукції, що з'являється для трактування об'єктивної реальності на свою користь, під містифікацією ми розуміємо цілеспрямоване конструювання реальності. Іншими словами, якщо фейк – це викривлене відображення реальної події (або вигадана подія в контексті певного явища), то містифікація – це штучно створена подія, призначена виключно для медіапрезентації» [12, С.59].

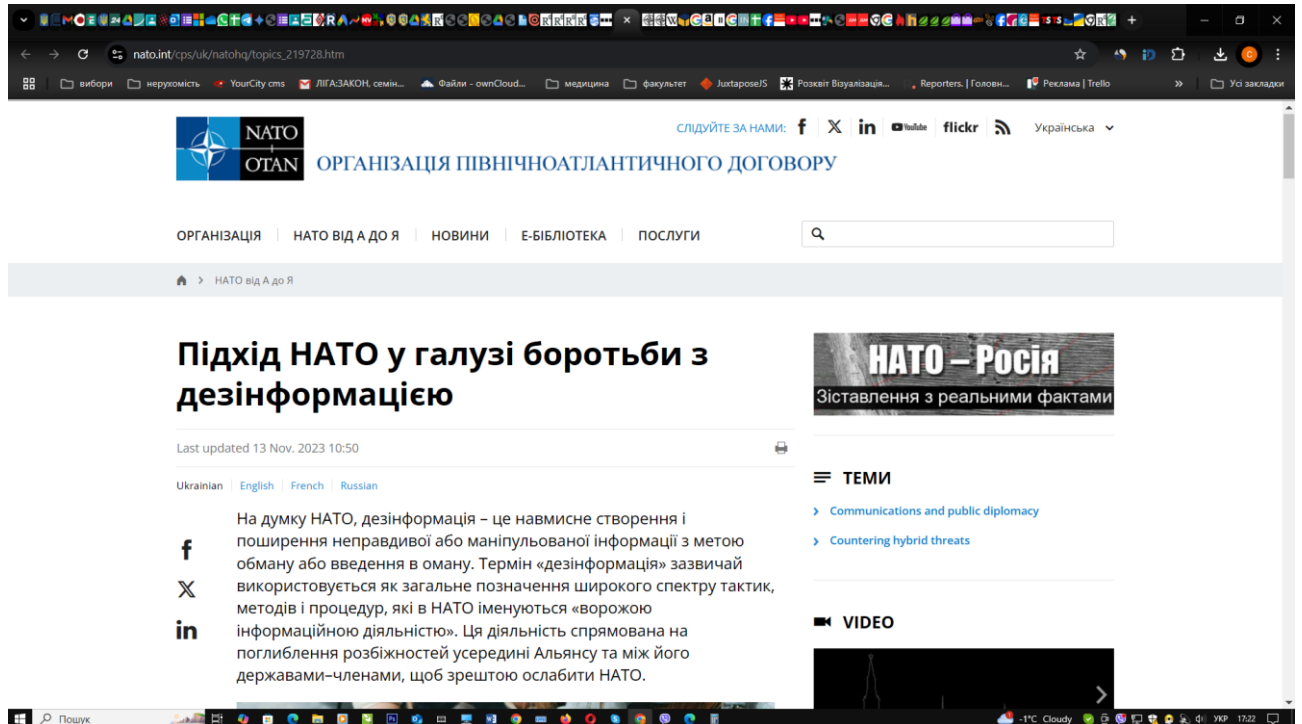
Водночас аналітична доповідь, підготовлена авторами центру безпекових рішень Національного інституту стратегічних досліджень і Школи політичної

аналітики НАУКМА «Фейки як інструмент впливу на вибори» констатує, що у період з 2010 до 2018 рр. поняття fake news стало більш уживаним, ніж поняття disinformation, а виникнення і розуміння фейкових новин або ж фейку описує саме як підробку, штучно створену інформацію: «Як зазначається у словнику Меріам-Вебстер (Merriam-Webster), поняття fake news в англomовному інформаційному просторі з'явилося наприкінці ХІХ ст., з поширенням використання прикметника fake/fake news – «підроблений/підроблені новини» замість false/false news – «неправдивий/неправдиві новини». Між цими словами існує різниця, яка дозволяє встановити між ними певні родо-видові відношення: false означає передусім «неправдивий» (not true), «некоректний» (incorrect), водночас fake є не просто «неправдивий» (not true), але «імітуючий» (imitation), «підробний» (counterfeit), тобто характеризує явища та предмети, що копіюють, імітують ті, які реально існують. Саме такий зміст поняття визначає одну з основних рис фейкових новин – імітаційність» [13].

В цій же доповіді йдеться про те, що в офіційних документах ЄС, звітах дослідних організацій та деяких наукових дослідженнях пропонується відмовитися від використання поняття «фейкові новини» через політизацію поняття та його крайню недостатність для опису. Одночасно констатується частота використання в офіційних документах поняття misinformation, причому «сучасні дослідження свідчать, що основою розрізнення misinformation та disinformation є наявність умислу, тобто усвідомленого бажання певних передбачених наслідків. У такий спосіб disinformation є одним зі способів інформаційного маніпулювання (manipulation) – впливу, що має на меті змінити напрям активності певної аудиторії. І misinformation, і disinformation є за своєю суттю фальшивою інформацією (false information)» [13, с.14].

Значну увагу і явищу і термінології приділяє військово-політичний блок НАТО (Організація Північноатлантичного Договору). Згідно з їх визначенням від 2023 року дезінформація це «навмисне створення і поширення неправдивої або маніпульованої інформації з метою обману або введення в оману. Термін «дезінформація» зазвичай використовується як загальне позначення широкого

спектру тактик, методів і процедур, які в НАТО іменуються «ворожою інформаційною діяльністю». Ця діяльність спрямована на поглиблення розбіжностей усередині Альянсу та між його державами–членами, щоб зрештою ослабити НАТО» [14].

Зазвичай дезінформація, як вважають автори документу в НАТО, має на меті «підіграти певну сильну емоцію (гнів, страх, огиду) і пересилити раціональне і критичне мислення у визначеній цільовій групі. Вона руйнує віру людей у традиційні джерела новин, які, на відміну від агентів дезінформації, дотримуються етичних стандартів і мають юридичні зобов'язання повідомляти факти, часто складніші і менш привабливі за прості ворожі наративи. Дезінформація підриває довіру громадян до урядів та інших державних установ. Іноді її створюють, щоб заплутати і збаламутити суперечливою інформацією, щоб люди більше не розрізняли, де правда, а де – вигадка. Дехто зазнаватиме впливу дезінформації і сприятиме її поширенню. Інші будуть розчаровані потоком брехні і повністю самоусунуться. Ворожі суб'єкти, які ставлять собі за мету ослабити стійкість суспільства, можуть отримувати переваги в обох випадках» [14].

Різницю в misinformation і disinformation в НАТО вбачають в наявності умислу: misinformation, на їх думку, незловмисне поширення неправдивої або неточної інформації, хоча така інформація може заподіювати шкоду.

З огляду на використання термінів в різних статтях, публікаціях, навчальних матеріалах (як вузькоспеціалізованих, так і призначених для широкої аудиторії), було вирішено представити вживані терміни в таблицю з поясненням основного значення та найбільш характерним контекстом використання.

Термін	Визначення	Контекст використання
Неправда	Інформація, яка не відповідає дійсності; протилежність правди.	Загальне поняття, може стосуватися як свідомих спотворень, так і помилок; як поширення неправди, так і приховування правди
Брехня	Свідоме поширення неправдивої інформації з метою ввести когось в оману.	Міжособистісні стосунки, конфлікти, (наклеп).
Обман	Дія, спрямована на введення когось в оману за допомогою неправдивої інформації: поширення неправди чи приховування правди.	Широкий спектр ситуацій: від побутових до соціальних, (шахрайство).
Дезінформація	Свідомо поширювана неправдива інформація з метою маніпуляції громадською думкою.	Політика, пропаганда, дослідження соціальних комунікацій

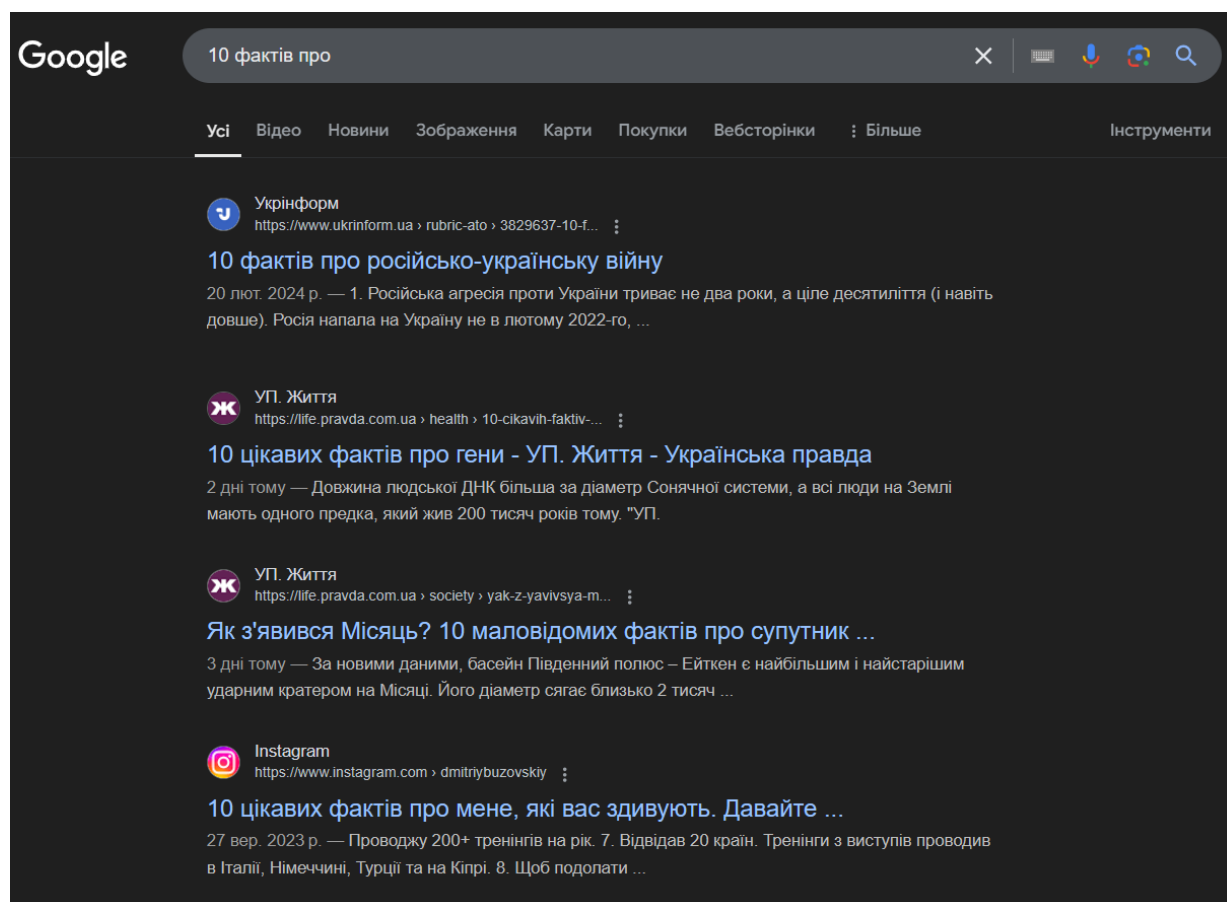
Фейк	Штучно створена інформація, яка імітує реальність з метою маніпуляції.	Інформаційна війна, соціальні мережі.
Помилка	Несвідоме спотворення інформації, викликане незнанням, непорозумінням або обмеженістю інформації.	Наукові дослідження, повсякденне життя.
misinformation	Неправдива інформація, яка сприймається і/або поширюється ненавмисно, через помилку або незнання.	Журналістика, соціальні мережі, дослідження соціальних комунікацій

Станом на 2024 рік свідомий обман (disinformation - дезінформація) та помилкові сприйняття (misinformation) часто фігурують разом. Власне навіть згадуваний раніше (у вступі) глобальний ризик за висновком експертів Світового Економічного Форуму звучить як «disinformation and misinformation», що є свідченням однакового негативного результату як від свідомого обману так і від помилки.

Факт. Факт є надзвичайно важливий термін. Часто його можна сприйняти як синонім «правди». Навіть словники часто подають їх визначення дуже і дуже близькими:

Правда	факт
Те, що відповідає дійсності; істина [7]	Дійсна, не вигадана подія, дійсне явище; те, що сталося, відбулося насправді. Реальність, дійсність; те, що об'єктивно існує. [15]

З іншого боку, «правда» сприймається як масштабніше поняття.

Якщо, наприклад фрази «історична правда» і «історичний факт» чи «науковий факт» і «наукова правда» можуть вживатися/розумітися на рівних, то вже в таких реченнях (в інтернеті можна знайти дуже багато публікацій з такими заголовками) як «21 факт про космос» або «10 цікавих фактів про носорогів» вживання «правда» замість «факт» буде сприйматися як геть натягнуте і неорганічне.

10 правдивих фактів про кохання

Original title: 10 Truths About Love
TV Movie · 2022 · 1h 29m

IMDb RATING 6.0/10
YOUR RATING ☆ Rate

Comedy Romance

Carina writes relationship columns for a popular website and she's known as an expert, but in real life love isn't so easy.

Director Brian K. Roberts

Writer Shannon Latimer

+ Add to Watchlist

12 User reviews 1 Critic review

За допомогою пошуку вдалося віднайти рідкісне вживання фрази 10 truths – 10 правд, якщо перекладати дослівно. Проте сайт, присвячений фільмам, українською подає назву «10 правдивих фактів...».

Отже, факт – це зазвичай про одиночний випадок, який хтось вже підтверджував або може підтвердити. Факт сприймається як позбавлений емоційного навантаження, це більше про констатацію чогось існуючого, що вже не може бути піддане сумніву чи впливу. Правда ж може суміщати багато фактів – це комплекс, взаємозв’язок подій чи речей.

Також аналізуючи застосування терміну «факт» можна ствердити, що факт і правда розрізняються часовим сприйняттям: факт існує в минулому і сьогоденню та є основою для прогнозування майбутнього. Правда ж як сукупність фактів цілком може стосуватися і минулого, і теперішнього, і майбутнього, оскільки спирається на факти.

Сьогоднішнє сприйняття інформації зазвичай (майже постійно) потребує опиратися на факти: в розмовах, дискусіях, статтях, коли мова заходить про достовірність, то майже завжди мається на увазі, що інформація підкріплена або має бути підкріплена якимись фактами. Одночасно з популяризацією науки (основою

якої є факти) популярними стали наукові підходи і самі факти, або їх імітація. Один з мемів, що широко увійшов в обіг, так і звучав «британські вчені довели, що...»

«Думаю, мем з'явився об'єктивно. Організації, фонди, які платять гроші вченим в Англії, просять вказувати, як вони показуватимуть людям результати своїх досліджень. Тобто це один з критеріїв, за якими їхня заявка оцінюється. Тому вони фактично почуваються зобов'язаними спілкуватися з журналістами. А це у свою чергу призводить до того, що ми передусім чуємо, що говорять британські вчені і менше про французських чи німецьких вчених, наприклад, хоча їхня кількість і кількість наукових результатів, яких вони досягають, приблизно однакова. Я думаю це дуже важливо», – так описував феномен мему британський фізик українського походження Леонід Пономаренко [16].

Але зловживання цією фразою, яку використовували для привернення уваги і наданню достовірності будь-якій інформації призвело до висміювання, так що згодом фраза «британські вчені довели» почала асоціюватися з безглуздістю або нісенітницею.

Тим не менше увага і намагання підтвердити інформацію за допомогою людей чи організацій, що асоціюються з фактами, залишилася. Як приклад, Роман Погорілий, засновник DeepStateUA констатує, що в суспільстві зберігається містична повага до закордонного стандарту достовірності: «Дивує, що українська журналістика чомусь знецінює себе, хоча у нас є талановиті, розумні, кмітливі журналісти. Дуже багато військових кореспондентів безпосередньо перебувають на передовій та мають ексклюзивну інформацію. І саме наша країна має бути двигуном інформації щодо перебігу бойових дій, а не Інститут вивчення війни, не британська розвідка, чи французька та африканська, тому що ми є безпосередніми учасниками цих всіх процесів і подій. Але чомусь дуже багато ЗМІ виносять нагору британську розвідку чи Інститут вивчення війни, які ні фіга не мають. От прямо від слова «ні фіга» (російське розмовне, означає «зовсім нічого» – «Главком»). Колись був мем «британські вчені», так зараз на їхнє місце прийшла «британська розвідка» [17].

Фактчекінг. Сам термін «фактчекінг» увійшов в обіг відносно недавно і найчастіше розуміється як перевірка тверджень чи повідомлень на їх правдивість, але асоціюється як жанр журналістики або журналістська платформа чи медіа, яка цільово займається перевіркою інформації чи заяв на їх відповідність достовірності, справжності фото чи відеоматеріалів.

Як пише ВУЕ, «На початку 20 ст. постала проблема підвищення якості журналістських текстів. Зокрема, 1913 син Дж. Пулітцера Р. Пулітцер (1879–1939; США) та І. Вайт (1864–1943; США) у газеті «Нью Йорк Ворд» (англ. «New York World») відкрили «Бюро точності та чесної гри» (англ. «Bureau of Accuracy and Fair Play»), завданням якого було сприяння підвищенню точності, викриття недбалості та неправди у журналістських текстах. Від 1923 журнал «Тайм» (англ. «Time») почав наймати працівників для допублікаційної перевірки фактів. Відтоді наявність відділу фактчекерів у редакціях журналів і газет стало стандартною практикою. Із настанням цифрової ери діяльність з перевірки фактів виокремилася в напрям, який очолили веб-сайти Snopes (створено 1994, зосереджено на розвінчанні міфів та міських легенд), FactCheck.org (запущено 2003 для перевірки заяв політиків США) та PolitiFact (існує від 2007 з метою перевірки дотримання заяв політиків США) та інші. Перша фактчекінгова організація в Україні — аналітичний портал «Слово і діло», який з 2008 зосереджено на моніторингу та фіксації обіцянок політиків і відстеження стану їхнього виконання. За даними Duke Reporters' Lab у світі станом на 2021 існує понад 340 медіа, які працюють виключно як фактчек-ресурси» [18].

Водночас фактчекінг як процес існує дуже давно: критерії істини, методи перевірки і встановлення фактів відображені вже в найдавніших письмових джерелах. Процес та методи перевірки на достовірність були важливою частиною соціальних комунікацій та відносин. Розповсюдження бездоказової інформації могло каратися смертю.

«§ 1. Якщо людина почне, клянучись, звинувачувати іншу людину у вбивстві, а цього не доведе, то її треба вбити» [19] – говориться в 1 пункті Законів Хаммурапі, одному з найдавніших і найкраще збережених законодавчих кодексів стародавнього Вавилону, створеного близько 1750 року до н. е. за наказом вавилонського царя

Хаммурапі». Правда і обман в їх різних варіаціях: наклеп, прямий обман, фальшування документів, неправдиві свідчення, невиконані угоди або обіцянки і навіть обманне користування земельною ділянкою зустрічається в не менш як 38 пунктах кодексу Хаммурапі, наприклад: «§ 26. Якщо редум або баїрум (редум і баїрум — воїни, що відбували службу у царя і які одержували за це земельну ділянку та інше майно у користування), якому наказано виступити у царський похід, не піде або, найнявши найманця, пошле його замість себе, то цього редума або баїрума треба вбити; найнятий ним може забрати його дім» [19]. Є в кодексі і пункти, які описують методику перевірки інформації на достовірність. Вже другий пункт регламентує процедуру встановлення правди, коли є тільки слово обвинувача проти слова обвинуваченого: «§ 2. Якщо людина звинуватить іншу людину в чаклунстві, але не доведе цього, то звинувачений має піти до Річки і кинутись у воду. Якщо Річка поглине його, то звинувачувач може забрати його дім; коли ж Річка цю людину очистить і вона залишиться неушкодженою, то того, хто звинувачував її у чаклунстві, треба вбити; той, хто скавав у Річку, одержує дім того, хто його звинувачував» [19].

В нашому дослідженні термін «фактчекінг» може вживатися в обидвох його значеннях – і як методу чи процедури встановлення достовірності і як сучасний журналістський жанр чи результат проведених перевірок. В останньому випадку він супроводжуватиметься згадуванням конкретних платформ, сайтів чи матеріалів.

Засоби масової інформації, медіа. Термін засоби масової інформації (ЗМІ) в основному охоплює в залежності від контексту два основних поняття:

- Технологічні засоби поширення інформації для багатьох споживачів (великої аудиторії, масового споживача). Традиційний поділ ЗМІ включає в себе пресу (друковані газети, журнали, книжки), радіо, телебачення, інтернет.

- Суб'єкти (організації чи окремі люди), що займаються виробництвом та поширенням інформації для великих аудиторій.

До появи інтерактивного інтернету різниця в цих двох значеннях була мінімальною, адже виробляти інформацію та доставляти її масовому споживачу

потребувало великих коштів та зусиль. Займатися цим могли великі компанії, одній людині це було практично нереально. Поява інтернету та соціальних мереж змінила ситуацію. Будь-хто з доступом до мережі має потенційну та реалізовану можливість донести свою інформацію до як завгодно великої аудиторії.

В Україні до березня 2023 року існувало кілька законів, які стосувалися ЗМІ: «Про друковані ЗМІ (пресу)» [20], «Про телебачення і радіомовлення» [21], які втратили свою чинність з прийняттям «універсального» закону «Про медіа» [22].

Водночас Закон «Про інформацію», ухвалений ще 1992 році, залишається чинним, з врахуванням, звісно, багатьох змін і доповнень. В ньому залишається поняття «інформація»: «будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді» [23], але вже, відповідно до згаданого закону про медіа, виключене поняття «засоби масової інформації»: {У тексті Закону слова "засоби масової інформації" в усіх відмінках і числах замінено словом "медіа"}[23].

Новий закон «Про медіа» виводить з обігу термін ЗМІ, замінюючи його основним терміном «медіа». Ось його визначення: «медіа (засіб масової інформації) - засіб поширення масової інформації у будь-якій формі, який періодично чи регулярно виходить у світ під редакційним контролем та постійною назвою як індивідуалізуючою ознакою» [22].

Відповідно у цій роботі «медіа» вживатиметься як синонім ЗМІ з таким же подвійним значенням – і як технологія передавання, і як виробник/поширювач інформації. Сприяє такому подвійному розумінню і поняття «нові медіа», яке означає сучасні електронні засоби створення і поширення в мережі інтернет, формати інформації.

Соціальні комунікації. «У широкому розумінні комунікація – це і система, в якій здійснюється взаємодія; і процес взаємодії; і способи спілкування, що дозволяють створювати, передавати і приймати різноманітну інформацію, – пояснює термін Мар`ян Житарюк [24].

Зараз це поняття, на його думку, застосовується в двох основних значеннях:

1. Шлях повідомлення, зв'язок одного місця з іншим (наприклад, транспортна комунікація, підземні комунікації);

2. Спілкування, передача інформації від людини (групи) до людини (групи); специфічна форма їх взаємодії в процесі життєдіяльності за допомогою мови та інших сигнальних форм зв'язку.

Соціальні комунікації, відповідно, також об'ємне поняття: «це система комунікацій у суспільстві, яка охоплює історично сформовані соціальні інститути, залучені до інформаційного виробництва та обміну, засоби створення, опрацювання та збереження інформації, канали розповсюдження інформаційних продуктів, різножанрові інформаційні повідомлення, що транслюють знання, емоції тощо» [25].

Володимир Різун, український дослідник соціальних комунікацій, дає таке визначення: «Під соціальними комунікаціями необхідно розуміти таку систему суспільної взаємодії, яка включає визначені шляхи, способи, засоби, принципи встановлення і підтримання контактів на основі професійно-технологічної діяльності, що спрямована на розробку, провадження, організацію, удосконалення, модернізацію відносин у суспільстві, які складаються між різними соціальними інститутами, де, з одного боку, у ролі ініціаторів спілкування найчастіше виступають соціальнокомунікаційні інститути, служби, а з іншого — організовані спільноти (соціум, соціальні групи) як повноправні учасники соціальної взаємодії» [26]. В. Різун зазначає, що соціальні комунікації утворюються за законами спілкування (комунікації), але відрізняються використанням наукових знань про спілкування, тобто є достатньо професійними: «Доречно порівняти природне спілкування, притаманне людям, які не обов'язково контролюють свою комунікаційну активність, але користуються нею, з роботою, пов'язаною з забезпеченням шляхів, способів, засобів для спілкування у суспільстві, для встановлення і підтримання соціального зв'язку» [26].

Ми розуміємо, що соціальні комунікації поєднані з побутовим спілкуванням: конкретні форми, які створюються і поширюються як ціль і продукт соціальних комунікацій, часто використовуються без змін, або з мінімальними змінами в

побутовому спілкуванні. Причому не важливо, чи йдеться, до прикладу, про свідомий обман чи, навпаки, дотримання стандартів – у кожному випадку людина отримує цілком конкретну інформацію, яка стає основою для подальшої передачі чи подальших висновків. І, своєю чергою, суспільні запити, які стають масовими, виникаючи з побутового спілкування, стають завданням, викликом та необхідністю реагувати для соціальних комунікацій, пропонуючи професійні відповіді чи форми спілкування.

1.2. Історіографія та практичне значення правди і методів її пошуку та встановлення на прикладі давніх писемних пам'яток

1.2.1. Китайське Мистецтво війни та індійські закони Ману

Одна з найвідоміших книг про мистецтво війни трактат Сунь Цзи (4-5 ст. до н.е) дає досить чітке бачення, розуміння і значення (не)правди: «Війна – це мистецтво брехні. Тому, якщо ти вправний, придурюйся невмілим. Якщо ти діяльний – корч із себе млявого. Якщо ти близько – вдавай, що далеко, а якщо далеко – вдавай, що близько. Якщо ворог жадібний – спокуси його жаданим об'єктом. Якщо хаотичний – захопи його. Якщо ворог діє ефективно – будь обачним. Якщо супротивник могутній – уникай його. Якщо його легко розгнівити – вдавайся до провокування. Якщо знаєш про низьку самооцінку нападника – роздмухай його зухвалість. Якщо ворог відпочив – виснаж його. Якщо в його лавах злагода – посій там ворожнечу. Нападай на супостата там і тоді, де й коли він неготовий. З'являйся там, де на тебе не чекають. Це – ключові моменти стратегії армії, про які не можна казати наперед» [27].

Тим не менше, це не просто навчання, як треба себе поводити в середовищі загалом чесних людей. Якщо читати трактат повністю, то стає зрозуміло, що загалом обман – це частина загальної соціальної поведінки, причому не тільки для війни. Не менше, ніж навчання обману, Сунь Цзи наголошує на важливості дізнаватися правду. Без знання, причому реальної картини, досягти успіху неможливо. Для

цього потрібно користатися людьми, що вивідуватимуть правду: «У війську ніхто не може бути ближчим до командування за шпигунів. Нікого не можна нагороджувати щедріше, ніж їх. Від них нема нічого прихованого. Тільки надзвичайно мудрі й розважливі використовують підосланців. Лише гуманні та щедрі знають, як їх залучати. Тільки найпроникливішим відомо, як вилучити правду зі шпигунських донесень. Такими є магія й витонченість шпигунства, і немає місця, де цього не використовують. Якщо розвідувальну інформацію оприлюднили ще до її донесення й застосування, тоді вивідачів, що були з нею обізнані, і всіх, хто з ними контактував, треба скарлати на горло» [27].

Що ще дозволяє робити припущення про загалом місце обману в соціальній поведінці, а не тільки під час війни, так це те, що саме війну цей військовий трактат вважає найгіршим наслідком подій. Завдяки поєднанню вмілого обману та розпізнавання правди, слід досягати руйнування планів і стратегій супротивників, не допускаючи їх порозуміння поміж собою. Безпосередньо військові дії – це наслідок поганого обману та невміння зрозуміти справжні наміри і дії іншого. Така правильна комунікація дозволяє не тільки досягати успіху без безпосередньо військових дій проти опонентів, але й дозволяє досягти порозуміння всередині власного суспільства. Одним з засадничим чинником, який дозволяє передбачити наслідки війни є «Шлях-Дао – це те, що дає людям змогу мислити влад із правителями. Це уповноважує вас посилати людей на смерть або дозволяти їм жити, і вони прийматимуть це без жодних сумнівів» [27].

Закони Ману (приблизно 2 ст. до н.е.) в давній Індії описували і регламентували майже всі аспекти життя тогочасного індійського суспільства і містять дуже багато пунктів, які стосуються правди та обману. Так, наприклад, в розділі про обов'язки короля йдеться про вміння послів, на які має орієнтуватися при їх призначенні король. І цей опис дуже співвідноситься з тим, про що писав Сунь Цзи: «63. Нехай він (король) також призначить посла, який обізнаний з усіма науками, який розуміє натяки, вирази обличчя та жести, чесного, вмілого та (знатного) роду. 65. Військо залежить від посадовця (відповідального за це), належний контроль (підлеглих) – від війська, скарбниця та (уряд) королівства – від

короля, мир та протилежна йому (війна) – від посла. 66. Бо лише посол створює (королівських) союзників і розлучає союзників; посол веде ту справу, за якою (королі) роз'єднані чи ні. 65 67. Що стосується справ, нехай (посол) досліджує вираз обличчя, жести та дії (іноземного короля) через жести та дії його довірчих (радників), та (викриває) його задуми серед його слуг. 102. Нехай він завжди буде готовий до удару, свою майстерність постійно проявляє, а свої таємниці постійно приховує, і нехай постійно досліджує слабкі сторони свого ворога» [28].

Закони Ману – це широкий документ, і на відміну від трактату СуньЦзи він регулює і інші аспекти, пов'язані з обманом і способами встановлення (та доказування правди), наприклад в розділі про суд: «25. За зовнішніми ознаками нехай він виявляє внутрішній характер людей, за їх голосом, кольором, рухами, виглядом, очима та жестами. 26. Внутрішня (робота) розуму сприймається через вигляд, рухи, ходу, жести, промову та зміни в оці та обличчі. 44. Як мисливець висліджує лігво (пораненого) оленя за краплями крові, так само король дізнається, на чиєму боці лежить правда, шляхом висновків (із фактів). 45. Під час судового розгляду, він повинен приділяти повну увагу істині, об'єкту (суперечки) (та) собі, далі свідкам, місцю, часу та зовнішнім ознакам»[28].

Взагалі об'єм документу, охоплення ним майже всіх аспектів суспільного життя, детальні інструкції і пояснення роблять його унікальним для розуміння (не)правди в давньому індійському суспільстві. Документ описує не тільки теоретичне, але й практичне застосування обману, приховування, методи доказування (верифікацію - користуючись сучасною термінологією) і навіть пріоритет у встановленні законів, правди і справедливості на різних рівнях суспільства, а отже має відношення до широких і різних пластів соціальних комунікацій. З огляду на це є підстави зупинитися трохи детальніше і проаналізувати кілька ключових речей, які дають нам закони Ману в розумінні (не)правди.

Зокрема, закони Ману містять класифікації злочинів, серед яких вже є і такі, як: невиконання обіцянок (несплата боргів, внесення застави, повернення подарунків, невивплата боргів); заволодіння чужим майном в нечесний спосіб (а суд

має встановлювати належність майна, визначення меж, умов і справжності угод купівлі-продажу); наклеп (поширення недостовірної негативної інформації про іншу особу).

Цікаво, що однаковим з точки зору законів Ману злочином вважається свідомо сказана неправда і приховування правди: «13. Або в суд не слід входити, або мусять казати правду; людина, яка або нічого не говорить, або говорить неправду, стає грішною. 43. Ні король, ні будь-хто з його слуг, не повинні самі порушувати судовий процес або замовчувати той, який був поданий (їм) (кимось) іншим. 203. Один товар, змішаний з іншим, не повинен продаватися (як чистий), а поганий (як гарний), ні менший, (ніж відповідна кількість або вага), ні що-небудь, чого немає в руці або приховується. 204. Якщо після показу однієї дівчини нареченому видають іншу, він може одружитися з ними обома за ту саму ціну; так Ману освятив. 205. Той, хто видає (дівчину заміж), попередньо відкрито заявивши про її вади, незалежно від того, божевільна вона, уражена проказою або втратила невинність, не підлягає покаранню» [28].

Закони досить детально регламентують докази та методи встановлення правди, серед яких:

- Свідчення: при цьому свідки повинні бути чесними та неупередженими;
- Документи: угоди, заповіти тощо;
- Присяга: перед богами або священними текстами;
- Аргументи: Використання логіки та раціональності для встановлення істини;
- Божественне втручання: Коли інші методи не дають результату, звертаються випробувань, або божественного втручання (визначаються хвороби або лихо, які впродовж визначеного терміну можуть виявити нечесного свідка чи несправедливо визначеного переможця справи).

Чесність і неупередженість, відповідно до текстів законів, досягається відбором свідків. Не можуть бути свідком (або до їхніх свідчень треба відноситися як до потенційно недостовірних): члени сім'ї, раби та слуги в силу своєї залежності, упередженості чи недостатньої зрілості для надання достовірних свідчень; люди з поганою репутацією і вже засуджені за обман чи відомі своєю нечесністю або

аморальною поведінкою; особи з конфліктом інтересів - родичі і друзі сторін і всі ті, хто має особистий інтерес у результаті справи, оскільки їхні свідчення можуть бути упередженими. До останніх зараховується і сам король, тобто суддя, який має виносити рішення. Більше того діяльність короля як судді регламентується одразу кількома пунктами, в тому числі і такими, які за сьгоднішніми визначеннями можна зарахувати до антикорупційних. Дотримання цих пунктів або ж принципів має забезпечити умови і можливість встановлення об'єктивної правди: «170. Жоден король, яким би бідним він не був, не повинен брати нічого, чого не слід брати, і він, хоч би заможний, не відмовляється, беручи те, що йому слід узяти, будь то навіть мале. 171. Внаслідок того, що він узав те, що не слід брати, або відмовився від того, що слід отримати, король буде звинувачений у слабкості і загине в цьому (світі) та після смерті» [28].

Окремо встановлено, що ненадійні свідки – це люди з фізичними або психічними вадами, оскільки вони можуть не мати здатності правильно розуміти чи розповісти. У виняткових випадках – коли немає інших свідків – закони Ману дозволяють свідчити «ненадійним», але одразу встановлюється, що до цих свідчень треба ставитися обережно. Правда встановлюється за тим, хто має більше свідків, якщо ж свідків порівну, то перевага надається тим, хто має значніше становище (за народженням або репутацією). Це яскраво показує пункт, який регламентує, як треба наголосити на необхідності говорити правду: «88. Нехай він (король) вислухає Брахмана (починаючи з) «Говори», Кшатрія (починаючи з) «Говори правду», Вайшью (застерігаючи його) (нагадуванням) про його стада, зерно і золото, Шудру (погрожуючи йому) (провиною) кожного злочину, що спричиняє втрату касті» [28];

Дуже прикметний момент полягає ще й в тому, що закони містять близько 30 пунктів, які попереджають, що говорити неправду погано і навіть небезпечно, ще близько 50 пунктів встановлюють покарання за неправду (як обман, так і її приховування). Але при цьому всьому встановлено випадки, коли можна обманювати. Фактично є три таких випадки, коли обман може бути виправданий: якщо він використовується для захисту життя або уникнення серйозної небезпеки; як військова стратегія для перемоги над ворогом і коли це вимога віри: «103. У

(деяких) випадках людина, яка хоч і знає (факти) відмінні, але дає такі (неправдиві свідчення) з побожного мотиву, не втрачає небес; такі (свідчення) вони називають мовою богів. 104. Кожного разу, коли смерть Шудри, Вайш'ї, Кшатрія або Брахмана буде (спричинена) оголошенням правди, може бути оголошена неправдою, бо така (брехня) краща за істину. 105. Такі (свідки) повинні пропонувати Сарасваті жертви вареного рису (кару), які є священними для богині мови, (таким чином) виконуючи найкраще покаєння щоб виправити провину в цій неправді» [28].

Важливий момент, який також доречно згадати – закони Ману не тільки регламентують, але й пояснюють, як чинити у незнайомих, не згаданих ситуаціях, хто і чому має пріоритет у встановленні правди (і як достовірності, і як справедливості): «викладу таємну частину цих Приписів, проголошених Ману. 108. Якщо запитати, як має бути стосовно (пунктів) закону, які не були (осібно) згадані, (відповідь є) – «те, що пропонують Брахмани, (які є) Сіштами, безсумнівно, має законну (силу)». 113. Навіть те, що один Брахман, знайомий з Ведою, оголошує законом, слід вважати (має) вищу законну (силу, але) не ту, яку проголошують незліченні неосвічені люди. 114. Навіть якщо тисячі Брахманів, які не виконали своїх священних обов'язків, не знайомі з Ведою і існують лише від імені своєї касті, можуть зібратися, вони не можуть (скласти) зборів (для встановлення священного закону)» [28].

1.2.2. Повість минулих літ, Руська правда та Литовський Статут

У нашій традиції можна опертися на найдавніші писемні пам'ятки – «Повість минулих літ» та «Руська правда».

У «**Повісті минулих літ**» термін «правда» зустрічається майже на початку, але вживається більше в розумінні «закону»: «У РІК 6370 [862]. Вигнали [чудь, словени, кривичі і весь] варягів за море, і не дали їм данини, і стали самі в себе володіти. І не було в них правди, і встав рід на рід, і були усобиці в них, і воювати вони між собою почали. І сказали вони: «Пошукаємо самі собі князя, який би володів нами і рядив за угодою, по праву» [29].

Проте вже в наступних записах є посилання на обман, який, як видно з тексту, прирівнюється до злочину, причому явно тяжкого, оскільки підкреслюється окремою згадкою: У РІК 6420 [912]. Послав Олег мужів своїх налагодити мир і укласти договір межі Греками і Руссю. Дружімо один з одним від усієї душі і призволення, а ми не дамо, наскільки наша воля, статися ніякому обману чи злочинів од тих, що перебувають під рукою наших світлих князів, і подбаємо, наскільки [наша] сила, щоб зберегти з вами, греки, на подальші літа і назавжди дружбу немінливу | й бездоганну, яку ми засвідчуємо проголошенням і написанням з клятвою» [29]. До цього ж запису відноситься і положення, як мають розслідуватися злочини відповідно до укладеного договору. Щоправда сам запис вважають не до кінця проясненим і він містить приписку перекладача. Немає застережень до першої частини, яка говорить, що встановлення правди про злочини має обов'язково супроводжуватися доказами, які мають бути достовірні і переконливі. Але от наступна, на жаль, яка регламентує дії, необхідні у випадку непереконливих доказів, йде власне з приміткою: [Злочин] нехай настільки явно буде доведений доказами, щоб [судді] мали віру до цих доказів. А коли вони йому, [доказові], будуть не йняти віри, нехай не клянеться* та сторона, яка прагне, щоб [доказові] не вірили; а коли поклянеться [позивач] по вірі своїй — буде [такою] кара, якою й виявиться провина.

**Примітка перекладача: З В Іп. і Хл. «да не кленется», у Радз. навпаки — «да кленется»; перекладаємо за Іп., хоча немає цілковитої певності щодо того, чи точно перекладено цю ключову статтю. Тому наводимо тут текст оригіналу за Іп.: «да елико явѣ будетъ показаний явленими, да имѣють вѣрноє о таѣхъ явлений, а емуже начнутъ не яти вѣры. да не кленется часть та. иже ищетъ неятю вѣры. да егда клѣнется по вѣрѣ своєи. будетъ казнь яко же явится съгрѣшение». Переклад темного тексту договору Олега з Греками 911 р. є справою надзвичайно складною, а всім договорам присвячена ціла література, багато місць цих документів учені витлумачують по-різному.[29, ст.20].*

Дещо точніше, як саме встановлювали достовірність, розглянемо далі на основі тексту «Руської Правди», а тим часом з дальших записів «Повісті минулих

літ» можна цілком уявити, як таємниці і обман був практикою для управління державними справами (і порівняти з практикою китайського «Мистецтва війни» та індійських «Законів Ману» тобто за 700-1200 років до подій «Повісті минулих літ»). Мова про правління княгині Ольги, яка, за Літописом, спочатку двічі обманула посольства древлян, вбивши їх, згодом обманом спалила і підкорила Іскоростень, обманула візантійського кесаря Константина, який хотів на ній одружитися, а згодом організувала два обманних маневри для порятунку Києва від печенігів (спочатку київський хлопчина видав себе за печеніга, щоб пройти через їх табір зі звісткою для воєводи Претича про необхідність негайної допомоги, а згодом і сам воєвода Претич обманув печенігів, заявивши, що він всього лише передовий загін війська Святослава, яке вже на підході) [29, ст.30-38]

Не менш цікавою і предметною ніж історичний, але все ж літературний Літопис є «**Руська правда**» - збірник стародавнього слов'янського права, складений, як говорять дослідники та історики, в 11- 12 ст. [30]. І саме цим – законодавчим характером – вона є показова, адже чітко показує як ставилися до правди і обману в той час, якими методами їх доводили. Хоча сама назва відносить нас до розуміння правда як закон (і частково справедливість), тим не менше там багато речей, які стосуються достовірності ситуацій, встановлення того, чи мали місце ті чи інші події тощо. Саме ці речі становлять інтерес і будуть показовими для того, як сприймалась правда (достовірна інформація) в нашому розумінні в соціальних комунікаціях тієї доби.

Встановлення достовірності «Руська правда» покладає в основному на свідків. Свідків не потрібно (принаймні за текстом документом) тільки в одному випадку – якщо є сліди побоїв. В цьому випадку матеріальна основа події – тобто бійка – вважається доведеною. Проте за відсутності таких слідів потрібні власне свідки: «19. Коли на двір прийде закривавлений муж або з синцями, то свідка йому шукати не треба, але належить заплатити 3 гривні продажі. Коли ж не буде на ньому слідів побиття, то привести йому свідка, щоб слово було проти слова. Той, хто почав бійку, має платити 60 кун. Якщо ж закривавлений прийде, а сам був зачинщиком, і знайдуться свідки, то йому платити тому, хто побив» [30]. Показовою є нерівність в

довірі до свідчень (подібно до того, що було записано в індійських Законах Ману приблизно тисячу років до «Руської правди»): «21. Коли штовхне муж мужа або до себе, або від себе, або ж по обличчю вдарить, і 2 свідки засвідчать, чи коли жердиною вдарить, то платити 3 гривні продажі. Коли буде варяг або колб'яг, то забезпечити повноту свідків (за однією версією — 2 свідки, за іншою — 7 свідків. — В. Я.), які мусять взяти присягу. [31] або той же пункт за короткою редакцією, наведеною в «Практикумі Історія держави і права України: європейський вимір»: «10. Якщо чоловік штовхне чоловіка від себе або до себе, має сплатити 3 гривні за умови, якщо потерпілий виставить на суді двох свідків. Якщо ж виявиться варягом або колб'ягом, то йому достатньо буде заприсягтися» [32]. Аналогічна нерівність в довірі до свідчень закладена і в іншому пункті: «18. Якщо хто-небудь звинувачуватиме кого-небудь у вбивстві, не маючи достатніх доказів, то відповідач має виставити 7 свідків, щоб відвести від себе звинувачення. Якщо ж відповідач виявиться варягом або іншим іноземцем, то йому достатньо буде виставити 2 свідків». [цитата за 32, Ст.123]. Важливо розуміти, що було встановлено розгляд подібних справ за свідченнями лише вільних людей. Позивач міг скористатися свідченнями холопа, але виключно з формулою «Викликаю тебе до суду зі слів холопа, але від своєї власної особи, а не холопської» [31].

Серед методів підтвердження «Руська правда», визначає матеріальний доказ, свідчення, присягу та випробування залізом і водою: «13. Коли, шукаючи свідка, не знайдуть, а позивач далі буде чоловіка звинувачувати в головництві, тоді правду встановлює розжарене залізо. Так само і в інших судових справах: і в злочинстві, і в наклепі. Коли позивач не з'явиться в суд, тоді насильно випробувати його залізом, якщо мав сплатити півгривні золотом. Коли мав сплатити до двох гривень [сріблом], то піддати тортурам водою, коли ще менше, то під присягою іти йому по свої куни. [5] Цікавий момент, що випробування залізом не було безкоштовним. За нього потрібно було платити «мито 14 – 40 кун, мечнику – 5 кун, діцькому 15 – півгривни. Це – норма мита, що сплачується при викликах на випробування залізом» [31].

Для повноти наведемо ще кілька пунктів: як достовірність встановлювалася за нормами Статуту Великого Князівства Литовського (1529 р.) Варто згадати, до речі,

що в розділі термінології про правду згадувалося дослідження Лариси Довгої, яка, аналізуючи «Литовський статут», припустила вживання в ньому терміну «справедливість» як синонім «правдивість», причому в значенні «насправді»: «Оскільки із 34 вживань лексем «правдивий» та «правдиво» майже половину вжито в значенні «насправді», можна обережно стверджувати, що на межі XVI–XVII ст. смислові поля лексем «справедливо» і «правдиво» значною мірою накладалися... Лексеми «справедливо», «правдиво», «правдивий» мають доволі розмиті смислові поля, які часто перетинаються між собою, а прислівники «справедливо» та «правдиво» часто виступають як синоніми» [9].

Вже у першому розділі Статуту встановлено, що звинувачення не можуть бути анонімним чи заочним: «Господарь зобов'язується нікого не карати за заочним обмовленням, навіть якщо справа стосувалася б образи гідності його величності. А також якщо хто-небудь безпідставно обвинуватив іншого, то сам повинен понести таке саме покарання» [32].

При цьому Статут містить положення, які визначають, хто не може бути надійним свідком, і чому. Так, наприклад, не можуть бути свідками заповіту жінка того, хто складає заповіт, душеприказчик чи опікуни, які будуть слідкувати за виконанням заповіту, а також ті, кому в цьому заповіті щось відписано. Такі особи, оскільки вони можуть мати зацікавлення, за статутом, ненадійні свідки. [32, стор 261]. А свідками в справі про землю і про доказ права на володіння землею можуть бути тільки добропорядні християни римського і грецького віросповідання: «Також постановляємо, що свідками у справі про землі і про доказ права на володіння землею не можуть бути допущені ні жиди, ні татари, а тільки християни латинського або грецького віросповідання. Проте і з цих християн у справі про землі і держання землі мають бути допущені як свідки тільки ті, які щорічно бували у своїх капеланів або попів на сповіді і приймали причастя і мають добру славу у своїй окрузі, не були замішені ані у крадіжках, ані у підробці чого-небудь. Ті ж християни, латинського або грецького віросповідання, які не причащаються і не ходять на сповідь, не мають бути допущені свідками до суду у справах про землю» [32].

Суворе покарання Статут передбачав за підробки: «Якби хто підробляв наші листи або печатки або свідомо користувався підробленими, такий підроблювач має караний бути вогнем» [32].

1.2.3. «Державець» Макіавеллі та фактчекінг Фрідріха Пруського

Досліджуючи історію (не)правди, було б складно обійтися без **Макіавеллі** та його **«Державця» (1513 р.)**. Очевидно, що словами, за які згодом Макіавеллі зробили символом хитрості і лукавства в політиці, був розділ XVIII «Як владарі повинні дотримуватися свого слова», в якому він писав так: «Кожен розуміє, як похвально для володаря виконувати дане слово і жити правдою, а не лукавством. Однак, як показує наш досвід, великі справи вершили саме ті владарі, котрі не дуже пам'ятали про свої обіцянки, уміли спритно дурити простаків і, зрештою, подужали тих, хто покладався на чесність. ...Розумний правитель не може і не повинен бути вірним даному слову, якщо така вірність повертається проти нього і якщо вже немає тих причин, що змусили його дати обіцянку... У владаря завжди знайдуться законні причини для виправдання. Щоб показати, скільки угод про замирення, скільки обіцянок стали через віроломство владарів непотрібними папірцями, порожнім звуком, за прикладом не треба далеко ходити...Владар повинен здаватися милосердним, вірним, людяним, щирим, побожним, але йому треба так панувати над собою, щоб при потребі він міг стати зовсім інакшим і робити все навпаки... Владареві досить лише дбати про перемогу і про державну безпеку — засоби завжди здадуться всім чесними і похвальними, бо юрбі важливий тільки успіх. Світ простацький, і це видно лише тоді, коли юрбі нема на кого спертися. Один сучасний владар, чийого імені краще не називати, завжди проповідує тільки мир і чесність, хоч насправді він їм заклятий ворог. Аби він зберігав мир і чесність, то не раз уже позбувся б і слави, і трону» [33, ст.463-465].

Цей розділ книги Макіавеллі не є великим, але дуже містким на думки і пояснення, тому наведений повністю в додатку (див.додаток 4) Макіавеллі, якщо вчитатися, не пропонує чогось нового - він фактично констатує те, що до нього

констатували не раз, починаючи від Сунь Цзи – стережись обману і пробуй обманювати сам. Він спирається на досвід, на образ і прояви життя в свою та попередню епохи та робить висновок про різницю між «ідеальним» і «реальним», «бажаним» і «практичним». До реальностей життя і практичності він відносить і образ, яким має бути і виглядати Державець для свого народу. До того ж, саме образ, а не реальний характер, вчинки чи їх намір.

Потрібно також відзначити, наскільки цей його опис з 1513 року, відповідає образу володимира путіна і розпочатим ним кільком війнам – проти Ічкерії, проти Грузії, дві війни проти України та участь у війнах на Близькому Сході і в країнах Африки.

Тим не менше, повертаючись до історії, – надзвичайно цікавим в контексті нашого дослідження виглядає «АнтиМакіавеллі» Фрідріха Пруського. Написана більш як через 200 років після «Державця», праця Фрідріха має яскраво виражений формат фактчекінгу, як могли б його описати зараз - у позиціонуванні, побудові та пропонованому форматі абсолютно не відрізняється від фактчеків сьогоденних.

«Твір Макіавеллі про науку державного управління, якщо говорити про мораль, має ті самі якості, що і твір Спінози про віру... Богослови прийняли виклик Спінози і озброєні вченістю, повністю спростували його, захистивши тим самим Божу науку від його нападок. Макіавеллі ж, попри те, що проповідував негідну мораль, хоча і був частково заперечений, проте до сьогодні вважається знавцем науки управління. Тому я і роблю цю спробу захистити людство від ворога, який саме це людство хоче занапастити. Протиставляючи розум і розсудливість обману та порокам, я маю намір спростувати твір Макіавеллі – від першої глави до останньої», - саме так декларує свій намір Фрідріх (король Пруссії з 1740 року, вів три війни і скористався поділом Польщі для приєднання її територій до своєї держави) [34].

Фрідріх вже на самому початку, попри слова, відразу створює яскравий емоційний образ Макіавеллі, порівнюючи його з відступництвом від віри, що вже багато що говорить про неупередженість чи об'єктивність. З інших аргументів Фрідріха – пропозиція сприймати слова Макіавеллі як сатиру: «Перед тим, як

завершити свій вступ, згадаю про тих, хто думає, що Макіавеллі більше описував те, що справді роблять владарі, аніж радив їм, що робити. Ця думка багатьом сподобалась, бо дозволила дивитися на твір Макіавеллі як на сатиру» [34].

«Вчитель тиранів наважується захищати удавання, яким владарі ніби можуть обманювати світ», – починає Фрідріх свій розділ XVIII «Як владарі повинні дотримуватися свого слова» і далі пише про те, що обманути придворних неможливо – вони настільки уважно вивчають свого короля і співвідносять його слова та вчинки, що немає можливості для обману. Що з точки здорового глузду думка Макіавеллі про дві складові – лева і лисицю – відносять не до однієї людини, а характеристики різних, а владар, якому доводиться мати справу з усіма, вивчає обман лише для того, щоб вміти його розпізнавати, а не застосовувати. І, пише Фрідріх, якщо керуватися корисністю, то обман владарів між собою поганий, адже обманувши раз, ти втрапиш довіру інших монархів. І хоч далі він думку не розвиває, але з усього тексту напрошується висновок, що це погано, адже ти не зможеш обманути вдруге-втретє і так далі. Ця думка, як не дивно, підтверджується і наступними абзацами цього монаршого фактчекінгу. Повна цитата дозволить краще зрозуміти, наскільки Фрідріх заперечує та спростовує слова Макіавеллі: «Іноді трапляється, що владар свої вчинки обгрунтовує маніфестом, а пізніше чинить всупереч цьому документу. Це дуже помітно, особливо якщо відбувається швидко в часі. Римська церква, щоб уникнути такого роду протиріч, під час обговорення кандидатур тих, кого вона зараховує до лику святих, чинить дуже розумно, коли робить це лише після ста років після їх смерті, тобто. на той час, коли зникає пам'ять про їхні слабкості. Свідків їхнього життя, які могли б заперечити проти цього, вже не існує, і, отже, ніщо вже не може суперечити їх зарахуванню до лику святих. Втім, я сам визнаю, що хоча й іноді буває необхідність монарху порушити створені самим ним спілки та договори, однак йому слід відмовлятися від цього чесним чином, повідомляючи про своє рішення союзників. Отже, чинити так слід тільки в крайньому випадку, коли цього вимагає благоденство народу та надзвичайна необхідність» [34].

І тут варто зацентувати на двох моментах. Перший, що навіть попри бажання спростувати тези Макіавеллі і виглядати, відповідно, слівним та відповідальним, Фрідріх все-таки не кривить душею до кінця і наводить сам приклади, що обман не тільки допустимий, але є реальною частиною його та інших монархів життя. А друге, що навіть тут він вдається до пояснень, які часто використовували й інші – мовляв, обман з умислом блага є благом, кращим за правду.

1.3. Генеза наукового розуміння і сучасні методологічні засади вивчення і функціонування понять «правда/неправда»

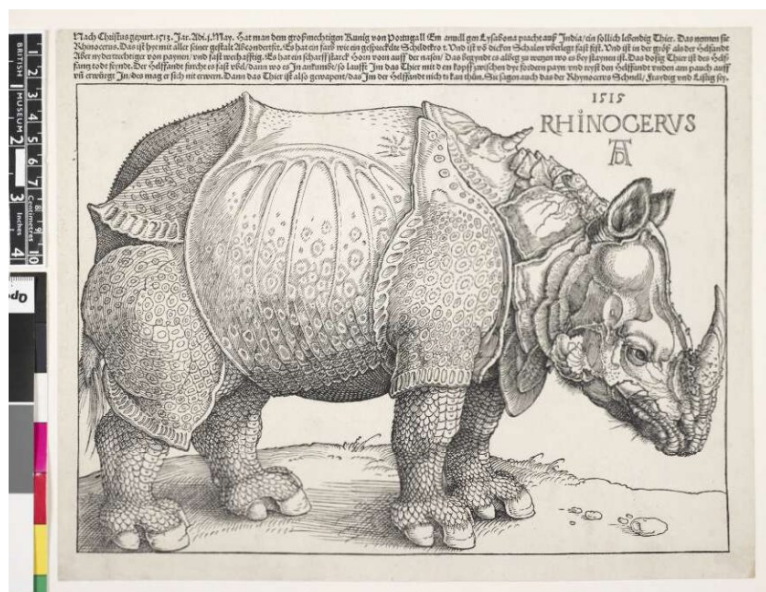
1.3.1. Істина в розумінні Арістотеля, Платона та Ньютона

«Amicus Plato amicus Aristoteles magis amica veritas – Платон мені друг, Арістотель мені друг, (але) важливіший (за них) мій друг – істина» [35], – цими словами починається рукопис Ісаака Ньютона «Окремі філософські питання», що датується другою половиною 17 століття. Очевидною є відсилка до давнішого вислову «Платон мені друг, та важливіший друг істина», який приписують Арістотелю в 4 столітті до нашої ери. Цікавим в цьому є те, що сама фраза вказує як на те, що 2000 років не припинялися пошуки правди, але й на те, що Ньютон, говорячи про помилки Арістотеля та Платона, зберігає до них очевидну повагу. Тобто, з одного боку, ми маємо нібито викриття, але, з іншого, не бачимо звиклого для таких викриттів зневаження. Це має щонайменше два пояснення, перше з яких полягає в безумовному авторитетові і Платона, і Арістотеля. І цей момент ми вже дещо розглядали в розділі про приховування, коли йшлося про професійні та психологічні основи приховування, включаючи спіраль мовчання та неспроможність заперечити те, що для інших є предметом авторитету і поваги. Друга очевидна причина полягає також в тому, що науковий підхід ґрунтується на методах спроб і помилок, відтак недостовірність може бути і методом, і точкою пошуку достовірності. Тож логічно розглянути розуміння правди і її місця в їх розмірковуваннях.

Метафора міфу про печеру, який Платон використав для опису можливості людського пізнання, полягає в тому, що для людини є можливим досягти лише умовні тіні на стіні печери від предметів, що висвітлені сонцем ззовні. Чуття людини не дають можливості зрозуміти всі якості предмета, а лише їх відбитки, які не передають всього, а отже, і людина не має можливості зрозуміти повністю предмет, дізнатися про нього всі факти, зіставити їх і знати правду. В пізнішій традиції цю ідею представляли у вигляді сліпих людей, які описували слона, тримаючись хто за вухо, хто за хобот, хто за ногу. Для всіх він був очевидно різний – для першого подібний до пласкої тварини, другому нагадував змію, а третьому стовбур дерева – тож уявити собі справжнього слона і описати його повністю вони не могли. За Платоном, а згодом і у викладі багатьох його дослідників і послідовників, справжній світ – ідей (ідеального стану речей) – існує як об'єктивна реальність. Проте людина може дізнаватися лише частини цих речей і то не завжди такими, як вони є, а відтак не має можливості досягнути правду про них. Людина фактично на основі свого розуміння створює і живе в паралельному світі, де все правдиво для неї, проте цей світ і ця правда не є ні знанням, ні відтворенням об'єктивної картини світу. Було б помилкою зупинитися виключно на фізичному розумінні Платонової метафори. Вона цілком придатна і для опису світу людини, де дії, слова чи наміри людей точно так само не можуть бути повністю відкриті та зрозумілі іншими.

Арістотель, на противагу Платону, вважав, що реально існують якраз осяжні людиною речі. Людина їх пізнає, розуміє, і на підставі цього створює ідею речі, яку вже можна передавати без самої речі. В такий спосіб вони можуть існувати поза самими предметами. Продовживши аналогію зі слоном, Арістотель має на увазі, що можна вивчити предмет з усіх його боків і всередині, співвіднести факти і властивості, описати їх і цілком зрозуміло пояснити людині, яка ніколи слона не бачила, який же він є. Тобто правду можна дізнатися, а згодом передати її вже без безпосередніх фізичних відчуттів.

Одним із таких підтверджень є гравюра з зображенням носорога, яку створив в 1515 році Альбрехт Дюрер на основі письмового опису тварини і схематичного малюнку.

«Носоріг Дюрера». джерело зображення

https://www.britishmuseum.org/collection/object/P_1895-0122-714

Тут варто згадати Генріха Шлімана, який вірив і своїми розкопками підтвердив існування Трої, яку більшість на той час вважали літературною вигадкою Гомера [36].

Арістотеля, який вважав за можливе пізнання реальних предметів, прийнято вважати першим і яскравим представником концепції, згідно з якою «щось є істинним, якщо воно співвідноситься з реальністю», тобто якщо наші знання про предмет повністю співвідносяться з самим предметом, то такі знання і є правдою. В наш час ця концепція відома як Кореспондентська теорія істини (чи теорія відповідності).

Найбільш інтуїтивне означення правди як достовірності. Ця теорія кореспонденції, вона ж – відповідності, вважається класичною і часто сприймається як повна точна відповідність. Але тут додам, що таке розуміння є спрощеним поглядом, на якому не настоював сам Арістотель, який встановлював далеко не абсолютні межі пізнання: «Розмірковування буде задовільним, якщо вдасться прояснити суть предмета, що підлягає [розгляду]. Адже не в усіх розмірковуваннях (οἱ λόγοι), так само як і не в усіх виробках ремесла, слід домагатися точності в

однаковій мірі» [37, ст.65]. Якщо відійти від суперечки Платона і Арістотеля про те, на якому етапі наше знання починає відрізнятися від істинного розуміння предмету, то залишається момент, в якому вони сходяться – наше знання про предмет не є самим предметом, проте, за Платоном, ми не можемо віднайти всіх значень чи фактів, а за Арістотелем – можливо мати точну інформацію, і для цього немає потреби завжди знати всі можливі факти. За Платоном, пізнання ідеї – ідеального стану речей – неможливе, можна пізнати тільки те, що доступне людським чуттям і впливає на людину чи суспільство. За Арістотелем, ми маємо всі інструменти для того, щоб знати правду, потрібно лише уважно вивчити предмет і для його опису відібрати справді важливі факти, які дадуть його достовірний опис і розуміння.

Тобто в нашій дійсності ми маємо справу не з повністю точним знанням про предмет, а приблизним. З усього можливого масиву ми так чи інакше відбираємо те, що може, на нашу думку, мати відношення до теми. В наступних розділах є цікавиприкметна щодо цього частина «Надмір інформації», де мова йтиме про сучасні принципи права: «доводити необхідно не усі факти та обставини кримінального правопорушення (суспільно небезпечного діяння), а лише ті, які мають значення для правильного вирішення кримінального провадження» [38].

Як бачимо, відкритим з того часу і до сьогодні залишається питання, чи справді всі розглянуті факти є необхідними і достатніми для встановлення відповідності. Дослідження вже нашого часу показали, наскільки допустимими є приблизні дані. В 20 столітті Едвард Лоренц, який вивчав погоду, фіксував, записував і намагався прогнозувати за допомогою комп'ютера погодні дані (температуру, силу вітру тощо). В якийсь момент, перевіряючи послідовність даних, він вирішив повторити експеримент не від початку (тобто не від тих даних, які він сам вводив), а з середини процесу (взявши дані, змодельовані комп'ютером в процесі прогнозу). Кінцеві результати обидвох обчислень значно відрізнялися. Врешті виявилось, що комп'ютерна програма розраховувала все з точністю до 6 цифр після коми (0,00000x), а принтер роздруковував їх лише до 3 цифр після коми. Відповідно прогноз, який розраховували з середини, починався з округлених до 0,00x, в той час як повний містив на той самий момент часу дані до 0,00000x, що до

кінця експерименту дало значне розходження. В такий спосіб було встановлено, що навіть мала неточність при тривалому часі може призвести до великих змін. Подібно і з календарями - Юліанським і Григоріанським, які дають незначну похибку, але в часовому еквіваленті отримуємо значну неточність. Стосовно погоди це означало неможливість точного довгострокового прогнозу (короткострокові на кілька днів є цілком точними), а загалом для складних систем це явище призвело до створення теорії хаосу, за якою, «коли нинішній стан визначає майбутнє, але приблизний нинішній стан не визначає майбутнє навіть приблизно» адже складні системи надзвичайно залежні від початкових умов і невеликі зміни у навколишньому середовищі ведуть до непередбачуваних наслідків [39].

До прикладів хаотичних систем, як мінімум надзвичайно складних, відносяться і системи соціальних комунікацій, які характеризуються різною кількістю учасників, способами комунікацій і умовно «початковими даними», які суттєво різняться між собою в різний період часу.

1.3.2 не)Достовірність за Декартом і Гобсом.

«Ідоли помилок» Френсіса Бекона

Насправді такий вплив в різний час відчували і описували задовго до появи теорії хаосу. Рене Декарт (1596-1650) в своїх «метафізичних розмислах» писав що «Ось уже якийсь час, як я спостеріг, що з раннього дитинства сприйняв як істинні чимало суджень, а те, що надалі вибудував на таких хибних принципах, могло бути лише сумнівним і недостовірним» [40]. Винуватцем таких помилок сам Декарт вважав відчуття, вважаючи (подібно до пояснень Платона), що вони можуть обманювати і не давати правдивого розуміння і знання. На основі цього він зробив парадоксальний висновок: «Можливо, саме тому ми не помилились, якщо скажемо, що фізика, астрономія, медицина та інші науки, що залежать від розгляду складних речей, дуже сумнівні й недостовірні, зате арифметика, геометрія й інші науки такого плану, що вивчають речі вкрай прості й загальні, не надто переймаючись, існують ті в природі чи ні, містять у собі дещо достовірне й безсумнівне, — адже незалежно

від того, сплю я чи не сплю, два додані до трьох дають завжди п'ять, а квадрат ніколи не матиме більше чотирьох сторін; як на мене, немислимо, аби настільки очевидні істини можна було запідозрити в хибності й недостовірності» [40].

За Декартом, достовірні істини можна знайти в речах, існування яких не обов'язкове, їх можна пізнавати і виражати в абстрактних поняттях. Натомість реальний світ занадто складний для того, щоб вивести цілком достовірні судження.

Ще цікавіше порівняти це твердження Декарта з твердженням Томаса Гоббса, який жив в той же час. У "Левіафані" він описує погляди на суспільство і те, як люди сприймають і доводять чи заперечують істинність, в тому числі й достовірні і безсумнівні, за Декартом, математику та геометрію: «Вчення про право й несправедливість постійно оскаржується як пером, так і мечем, тоді як вчення про лінії та фігури - ні, бо люди не переймаються тим, що саме в цьому питанні становить істину, як це вони роблять тоді, коли мова заходить про їхнє честолюбство, вигоду та жагу. В мене немає сумніву, що якби вчення про те, що три кути трикутника мусять дорівнювати двом кутам квадрата, суперечило чийомусь праву на володіння та інтересам тих, хто вже має володіння, то ця доктрина була б якщо не заперечена, то шляхом спалення усіх книжок із геометрії придушена, - настільки, наскільки зацікавлена особа була б здатна це зробити» [41]. А причина цього, за Гоббсом, в самому суспільстві, яке не живе (і не може жити) за законами жорстко обумовлених і взаємозалежних абстракцій: «Незнання причин і основної природи права, справедливості, закону та правосуддя схиляє людей робити правилом своїх дій звичай та приклад. Виростаючи сильними та впертими, вони апелюють то від звичаю до розуму, то від розуму до звичаю, залежно від власних схильностей. Вони відступають від звичаю, коли цього вимагають їхні інтереси, і чинять всупереч розуму, коли він повстає проти них» [41].

На помилках, які спотворюють правильне розуміння дійсності, акцентував свого часу ще один яскравий представник науки Френсіс Бекон (1561-1626), який також протиставляв своє бачення Арістотелю і представив свої погляди в праці «Новий Органон» (на противагу «Органону» Арістотеля). Головний акцент «Нового Органону», який варто тут зацитувати, полягає не стільки в розумінні правди,

скільки в розумінні об'єктивних причин, які не дають можливості об'єктивного пізнання і розуміння як ідеальних платонівських речей, так і матеріальних аристотелівських: «Ідоли та хибні поняття, які підкорили людський розум і так глибоко в ньому закріпилися, так володіють розумом людей, що ускладнюють вхід істини. Але навіть якщо вхід буде відкрито, то вони знову заступлять шлях при самому оновленні наук, якщо тільки попереджені про це люди не протистоятимуть їм, наскільки можливо» [42].

Фактично він сформулював універсальні принципи, які супроводжують людину як в науці, так і в звичайному житті і, відповідно, можуть пояснити парадоксальний характер (не)правди. За Беконом, існує чотири засадничі вади, які ведуть до помилкових понять і перешкоджають встановленню правди (сам Бекон називає ці вади ідолами):

1. «роду» — обумовленими загальною для усіх людей природою, що криються в самих чуттях людини. Усі чуттєві сприйняття, думки стосуються властивостей людини, а не дійсності. Людина змішує свою природу та природу речей, не вирізняючи їх чітко.

2. «печери» — це особливості конкретної людини, причина яких може бути різною: виховання, власні уподобання чи упередженість. Оскільки не існує ідентичних людей, то і сприйняття ними навіть однієї і тієї ж інформації буде різним.

3. «площі» — виникають з суспільності людини. Люди об'єднані мовою, слова якої встановлюються відповідно до розуміння групи. Погане і недоречне розуміння слова закриває розум, а визначення та пояснення, якими звикли говорити вчені люди, не можуть змінити справу. Слова змішують все і ведуть до порожніх суперечок і трактувань.

4. «театру» — виникають внаслідок вкорінення різних догматів та хибних законів доведення, через некритичне прийняття помилкової думки.

На переконання Бекона, справитися з засадничими вадами людської природи пізнання можливо — вибудовуючи поняття і аксіоми через справжню індукцію [42]. Головне з цих правил полягає в постійній емпіричній перевірці уявлень людини:

відповідають наші уявлення дійсності, чи ні. Тобто якщо факти постійно підтверджуються, то це є важливим критерієм істини.

Проте і в цьому випадку виникає проблема, яку Насім Талеб назвав «Чорним лебедем». Беручи за основу приклад Бертрана Рассела, він описує її так: «Уявіть індичку, яку годують щодня. Кожне годування зміцнює віру птаха в те, що норма життя – це коли тебе щодня годують приязні представники роду людського. Увечері в середу, напередодні Дня подяки, з нашою індичкою станеться дещо несподіване. Ситуацію з індичкою можна узагальнити так: рука, яка вас годує, може потім скрутити вам шию. Для індички відсутність харчів у тисяча перший день – це Чорний лебідь. Для м'ясника – ні, адже він чекав цього дня». [44, ст.56]. Проблема в підтвердженні фактами теорії полягає в тому, що факти тисячу разів підтверджували теорію, яка вже від першої годівлі була хибною.

1.3.3. Теорії істини та факт

Подібні проблеми з визначенням, що ж становить правду (істину) і розуміння неможливості досягти формату «повного знання, яке відповідає самому предмету» призводили до появи різних теорій, які визначали правду для одиничних чи групи випадків.

Про взаємозближення наукової істини і цінностей у сучасному науковому пізнанні пише в однойменній статті Заглада: «Криза класичного ідеалу наукової істини в ХХ ст. була сприйнята по-різному. З одного боку, знайшлися досить численні прихильники непорушності цього ідеалу, інші – шукали нові шляхи в інтерпретації наукової істини. Більшість вчених природничих галузей стали прихильниками помірною сцієнтизму, що визнає цінність наукового пізнання у вирішенні не всіх, але багатьох проблем техногенної цивілізації» [45]. Такі передумови, за словами Заглади, стали причиною того, що, поряд із кореспондентською теорією істини в ХХ ст., посилювався інтерес до інших теорій істини: когерентної, прагматичної, конвенційної, семантичної, регулятивної.

У статті «Теорії істини у їх стосунку до соціальних комунікацій» Володимир Владимиров фіксує три актуальних питання для філософії соціальної комунікації та важливі в цьому контексті теорії істини: «Головне запитання: що таке істина? Його проясненню якраз і присвячені основні положення теорії істини... За ним виникає друге, вже цікаве теоретикам соціальної комунікації: яке висловлювання є істинним? Найважливіші в описі створюваної (з кількох окремих теорій) загальної теорії істини на початку XXI ст. є теорія узгодженості, дефляційна теорія, семантична теорія, прагматична теорія. Третє: як істинне для відправника інформації висловлювання буде сприйняте отримувачем – як істинне чи як облудне, і чому? Воно виявляється не дуже цікавим для авторів філософських теорій істини і є основним для нас у межах теорії соціальних комунікацій» [46].

Отже, крім класичної аристотелівської кореспондентської теорії істини (відомої також як теорія відповідності), варто розглянути згадані когерентну, конвенційну, семантичну та практичну теорії істини. Вони варті уваги, бо справді (як побачимо далі) часто проявляють себе саме в соціальних комунікаціях, причому як окремих, пов'язаних між собою груп людей, так і в міжгруповому чи широкому варіанту комунікацій (від наприклад процесу освіти і науковопопулярної літератури до виборчих кампаній або комунікації типу людина-влада чи людина-держава, держава-держава і так далі).

Когерентна теорія (також відома як теорія узгодженості) – вірно те, що не суперечить системі, в якій воно розглядається. Система визначається аксіомами – певними рамками, які не можуть бути спростовані чи не враховані. У такий спосіб певні факти, які не можна спростувати спочатку, формують саму систему, а згодом вже система може відкидати певні факти, як такі, які їй суперечать. При цьому, на думку Володимира Ратнікова, когерентна теорія є переглядом класичної кореспондентної концепції, «зводячи питання про істину до самоузгодженості, несуперечливості знань, наприклад, “вписаності” однієї системи в іншу, ширшу» [47]. Тобто мірилом правди є дійсна чи навіть ймовірна відповідність, яка випливає з даних системи і не суперечить її аксіомам. Отже, те, що суперечить системі, визнається помилковим, у нашому розумінні – «неправдою». Така неправда, яка

суперечить системі, або відкидається, або, якщо її неможливо ігнорувати, – руйнує систему, відкидаючи як помилкову, чи створює додаткову нову. Побічним доказом того, що ця система є властива соціальним комунікаціям, є відомий метод герменевтики, який дозволяє узгодити дії чи наміри з контекстом, в якому вони перебувають, і в такий спосіб зрозуміти її.

«Теорії узгодженості (Coherence Theories of Truth), яких є кілька, – пише В. Владимиров, – виходять із того, що у пошуку істини необхідно поєднувати не так ствердження й факт реальності, якого воно стосується, як ствердження з іншими ствердженнями з приводу цього самого факту. Вони зіставляють потоки думок «Так вважаю я» із «Так вважаємо ми, інтелектуали (або моряки, банкіри тощо)» та «Так вважають всі». У такий спосіб доказом істинності певного ствердження є його несуперечливість іншим істинним твердженням. Цінність таких теорій, вважають дослідники, у тому, що вони дають можливість щоразу уточнювати наше власне знання: «Ми постійно працюємо над зведенням наших переконань в єдину систему»...Щоправда, при цьому істина як така лишається десь збоку, оскільки досягається у такий спосіб не наближення до неї, а утвердження в істинності власних поглядів, навіть якщо вони є облудними. Такі процеси, як бачимо, полегшують маніпулювання громадською думкою. Однак в теоріях узгодженості досліджується і важливе, і поширене в сучасних масовокомунікаційних процесах явище» [46].

Конвенційна теорія істини – правда те, що домовилися вважати вірним. Якщо всіма, більшістю, законом, звичаєм, авторитетом щось відкинуто чи заборонено, воно вважається помилковим. «Конвенціоналістська концепція істини, засновником якої прийнято вважати А. Пуанкаре, визначає істинність певних суджень на основі раніше прийнятих понятійних угод. До цих угод не застосовуються емпіричні критерії істинності, вони обумовлені міркуваннями зручності, простоти, естетичної досконалості й ін. Продуктами таких угод можна вважати аксіоми в математиці, вихідні закони класичної механіки, термодинаміки, електродинаміки. Доки наукові конвенції використовують теорії, які не заперечені досвідом, вони можуть розглядатися як стійкі гіпотези. Дехто з прихильників

конвенціоналізму вважає, що конвенціональні елементи в науці взагалі не мають відношення до істинності чи хибності, а є лише інструментами для вдалих передбачень», - описує конвенційну теорію Заглада [45].

Суттєві її ризики полягають в тому, що описав Володимиров і для когерентної теорії, – важливою стає не стільки істина сама по собі, скільки те, чи вважають її справді істинною.

Прагматична теорія істини має кілька визначень або пояснень, які можна звести до двох основних: «Вірно те, що призводить до позитивного результату» або «Якщо знання дають прогнозований результат, то вони вірні і є правдою».

Одним з найпереконливіших науковців, що досліджував її і був безумовним популяризатором, небезпідставно вважаю Гіларі Патнема. В своїх пошуках, розмірковуваннях і доказах він приходить до проблеми, пов'язаної з необхідністю розділення фактів і цінностей. «Дихотомія "факт/цінність", як вона традиційно розуміється, фактично зобов'язує своїх прихильників прийняти разом з нею певний вид релятивізму», - пояснює Патнем. – Якщо питання факту і цінності є питанням обов'язкового примусового вибору для людей, що мислять, то одна з відповідей на це питання, – що це повністю розділені речі, і що дихотомія «фактичне ствердження або оціночні судження» є абсолютною, — ця відповідь прийняла статус культурної інституції» [48].

Він пропонує уявити, що якийсь континент населений людьми, які виробили певну наукову міру задоволення і вважають, що діяти потрібно так, щоб це задоволення було максимальним кількісно та якісно і при цьому мають здатність точно оцінити наслідки дій. То вони зможуть чинити неймовірно жахливі речі і наприклад, змусити дітей, якщо будуть впевнені, що ці муки (з їх врахуванням), але хоч на трохи збільшуватимуть загальний рівень задоволення. І хоча спочатку таку ситуацію можна уявити, як згоду двох суспільств – нашого і уявного – стосовно фактів (де яка дія і для чого застосовується), але незгоду стосовно цінностей (не можна чинити мале зло заради великого блага), насправді, вважає Патнем, це не так. Бо для цього уявного суспільства замучити когось не є фактом зла, а кроком до всезагального добра. Тому, на його думку, факт і цінності взаємопов'язані. Більше

того, говорить він, ні античні, ні середньовічні філософи не бачили нічого дивного в ствердженні, що якщо А є краще життя ніж Б, то цей факт є мотивом, найімовірніше найкращим з можливих, щоб віддати перевагу А. І втрачаючи цінності, ми якраз втрачаємо розуміння раціональності дії.

«Підхід, який я буду захищати, полягає в тому, що є надзвичайно близький зв'язок між поняттями істини та раціональності. Висловлюючись ще більш наближено, єдиний критерій вважати щось фактом, є те, наскільки це раціонально прийнятно. (Говорю про це в цілком буквальному і загальному сенсах: таким чином, якщо може бути раціонально прийнято, що картина красива, то це може бути власне фактом того, що картина красива). Згідно з цією концепцією, можуть бути ціннісні факти. Але відношення між раціональною прийнятністю та істиною – це відношення між двома різними поняттями.. Ствердження може бути раціонально прийнятним деякий час, але не бути істинним; і саме ця реалістична інтуїція буде збережена в моїй теорії», – аргументує Патнем в своїй книзі «Розум, Істина й історія» [48].

Варто відзначити, що прагматична теорія властива саме для соціуму чи соціальних комунікацій, адже вона дозволяє вживатися реальності, раціональності та ціннісним характеристикам. Викликає вона спротив тільки тоді, коли чисту моральність ставлять вище за реальні події чи явища. Критикам цієї теорії видається, що вона здатна виправдовувати найгірші прояви корисності, пропонуючи вважати це істинним підходом.

У цьому контексті варто згадати популярний термін «пост-правда». За визначенням Оксфордського словника, постправда – це поняття, яке «стосується умов, за яких об'єктивні факти менш значимі під час формування суспільної думки, ніж звернення до емоцій та особистих поглядів» [49]. Найбільш значимими прикладами її (пост-правди) називають кампанії і результати Brexit та перші вибори Дональда Трампа. В обох випадках йдеться про те, що вигадані історії, які громадянами були прийняті як незаперечні факти, сприяли позитивному результату британського референдуму про вихід з ЄС та обрання Трампа президентом США. В пост-правді і прагматичній теорії істини правдою і правильним стає те, що дає

бажаний результат. Тобто фактично ми маємо справу з одним явищем, яке має кілька назв.

Семантична теорія істини. Очевидно, що вона виникла як результат лінгвістичного повороту в філософії.

«У філософії ХХ століття мовна проблематика стала однією з ключових і найперспективніших. Виникло стійке переконання, що дослідження синтаксису, семантики і прагматики мови дасть змогу привідкрити таємниці реальності й людського буття, а саме: з'ясувати, як формується наше знання про світ, що саме можна пізнати й чого очікувати в підсумку... Тотальне акцентування на мовній проблематиці в онтологічній, епістемологічній і логічній площинах дало підставу для констатування того факту, що у філософських дослідженнях відбувся лінгвістичний поворот. Сутність цього феномену полягає в спробі осмислення філософської проблематики через призму аналізу мови як засобу опредмечування думок», - описує цей стан Андрій Синиця [51]. При цьому, за його словами, здебільшого це досліджували представники аналітичної філософії, а його зміст зазнавав постійних змін. Взагалі, судячи з досліджень в цьому напрямку та їх уявлень, мова про те, що логіки і математики зіткнулися з проблемою, як описати свої дослідження звичайною людською мовою. Їх дослідження не терпіли двозначностей, надміру описів тощо. Звідси – «Логіко-філософський трактат» Вітгенштайна з його визначенням факту, а також метамова Тарського для нібито вирішення «парадоксу брехуна».

«Семантична теорія істини, яку міцно пов'язують з її автором А. Тарським, народилася як прагнення позбавити від зайвого багажу процеси знайдення істини як такої. Автор зосередився на проблемі якомога точнішого втілення істини у мові. Оптимальні логічні структури речення, на його думку, дають змогу наблизити того, хто розуміє, до істини. Запропонована постановка питання є, безумовно, цікавою для лінгвістів, але, так само вочевидь, навряд чи зацікавить дослідників такого стихійного, «байдужого» до логічних структур за своєю природою явища, як інтернет-спілкування. Ідеї А. Тарського можуть бути цікавими у новому науковому дискурсі тим, що він швидше досліджує не так стосунок речення до істини, як

стосунок того, хто мовить, до того, що він вважає істиною, тобто, чи досягнуте пошуковцем задоволення (satisfaction) від пошуку істини» [52, с.73].

Бажання представників «лінгвістичного повороту» аналітичних філософів чітко висловлюватися, щоб правильно сформулювати свою думку і бути правильно зрозумілим, є на перший погляд виправданим і досяжним. Проте звичайна, нематематична, мова працює інакше і, вочевидь, не може бути живого спілкування, в спосіб, пропонований Тарським чи Вітгенштайном.

Отже, за винятком семантичної теорії, можна зробити узагальнення та визначення, що є правдою (або фактом) і неправдою для кожної з теорій.

правда (факт) і обман в теоріях істин

	Кореспондентс ька	Когерентн а	Конвенцій на	Прагматичн а
Правда (Факт)	Є те, що є	Не суперечить системі	Вважають за правду	Дає необхідний результат;
Обман (неправильне, недостовірне)	Є те, чого нема/ нема того, що є	Порушує систему чи її вимоги	Вважають за обман	Не призводить до необхідного результату

ВИСНОВКИ

До розділу 1

Обман як неправда в суспільстві має місце з найдавніших часів, про які ми можемо судити на основі збережених писемних пам'яток. І хоча в той час не було терміну «соціальних комунікацій», але як явище вони безперечно існували. Закони Хамураппі давнього Вавилону, Ману давньої Індії, наука мистецтва війни в давньому Китаї, як і руські «Правда» (з “Повчанням” Володимира Мономаха) та кодекси законів містять посилення на ймовірність обману, регламентують способи встановлення правди. Аналіз цих пам'яток переконує, що неправда – у вигляді помилки, умисного обману, приховування – універсальна для людини, притаманна будь-якому часу, на будь-якій території, незалежно від географії та цивілізації.

Показово, що в світі обману, у всі часи чесною для людини (керівника) вважається як вміння встановити справжність намірів свого опонента (часто ворога), попри його оманливі слова і дії, так і вміння самому ввести ворога в оману. Прикметно, що встановлюються моменти, коли обман є виправданим, можливим і навіть доречним, наприклад, вимоги релігії чи необхідність врятувати чиєсь життя. Про це прямо описано в давньоіндійських законах Ману і опосередковано – в інших писемних пам'ятках. Подекуди це зроблено опосередковано, як, наприклад, у Літописі Руському, де приклади обману, неодноразово використані Ольгою проти ворогів і союзників, явно змальовані як достойні вчинки, гідні наслідування.

Одночасно з цих з писемних пам'яток стає зрозуміло, що існує – і також універсально для всіх – нерівність людей у відношенні до правди. Вищі за статусом люди в соціальних відносинах вважаються такими, що краще розуміють правду. До нижчих статусом чи становищем осіб необхідно застосовувати міри переконання, щоб змусити їх говорити правду. Тут може бути перспективним подальше дослідження, щоб чіткіше зрозуміти, чому і як саме провадиться розділ свідків за надійністю у відповідності до статусу чи становища. Ненадійність свідків – зазвичай як універсальні речі, наприклад, нездатність бачити події (фізична сліпота), так і неможливість зрозуміти події (слабкі розумові та когнітивні можливості). Але є і

неуніверсальні – встановлювати правду не можуть представники чужої системи, яким властивий інший культурний код чи особливість. Так, наприклад, у Великому князівстві Литовському свідками в справі про землю і про доказ права на володіння землею можуть бути тільки добропорядні християни римського і грецького віросповідання і не могли бути іудеї чи мусульмани.

Всі розглянуті писемні пам'ятки передбачають два види правди: одна виснувана вмінням її дошукатися, і друга – як «боже одкровення». Цей другий варіант застосовувався у випадках, коли встановити правду свідченнями, доказами та іншими способами не вдавалося, коли існувала ситуація, що було слово проти слова. У цих випадках вважалося, що правду встановить об'єктивна річ з поза людського суб'єктивного розуміння – випробування річкою, вогнем і залізом, які пізніше розповсюдилися і стали відомі в християнському світі як ордалії («Божий суд»).

Аналогічні поради до згаданих раніше, зібрав в своєму творі «Державець» і Макіавеллі. Його узагальнений образ володаря насправді мало відрізняється від образу володарів СуньЦзи, Ману чи Руського Літопису. Проте для нас цей твір цікавий не тільки тим, що підтверджує попередні висновки, але і тим, що він став об'єктом, на фоні якого інші намагалися здатися кращими. Особливо яскраво це демонструє «фактчекінговий» «Антимакіавеллі» Фрідріха Пруського». Ставлячи чітку мету дослідити і спростувати Макіавеллі, Фрідріх прямо пише, що є моменти, коли володар не тримає слова, але справедливий володар обманує не тому, що його цьому навчив злий Макіавеллі, а тому, що цього «вимагає благоденство народу». Важливий момент – формат фактчекінгу, можливо, відмінний в подачі чи масовості використання, але точно був уже в ті часи і ним користувалися, зокрема, й для політичної боротьби.

Паралельно до практик побутових і соціальних комунікацій розвивалося і наукове дослідження достовірності та правди і їх критеріїв. Важливий висновок з розуміння вченими дослідниками, включно з такими авторитетами науки як Арістотель, Платон і Ньютон, наукове розуміння істини (достовірності) допускає наявність помилки. Фразу ж про істину, яка дорожча за друзів, можна вважати самою

по собі певним підвизначенням, або категорією правди. Згідно з цією концепцією, всі можуть помилятися, тому до висновків навіть безумовно визнаних та заслужених авторитетів слід ставитися зі скепсисом, розуміючи, що вони можуть помилятися. Ще один висновок з генези наукового розуміння достовірності – зазвичай максимально наближений результат (з-поміж інших) є достовірним. Принаймні до того часу, поки не з'явиться точніший.

Яскраво і ємно схильність людини до помилки або ж просто людську природу в сприйнятті інформації описав Френсіс Бекон, використовуючи метафору чотирьох ідолів. Чуття людини, її досвід, сприйняття авторитетів і залежність від існуючих уявлень впливають на процес і результат пізнання, який в результаті цього не може бути об'єктивним.

Фактично цінності людини, які «зашиті» в її досвіді, культурній ідентифікації, настановах авторитетів, власному розумінні стають таким же важливим чинником для сприйняття правди і достовірності, як і фізичні чуття людини. Цю особливість, властиву людським відносинам, констатують і наукові підходи, втілені в різних системах, об'єднані назвою «теорії істин». Найрозповсюдженіші з них: кореспондентська (відповідності), когерентна (узгодження), конвенційна (заснована на домовленості) та прагматична. Окремо – семантична теорія істини, яка стала наслідком лінгвістичного повороту. У ній філософи – математики і логіки - основний акцент робили на самій мові, вимагаючи чіткості і однозначності за прикладом математичних формул.

Правдою (і фактом як безсумнівною одиницею подій) в теоріях істини можуть сприйматися різні речі. Наприклад, кореспондентське розуміння «вірно те, що є» може не вписуватися в когерентну теорію, якщо не відповідатиме її вихідним точкам. Так, до прикладу, будь-які рейтинги є прикладом когерентної системи, яка визначає краще чи ідеальне відповідно до умов свого рейтингу і може ігнорувати реальні приклади, якщо вони у чомусь суперечать самій системі оцінювання.

Для ефективної комунікації потрібно враховувати, чи існує однакове розуміння і самої теми комунікації, і термінів, слів, понять, які використовуються при цьому. Як показує практика і аналіз наукових досліджень, людство живе і

спілкується в умовах багатозначності слів і термінів, зміні значення з часом, з досвідом учасників комунікацій тощо.

Ми визначили основні значення, в яких вжито важливі терміни.

Правда – основне значення “те, що є насправді,” але часто також може означати або доповнювати основне значення як “справедливість” або “відповідність правилам”. Істина вживається як синонім терміну правда.

Неправда вживається в значенні того, що не відповідає дійсності. Може бути як у формі приховування, тобто відсутності правди, так і в активній формі – поширенні неправди або їх поєднанні. Важлива складова неправди – умисел. На позначення форм неправди в залежності від (не)умисності вживаються терміни **обман** – свідоме спотворення дійсності з будь-якою метою; або ж **помилка** – несвідоме спотворення дійсності - через брак досвіду чи розуміння знання про щось або через неможливість чи невміння передбачити наслідки. В рамках дослідження зроблено аналіз найбільш розповсюджених термінів на означення неправди з врахуванням найбільш характерного контексту використання:

Брехня – свідоме поширення неправдивої інформації з метою ввести когось в оману (міжособистісні стосунки, конфлікти);

Обман – дія, спрямована на введення когось в оману за допомогою неправдивої інформації: поширення неправди чи приховування правди (широкий спектр ситуацій: від побутових до соціальних);

Дезінформація – свідомо поширювана неправдива інформація з метою маніпуляції громадською думкою (політика, пропаганда, дослідження соціальних комунікацій);

Фейк – штучно створена інформація, яка імітує реальність з метою маніпуляції (інформаційна війна, соціальні мережі);

Misinformation (помилка) – неправдива інформація, яка сприймається і/або поширюється ненавмисно, через помилку або незнання (журналістика, соціальні мережі, дослідження соціальних комунікацій).

Також визначено різницю між термінами факт і правда попри їх часте сприйняття як синонімів, зокрема те, **факт** – це зазвичай про одиночний випадок,

який хтось вже підтверджував або може підтвердити. Факт сприймається як позбавлений емоційного навантаження, це більше про констатацію чогось існуючого, що вже не може бути піддане сумніву чи впливу. Правда ж може суміщати багато фактів – це комплекс, взаємозв'язок подій чи речей. Фактчекінг же означає і може вживатися в двох значеннях – як методу чи процедури встановлення достовірності і як сучасний журналістський жанр чи результат проведених перевірок.

Терміни **Засоби масової інформації і медіа** – це фактично синоніми. сьогодні медіа витісняють вживання ЗМІ, але означають ті самі два основних поняття: технологічні засоби поширення інформації для багатьох споживачів (пресу (друковані газети, журнали, книжки), радіо, телебачення, інтернет); суб'єкти (організації чи окремі люди), що займаються виробництвом та поширенням інформації для великих аудиторій.

Соціальні комунікації розуміємо як систему суспільної взаємодії, систему комунікацій у суспільстві, яка охоплює історично сформовані соціальні інститути та соціальні групи і які утворюються за законами спілкування (комунікації), але відрізняються використанням наукових знань про спілкування. Враховуємо поєднання соціокомунікацій з побутовим спілкуванням : конкретні форми, які створюються і поширюються як ціль і продукт соціальних комунікацій, часто використовуються без змін, або з мінімальними змінами в побутовому спілкуванні. Причому не важливо, чи йдеться, до прикладу, про свідомий обман чи, навпаки, дотримання стандартів – і в одному, і в іншому випадку людина отримує цілком конкретну інформацію, яка стає основою для подальшої передачі чи подальших висновків. І, своєю чергою, суспільні запити, які стають масовими, виникаючи з побутового спілкування, стають завданням, викликом та необхідністю реагувати для соціальних комунікацій, пропонуючи професійні відповіді чи форми спілкування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бурдіна Е. Інфотейнмент як соціокомунікативне явище в сучасних українських інформаційно-публіцистичних телепроектах : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук із соціальних комунікацій. Харків, 2017. 257 с.
2. Дворянин П. Новини на регіональному телебаченні: українськоцентрична парадигма : Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук із соціальних комунікацій. Львів, 2016. 214 с.
3. Русиняк А. Регіональні ЗМІ в політичній системі України: Політологічний Аналіз : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук. Івано-Франківськ, 2021. 257 с.
4. Лавриш Ю. Діалогізм у нових медіях України як засіб соціальних комунікацій: релігійний аспект : Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук із соціальних комунікацій. Львів, 2016. 215 с.
5. Небелюк Л. Лінгвокогнітивні характеристики евфемізмів в американському англомовному політичному дискурсі : Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. Івано-Франківськ, 2021 р. 220 с.
6. Макаренко У. Фінансовий механізм розвитку медійних підприємств в Україні : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук. Львів, 2020. 285 с.
7. ПРАВДА - тлумачення, орфографія, новий правопис онлайн. СЛОВНИК - тлумачний словник української мови, орфографічний словник онлайн. URL: <https://slovnyk.ua/index.php?sword=правда> (дата звернення: 01.02.2025)
8. Кримський С. Правда. Філософський енциклопедичний словник. Київ, 2002. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Shynkaruk_Volodymyr/Filosofskyi_entsyklopedychnyi_slovnyk.pdf (дата звернення: 01.02.2025).
9. Довга Л. «Справедливість» і «правда» в українських текстах правового характеру (друга половина хві – перша половина хві століття). Sententiae.

2020. Vol. 39, no. 2.P.46–63.URL: <https://doi.org/10.31649/sent39.02.046> (date of access: 01.02.2025).
10. НЕПРАВДА - тлумачення, орфографія, новий правопис онлайн. СЛОВНИК - тлумачний словник української мови, орфографічний словник онлайн. URL: <https://slovnyk.ua/index.php?sword=неправда> (дата звернення: 01.02.2025)
11. Друль О. Вибір неправди. Збруч. URL: <https://zbruc.eu/node/56277> (дата звернення: 01.02.2025).
12. Александров П. Медійні інтерпретації сучасних загроз : Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук із соціальних комунікацій. Львів, 2019 р. 219 с.
13. Дубов, Д. та інші, (2020). Фейки як інструмент впливу на вибори [онлайн]. Київ: Національний інститут стратегічних досліджень. [Дата звернення 12 грудня 2024]. Режим доступу: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-01/fake_news_fin_full_clean.pdf
14. Підхід НАТО у галузі боротьби з дезінформацією. <https://www.nato.int/>. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/topics_219728.htm (дата звернення: 01.02.2025).
15. ФАКТ - тлумачення, орфографія, новий правопис онлайн. СЛОВНИК - тлумачний словник української мови, орфографічний словник онлайн. URL: <https://slovnyk.ua/index.php?sword=факт> (дата звернення: 01.02.2025)
16. Куницька К. Про мем «британські вчені довели» і графеновий «бігмак» – інтерв'ю з ученим групи нобелівських лауреатів. hromadske. URL: <https://hromadske.ua/posts/fizik-leonid-ponomarenko-vchenii-hrupi-nobelivskih-laureativ> (дата звернення: 01.02.2025).
17. Вуєць П. Роман Погорілий: На зміну мему «британські вчені» прийшла «британська розвідка». ГЛАВКОМ. URL: <https://glavcom.ua/longreads/zasnovnik-deepstateua-roman-pohorilij-kolis-buv-mem-britanski-vcheni-teper-jikh-zaminila-britanska-rozvidka-991119.html> (дата звернення: 01.02.2025).

18. Панчук Д. Фактчекінг. ВУЕ. 2022. URL: <https://vue.gov.ua/Фактчекінг> (дата звернення: 01.02.2025).
19. Андрієвич В., Кругляк М. Закони царя Хаммурапі як пам'ятка політичної думки стародавнього сходу. м. Житомир, 14 трав. 2020 р. Житомир. С. 609–610. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/05/14.-gumanitarni-i-sotsialni-nauky.pdf> (дата звернення: 01.02.2025).
20. Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні : Закон України від 16.11.1992 № 2782-ХІІ : станом на 31 берез. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2782-12#Text> (дата звернення: 01.02.2025).
21. Про телебачення і радіомовлення : Закон України від 21.12.1993 № 3759-ХІІ : станом на 16 лип. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3759-12#Text> (дата звернення: 01.02.2025).
22. Про медіа : Закон України від 13.12.2022 № 2849-ІХ : станом на 1 січ. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text> (дата звернення: 01.02.2025).
23. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 № 2657-ХІІ : станом на 15 листоп. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (дата звернення: 01.02.2025).
24. Теорії і моделі масової комунікації та інформації. Тези лекцій та методичний комплекс. Укладач – проф. М. Г. Житарюк. Електронний посібник. Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів. 2018. <https://journ.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/11/S-959-LNU-Zhytariuk-BLOK.pdf>
25. Тищенко А. Соціальні комунікації. ВУЕ. 2019. URL: https://vue.gov.ua/Соціальні_комунікації (дата звернення: 01.02.2025).
26. Різун В. Начерки до методології досліджень соціальних комунікацій. Київ, 2011. 9 с. (Препринт). URL: <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.10397.38889> (дата звернення: 01.02.2025).

27. Сунь Цзи. Мистецтво війни / пер. з кит. С. Лесняк. Львів : Вид-во Старого Лева, 2015. 109 с.
28. Закони Ману / пер. Г. Бюлер. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Davnioidiiska_kultura/Zakony_Manuu.pdf (дата звернення: 03.02.2025).
29. Літопис руський за Іпатським списком / пер. Л. Махновець. Київ : Дніпро, 1989. 592 с. URL: http://history.org.ua/LiberUA/LitRusIpSp_1989/LitRusIpSp_1989.pdf.
30. Руська правда й історія її тексту / ред. Л. Білецький. Вінніпег : Укр. Вільна Акад. Наук в Канаді, 1993. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/12307/file.pdf>
31. Правда Руська / ред. С. Юшков ; пер. В. Яременко. Київ : ВУАН, 1935. URL: <http://litopys.org.ua/oldukr2/oldukr51.htm>.
32. Петровська Ю. М. Історія держави і права України: європейський вимір. Практикум : у 2-х ч. / ред. О. Коваленко. Чернігів : Десна Поліграф, 2018. Т. 1 : частина 1. 376 с. URL: https://aprei.com.ua/wp-content/uploads/2018/12/Petrovskaya_Practicum.pdf.
33. Мак'явеллі Н. Флорентійські Хроніки; Державець / пер. з італ. А. Перепадя ; іл. І. Яхін. Харків : Фоліо, 2007. 511 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Machiavelli_Niccolo/Derzhavets.pdf.
34. Фрідріх Пруський. Анти-Макіавеллі. Настанови про воєнне мистецтво своїм генералам / пер. з нім. І. Андрущенко. Арій, 2023. 288 с. URL: https://books.google.com.ua/books?id=UHAGAAAAQAAJ&pg=PR10&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false.
35. Newton I. 'Quæstiones quædam Philosophiæ' ('Certain Philosophical Questions'). MS Add. 3996, Cambridge University Library, Cambridge, UK. URL: <https://www.newtonproject.ox.ac.uk/view/texts/normalized/THEM00092>.
36. Шліманн -Усе (Універсальний словник-енциклопедія) - Словники - Словопедія. Словники - Словопедія. URL: <http://slovopedia.org.ua/29/53416/24168.html> (дата звернення: 05.02.2025).

37. Арістотель. Нікомахова етика / пер. з давньогр. В. Ставнюк. Київ : Аквілон-плюс, 2002. 480 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Aristotle/Nikomakhova_etyka.pdf (дата звернення: 05.02.2025).
38. Піх Ю. Т. Концепти істини у кримінальному процесуальному праві та їх реалізація у кримінальному провадженні: український та зарубіжний досвід : дис. ... д-ра філософії : 081. Львів, 2023. 346 с.
39. Gleick J. Chaos Making a New Science : електронна книга. Open Road Media, 2011. URL: <https://www.google.com.ua/books/edition/Chaos/de4PAQAAQBAJ?hl=uk&gbpv=0> (date of access: 05.02.2025).
40. Декарт Р. Метафізичні розмисли. Київ, 2000. 70 с. URL: <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/Dekart/index.html> (дата звернення: 05.02.2025).
41. Левіафан / пер. з англ. Р. Димерець, В. Єрмоленко ; іл. А. Босс. Київ : Дух і літера, 2000. 600 с.
42. Bacon F. The New Organon. Cambridge University Press, 2000. 238 p.
43. Патнем Г. Розум, істина й історія / пер. з англ. О. Мокровольський. Альтернативи, 2003. 232 с.
44. Талєб Н. Н. «Чорний лебідь. Про (не)ймовірне у реальному житті / пер. з англ. М. Климчук. Київ : Наш Формат, 2021.
45. Заглада В. Взаємозближення наукової істини і цінностей у сучасному науковому пізнанні. Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філософські науки. 2018. № 1(84). С. 26–30. URL: [https://doi.org/10.35433/PhilosophicalSciences.1\(84\).2018.26-31](https://doi.org/10.35433/PhilosophicalSciences.1(84).2018.26-31) (дата звернення: 08.02.2025).
46. Владимиров В. Теорії істини у їх відношенні до соціальних комунікацій. // Інформаційне суспільство. 2015. № 21. С. 59–64. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/is_2015_21_12 (дата звернення: 08.02.2025).

47. Ратніков В. Когерентна концепція істини в сучасному гуманітарно-науковому знанні. *Філософські науки*. 2016. Т. 2, № 2. С. 117–122. URL: <https://doi.org/10.23939/shv2016.02.117> (дата звернення: 08.02.2025)
48. Патнем Г. Розум, істина і історія / пер. О. Мокровольський. *Альтернативи*, 2003. 232 с.
49. Oxford Word of the Year 2016 | Oxford Languages. Oxford Languages | The Home of Language Data. URL: <https://languages.oup.com/word-of-the-year/2016/> (date of access: 08.02.2025).
50. Pavlenko I. Концепт істини у давньогрецькій філософії: αληθεια як семантичний кластер. *Epistemological studies in philosophy social and political sciences*. 2022. Т. 5, № 2. С. 49–56. URL: <https://doi.org/10.15421/342220> (дата звернення: 09.02.2025).
51. Синиця А. Лінгвістичний поворот у філософії: критичний аналіз. *Схід. філософські науки*. 2017. № 2 (148). С. 100–103. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Skhid_2017_2_17 (дата звернення: 09.02.2025).
52. Владимиров В.М. В Парадокси сучасної науки про масову комунікацію: Монографія: – К.: Видавництво «Наукова столиця»™, 2020. – 180 с. ISBN 978-617-7649-26-6 URL: http://journalib.univ.kiev.ua/mono/vladymyrov_paradoksy.pdf

РОЗДІЛ 2. ПРИХОВУВАННЯ ІНФОРМАЦІЇ

В цій частині розглядається приховування – як один з аспектів неправди. Зазвичай він розглядається менше, ніж активні форми неправди, як обман, дезінформація, фейк тощо, але насправді є також одним з її видів. Ігор Павленко в статті «Концепт істини у давньогрецькій філософії: ἀληθεια як семантичний кластер» описує різні аспекти значення істина, зокрема саме як відкритість – протиставлення (або підкреслення) прихованому чи таємному: «Часто істина протиставляється λήθη – забуванню, забуттю [Frisk 1960]. Про це говорить Гесихій Олександрійський у своєму «Лексиконі», трактуючи ἀληθής як властивість пам'яті, яка протистоїть забуттю: ἡ μνήμων, κατὰ στέρησιν τῆς λήθης. [Hesychii Alexandrini Lexicon 1858: 119]... Сократ у «Федрі» говорить про важкодосяжність істини, трактуючи саму істину як незабутність, відкритість для пам'яті. Але й такий підхід пов'язує істину з чимось відкритим, явним і явленим... Необхідно згадати про те, що префікс α- в давньогрецькій мові може мати не лише значення заперечення, відсутності. Префікс ἀ- може і посилювати вихідне значення слова (intensivum), відтак слово «істина» набуває значення «надзвичайно приховане, таємне», що також відповідає його філософському розумінню. У контексті неприхованості можна говорити про значний збіг значення слова ἀλήθεια з поняттями, що позначають очевидність, відкритість, явленість, наприклад, φαίνω і φανερός. Так, φαίνω – in lucem edo; ostendo; venio – світитися, виявляти, показувати, відкривати, викривати, відбивати, бути очевидним, представлятися тощо. У рівній мірі і φανερός говорить про видимість, явність, очевидність і так воно традиційно перекладалось латиною: conspicuus; dilucidus, prospicuus; manifestus, apertus – видимий, помітний; відкритий, очевидний» [1].

Приховування може проявлятися в різних формах – від власного рішення не вказувати на обман з метою власного самозбереження (як в казці про голого короля) до цензури, тобто стороння заборона повідомляти ту чи іншу інформацію. Може здатися, що приховування відрізняється від активного способу говоріння неправди

– адже в ряді випадків це просто мовчання. Проте, якщо розглядати приховування з точки зору умислу, який, як ми розглядали вище, має значення, то приховування майже завжди навмисне. Практично завжди існує якась причина, чому людина чи суспільство вирішує не ділитися правдою, не виправляти, наприклад, чиюсь помилку і т.д. В тій же казці про голого короля ніхто вголос не заперечував обман, не говорив правду, оскільки за це міг бути серйозно покараний, а отже промовчати означало зберегти себе.

Щоб краще зрозуміти феномен приховування, в цьому розділі застосовано кілька підходів: ілюстрація конкретних прикладів, коли приховування чи інформування мали серйозні наслідки для життя багатьох людей і пояснення дійових осіб, як і чому вони приймали рішення; узагальнені описи приховувань, в тому числі описані в дослідницькій та науковій літературі; перевірку за допомогою контент- і фрейм аналізу, чи допускає суспільство життя без приховування, забезпечуючи повноту інформації як ознаку правди.

2.1. Право на приховування інформації

2.1.1. Вибір між оприлюдненням і приховуванням інформації

Після початку повномасштабного вторгнення рф в Україну 24 лютого 2022 року одним з важливих питань до влади і президента В. Зеленського було **«Чому влада не попередила людей про вторгнення?»** Попередження могло б врятувати людей, які загинули чи потрапили в окупацію. В одному з інтерв'ю – не українському, а закордонному виданню, – Зеленський розповів, як визначався, розповісти людям правду про можливе вторгнення, чи приховати її.

«Особисто для вас, яким було 24 лютого? Який спогад того дня запам'ятався вам найбільше?»

Ми розуміли, що цей день буде. Ракетні удари були жахливими... Що я зрозумів у той момент, коли я одягався, я подумав про ракети, які летять над моїми

дітьми, над усіма нашими дітьми. Це означає, що буде величезна кількість смертей. Це було ясно...

Коли директор ЦРУ Вільям Дж. Бернс зустрівся з вами тут, у Києві в січні, він сказав вам, що росіяни спробують приземлитися в аеропорту Гостомеля...

Ви не можете просто сказати мені: «Слухай, ти повинен почати готувати людей зараз і сказати їм, що їм потрібно відкласти гроші, їм потрібно запаситися їжею». Якби ми це повідомили — а цього хотіли деякі люди, яких я не буду називати, — тоді я б втрачав 7 мільярдів доларів на місяць... Наше внутрішнє відчуття було правильним: якщо ми посіємо хаос серед людей перед вторгненням, росіяни нас зжеруть. Тому що під час хаосу люди тікають з країни.

Якби це сталося, то в жовтні — не дай Боже, в опалювальний сезон — нічого б не залишилося. Нашого уряду не було б, це 100% впевненість. Нам не вистачало енергетичних ресурсів. Ми б не змогли вийти з цієї ситуації, і в країні був би хаос....

Я розумію занепокоєння щодо сіяння паніки та падіння економіки, але що б ви сказали тим українцям, які зараз кажуть: «Я б хотів евакуювати свою сім'ю або просто бути краще підготовленим»?

... Свобода, яку мають люди в демократичній країні, – це свобода, яку мали наші люди. Вони мали доступ до всієї доступної інформації. Вибачте, те, що я не розповідав їм про наміри росіян зробити щось зі мною і все те, що мені доповідали спецслужби: «Ви повинні забрати свою сім'ю». Я їм сказав: «Як ви собі це уявляєте? Я заберу сім'ю, буду щось робити, а люди залишаться тут? Я не можу цього зробити». Наша земля — єдине, що ми маємо; ми залишимося тут разом. А потім сталося те, що сталося [2]

Оскільки в основному тексті складно давати розлогі частини, то тут відповіді Зеленського наведені частково, але щоб зробити власний висновок про те, як він пояснює рішення не інформувати людей, наведено в додатку 5.

Для всіх, хто в Україні пережив атаку росіян 24 лютого 2022 року і далі всю війну, ситуація і так зрозуміла, але кілька даних, щоб збагнути масштаб, за якого доводилося визначатися щодо оприлюднення оприлюднювати інформацію чи

втаємничувати. За даними ООН, тимчасовий захист у європейських країнах мали понад 6 млн українців, а ще майже 600 тисяч українців отримали захист поза Європою [3].

Приховування – дуже складний для ідентифікації варіант обману, особливо в тій частині, яка стосується наявності злого умислу. У класичній на сьогодні праці про «чотири теорії преси» в 1956 році Теодор Пітерсон відзначав: «В традиційній (лібертаріанській) теорії не передбачено ніякого законного засобу змусити говорити того, хто мовчить. Під час і особливо після Другої світової війни працівники газет скаржилися на ріст державних чиновників місцевого рівня, які відмовлялися давати інформацію, здатну скомпрометувати деяких посадових осіб. Відстоюючи право суспільства на таку інформацію, Американська спільнота редакторів газет та інші професійні групи створили комітети, щоб сприяти відкритості джерел інформації, та такі газетярі, як Джеймс Рестон, Джеймс Поуп та Ервін Канхем неодноразово попереджали про небезпеку цензури, що виникає з мовчання» [4].

З того часу мало що змінилося, крім форм приховування в нових реаліях.

“«Відомості, що розкривають справжні причини аварії – таємно. Зведені відомості про радіаційну обстановку – таємно. Ті ж відомості в цілому по країні, республіці, області – таємно». Ось така інформація про Чорнобиль підпадала в радянський час під гриф «секретно». У недавно відкритих документах КДБ чітко видно, які цілі ставила перед собою влада. Головним завданням був не порятунок людей. Головним було не допустити, щоб про трагедію стало відомо”, - пише про події, які супроводжували аварію на Чорнобильській атомній електростанції - найбільшу техногенну катастрофу 20 століття – радіо Свобода [5]. Аварія з радіоактивним викидом сталася 26 квітня 1986 року. Лише 28 квітня під тиском повідомлень інших країн, які зафіксували викиди, радянська влада повідомила про факт аварії, але не про її масштаб і загрози. Хоча радіоакційний фон значно перевищував допустиму норму 1 травня в Києві проводять традиційний масовий парад (важлива ідеологічна дата для Радянського Союзу) за участі в тому числі і дітей, і лише 3 травня починається евакуація населення 10-кілометрової зони, а 6 травня – 30-кілометрової зони.

Такі стіни мовчання не здатні «пробивати» навіть зобов'язуючі вимоги діючого законодавства, адже об'єктивного способу виявити умисел в умовчанні чи недомовленості часто не існує.

Щодо ставлення до відкритості та втаємничення інформації показовим є приклад Тоні Блера, прем'єр-міністра Великої Британії, з його досвідом щодо відкритості влади як в позиції лідера опозиції, так і керівника уряду.

У 20-му столітті почався рух за впровадження доступу до державної в т.ч. інформації та її максимальну відкритість для громадян. Станом на сьогодні більш як 100 країн світу ухвалили закони, що зобов'язують і регламентують прозорість органів влади. В Україні також – закон «Про доступ до публічної інформації».

Тоні Блер як лідер опозиції добивався прийняття такого ж закону про свободу інформації, який передбачав відкритість рішень влади, а згодом в час дії цього закону працював керівником уряду.

ВВС подає спогади Тоні Блера, як він обґрунтовував рішення про необхідність ухвалення цього закону: «Сам факт його (закону) запровадження буде сигналом про нові відносини між урядом і народом: відносини, які розглядають громадськість як законну зацікавлену сторону в управлінні країною, а вибори для служіння громадськості розглядаються як довіра... Якщо уряд щиро бажає партнерства з людьми, якими він керує, то сама дія уряду має розглядатися в певному сенсі як спільна відповідальність, і уряд має наділити повноваженнями людей і дати їм право висловлюватись у тому, як ця політика проводиться, – а також цитує слова, якими Тоні Блер звертається сам до себе стосовно цього закону після того, як він попрацював керівником уряду, – Ти, ідіот. Ти наївний, дурний, безвідповідальний дурень. Насправді немає адекватного опису дурості, незалежно від того, наскільки яскравим він є. Я тремчу від його безглуздості». [6]

Ці емоції Тоні Блер пояснює так: «Для уряду це (Закон про свободу інформації) непрактично. Якщо ви намагаєтеся прийняти важке рішення і зважуєте всі «за» і «проти», у вас є відверті розмови. Це знає кожен у своєму житті. Незалежно від того, працюєте ви в бізнесі — чи керуєте газетою — є розмови, які ви хочете

провести перед прийняттям відвертого рішення. І якщо ці розмови потім будуть оприлюднені в опублікованій формі, яка згодом може бути виділена певним чином, ви будете дуже обережні. Ось чому це нерозумно.» [7].

2.1.2. Право на приховування, гарантія таємниці, відповідальність

З метою виявити, як суспільство регламентує право на доступ до інформації і на її приховування, ми проаналізували норми законодавства України - Конституцію України як основний закон та Закон «Про інформацію» як закон профільний. Отримані результати для кращого сприйняття згруповано, що дозволяє порівняти положення та принципи «інформування» і «приховування».

Одразу зауважимо, що в межах роботи не ставилася мета з'ясувати всі положення, які регламентують поведінку з інформацією, включаючи право її приховування, свободи слова та іншого. В дослідженні важливим було зрозуміти наявність самого принципу.

Конституція України [8]

Стаття	Право на знання	Право на приховування	примітка
15	«Суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності», «Цензура заборонена»		
31		"Кожному гарантується таємниця листування, телефонних	Виятки можуть бути встановлені

		розмов, телеграфної та іншої кореспонденції,	лише судом у випадках, передбачених законом, з метою запобігти злочинів чи з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи...»
32.2		Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди	крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини
32.3	Кожний громадянин має право знайомитися в органах державної влади, органах місцевого самоврядування,	які не є державною або іншою захищеною законом таємницею	

	<i>установах і організаціях з відомостями про себе</i>		
34	<i>"Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію..." 34.2</i>	<i>Здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя 34.3</i>	
40	<i>Усі мають право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що</i>		

	зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк		
63		Особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом	
71		Вибори до органів державної влади та органів місцевого самоврядування є вільними і відбуваються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування	

Конституція одночасно містить положення про доступ до інформації, право її збирати і поширювати на засадах свободи слова, заборону цензури, з одного боку, та право на приховування, непоширення чи обмеженого доступу до інформації - з іншого.

Закон України "Про інформацію" [9] вже на самому початку містить одразу обидва положення: достовірність і повноту інформації та обмеженість її отримання і використання, включаючи доступ та поширення:

«Стаття 2. Основні принципи інформаційних відносин

1. Основними принципами інформаційних відносин є:

- гарантованість права на інформацію;
- відкритість, доступність інформації, свобода обміну інформацією;
- достовірність і повнота інформації;
- свобода вираження поглядів і переконань;
- правомірність одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації;
- захищеність особи від втручання в її особисте та сімейне життя» [9].

Хоча тут прямо не йдеться про приховування інформації, але це очевидно в позиції «правомірність одержання» та «захищеність особистого». Для кращого сприйняття та порівняння, наступні норми та їх принципи також, як і в попередньому варіанті, згруповано за принципом «знання» та «приховування».

Стаття	Право на знання	Право на приховування	примітка
6.	Право на інформацію забезпечується... 6.1.	може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку...	Гарантії права на інформацію
11.2	Кожному забезпечується вільний доступ до інформації,	Не допускаються збирання, зберігання, використання та поширення	крім випадків, визначених законом

	яка стосується його особисто	конфіденційної інформації про особу без її згоди...	
13	Інформація про стан довкілля... не може бути віднесена до інформації з обмеженим доступом ст. 13.3.	крім інформації про місце розташування військових об'єктів. ст. 13.3.	Правовий режим інформації про стан довкілля (екологічної інформації) визначається законами України та міжнародними договорами ст. 13.2.
15.3	"Науково-технічна інформація є відкритою за режимом доступу,	якщо інше не встановлено законами України».	
18.3	Держава гарантує суб'єктам інформаційних відносин відкритий доступ до офіційної державної статистичної інформації,	за винятком інформації, доступ до якої обмежений згідно із законом	
19		Критична технологічна інформація	дані, що обробляються

		за режимом доступу належить до інформації з обмеженим доступом та підлягає захисту згідно із законом	(приймаються, передаються, зберігаються) в системах управління технологічними процесами об'єктів критичної інфраструктури
20	Будь-яка інформація є відкритою,	крім тієї, що віднесена законом до інформації з обмеженим доступом"	
21	Конфіденційна інформація може поширюватися за бажанням (згодою) відповідної особи у визначеному нею порядку відповідно до передбачених нею умов	Конфіденційною є інформація про фізичну особу, інформація, доступ до якої обмежено фізичною або юридичною особою, крім суб'єктів владних повноважень, а також інформація, визнана такою на підставі закону	Інформацією з обмеженим доступом є конфіденційна, таємна та службова інформація ст.21
29.1	"Інформація з обмеженим доступом може бути поширена,		(за певних умов: Предметом

	<p>якщо вона є суспільно необхідною, є предметом суспільного інтересу, і право громадськості знати цю інформацію переважає потенційну шкоду від її поширення</p>		<p>суспільного інтересу вважається інформація, яка свідчить про загрозу державному суверенітету, територіальні й цілісності України; забезпечує реалізацію конституційни х прав, свобод і обов'язків; свідчить про можливість порушення прав людини, введення громадськості в оману, шкідливі екологічні та інші негативні наслідки діяльності (бездіяльності</p>
--	--	--	---

) фізичних або юридичних осіб тощо ст.29.2.
30.3	Суб'єкти інформаційних відносин звільняються від відповідальності за розголошення інформації з обмеженим доступом, якщо суд встановить, що ця інформація є суспільно необхідною		

Можна бачити, як одночасно в законі балансують дві взаємовиключні, здавалося б, ідеї: достовірності і повноти інформації та можливості (а деколи і необхідності) приховувати інформацію. Закон часто не містить однозначно трактованих випадків, яку саме таємну інформацію слід оприлюднювати, а яку слід засекретити.

Процитуємо абзац 2 ст. 21.4:

«До інформації з обмеженим доступом не можуть бути віднесені такі відомості: 2) про аварії, катастрофи, небезпечні природні явища та інші надзвичайні ситуації, що сталися або можуть статися і загрожують безпеці людей» [7], проте, можемо повернутись на початок розділу, де наводилася цитата, як саме Володимир Зеленський вирішував (не)інформувати громадян. Тому можна констатувати, що **рішення оприлюднити чи приховати інформацію приймається суб'єктивно, хоча і опираючись на об'єктивні вимоги закону.** З викликами, яка саме дія

необхідна в певний момент, або згодом – яка з цих дій була зроблена відповідно до закону, а яка всупереч – доводиться справлятися в кожному конкретному випадку.

Інколи в процесі комунікації дотримання обидвох принципів – приховати та інформувати – стикаються настільки щільно, що появляються такі безсенсовні повідомлення (*виділення частин тексту моє – С.С.*):

ЖИТТЯ

Мобілізації обмежено придатних до 25 років не буде? У Сухопутних військах України "відреагували" на чутки

АННА КОВАЛЕНКО – 25 ВЕРЕСНЯ, 14:14

У Сухопутних військах підтвердили внесення деяких змін
MARYKOR_UA/DEPOSITPHOTOS

10666

Народний депутат Олексій Гончаренко повідомив про нібито зупинення призову обмежено придатних до військової служби чоловіків віком від 18 до 25 років.

За його словами, про це йдеться в директиві Командування Сухопутних Військ Збройних сил України.

Відповідно мобілізація українців цієї категорії нібито можлива лише за їхньою письмовою згодою.

Олексій Гончаренко стверджує, що, відповідно до цього документа, також не відбувається призову осіб віком від 50 до 60 років.

«Народний депутат Олексій Гончаренко повідомив про нібито зупинення призову обмежено придатних до військової служби чоловіків віком від 18 до 25 років. За його словами, про це йдеться в директиві Командування Сухопутних Військ Збройних сил України. Відповідно мобілізація українців цієї категорії нібито

можлива лише за їхньою письмовою згодою. Олексій Гончаренко **стверджує, що, відповідно до цього документа, також не відбувається призову осіб віком від 50 до 60 років. "Тобто чоловіки віком від 50 до 60 років можуть бути мобілізованими лише за окремим мобілізаційним розпорядженням"**, – заявляє він і додає, що такий документ нібито має бути виданий щодо кожного окремого чоловіка Генеральним штабом ЗСУ.

У Командуванні Сухопутних військ **підтвердили, що врегулювали "деякі питання щодо призову"**. Натомість там **не уточнили, про які зміни йдеться** та яких категорій військовозобов'язаних чи резервістів вони стосуються.

"Зазначені рішення, прийняті, зокрема, з метою зниження суспільної напруги, оформлені у встановленому порядку та доведені до визначених військових частин для службового користування. Проте органи військового управління обмежені в коментуванні питань, направлених на виконання поставлених завдань та відомостей службового характеру", – йдеться в повідомленні.

Редакція "Української правди. Життя" намагалася отримати коментар від Командування Сухопутних військ і уточнити, про які зміни йдеться. Натомість там відмовилися надавати додаткову інформацію, пославшись на внутрішній характер документа, про який йдеться» [10].

Як доповнення цього підрозділу було вирішено зробити перелік таємниць, які так чи інакше згадує (гарантує) законодавство:

Особиста інформація. Конституція та Цивільний кодекс України містять загальні положення про право на повагу до приватного життя та особистої недоторканності. Законом України "Про захист персональних даних" [11] регулюється обробка персональних даних фізичних осіб та встановлюється права суб'єктів персональних даних. Також тут можна згадати раніше описані випадки і принципи права: не допускати збирання інформації про себе, не поширювати без згоди інформацію, яка належить особі (групі) за певним правом і навіть не свідчити проти себе чи своїх родичів.

Медична таємниця. Закон України "Основи законодавства України про охорону здоров'я" [12] встановлює обов'язок медичних працівників зберігати в таємниці дані пацієнта [12, ст.24], а в Кримінальному кодексі України передбачено кримінальну відповідальність за її розголошення.

Ця та частина інших таємниць, які будуть згадані, можуть бути потрактовані як особиста інформація, але оскільки вони торкаються цілісного напрямку, певної сторони діяльності і окремо згадуються в законодавстві, то, відповідно, і тут заслуговують бути виділені окремо. Тим більше, що часто ця та подібні таємниці стосуються обов'язку нерозповсюдження інформації, яку вони отримали в силу своєї професії і не могли б отримати її в інший спосіб, або забезпечення об'єктивного ставлення до людини (наприклад недискримінації за станом здоров'я).

Таємниця сповіді. Конституція України гарантує свободу світогляду та віросповідання, а закони України "Про свободу совісті та релігійні організації" додатково регулюють діяльність релігійних організацій, що включає в себе що включає право на таємницю сповіді: «Ніхто не має права вимагати від священнослужителів відомостей, одержаних ними при сповіді віруючих» [13].

Військова таємниця. Закон України "Про військовий обов'язок і військову службу" встановлює порядок охорони державної таємниці у Збройних Силах України. Закон України "Про державну таємницю" регулює загальні питання охорони державної таємниці, до якої відноситься і військова таємниця [14].

Право приховувати джерела інформації (для журналістів). Закон України "Про інформацію" хоча прямо не закріплює право на захист джерел інформації, але створює умови для його реалізації, зокрема, шляхом встановлення обмежень на доступ до інформації про журналістську діяльність [9].

Комерційна таємниця. Цивільний кодекс України визначає поняття комерційної таємниці та встановлює правові заходи щодо її захисту. Господарський кодекс України регулює відносини у сфері господарювання, включаючи захист комерційної таємниці.

Банківська таємниця. Закон України "Про банки і банківську діяльність" встановлює обов'язок банків зберігати банківську таємницю.

Таємниця слідства. Кримінально-процесуальний кодекс України регулює порядок проведення досудового розслідування та судового розгляду, встановлює обмеження доступу до матеріалів справи, причому, як зазначалося раніше, рішення про таємницю встановлюється достатньо суб'єктивно: «Відомості досудового розслідування можна розголошувати лише з письмового дозволу слідчого або прокурора і в тому обсязі, в якому вони визнають можливим»[15, ст.222].

Таємниця усиновлення. Сімейний кодекс України забезпечує захист права дитини та її батьків на приватне життя шляхом встановлення таємниці усиновлення.

Таємниця голосування (на виборах та референдумах). Конституція України та виборче законодавство гарантують таємницю голосування як один з основних принципів виборчого процесу.

Державна таємниця. Закон України "Про державну таємницю" визначає поняття державної таємниці, порядок її класифікації, обігу та захисту.

Перелік і посилання на ресурси, які регулюють ці види таємниць, не є вичерпним - для більш детального вивчення конкретного виду інформації та умов її захисту потрібно проводити більш детальні дослідження. Водночас всі віднайдені і показані в межах нашої роботи таємниці характерні тим, що є загальноприйнятною практикою для соціальних комунікацій в їх різних проявах. Фактично на багатьох

рівнях соціальні комунікації відбуваються за правилом, яке передбачає таємниці, і це вважається нормою.

Щоб об'ємно показати ситуацію, як в соціальних комунікаціях позиціонується право на отримання інформації та право її приховувати, порівняли кілька випадків відповідальності за порушення прописаних норм.

Таємниця голосування, згадувана в Конституції, має забезпечити вільний, без зовнішнього тиску, вибір кожної людини, а контроль за дотриманням цієї таємниці і процедурами підрахунків встановити об'єктивний результат. Прикметно, що право на таємницю голосування при цьому є обов'язком. Навіть якщо ви особисто не маєте нічого проти, щоб усі чи хтось конкретний бачив, який саме вибір ви зробили, ви не маєте права цього робити. Так, демонстрація свого заповненого під час виборів бюлетеня в Україні є кримінальним правопорушенням, що визначено у ст. 159 Кримінального Кодексу України і карається штрафом від трьохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на строк до двох років. А у випадку, якщо це зробив член виборчої комісії, кандидат, довірена особа кандидата тощо, то карається обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на строк від двох до п'яти років, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк п'ять років" [16, ст.159].

Точно так само кримінальним злочином є розголошення інших таємниць, наприклад комерційної чи банківської таємниць: Стаття 232 Кримінального Кодексу України встановлює, що умисне розголошення комерційної, банківської таємниці або професійної таємниці, якщо воно вчинене з корисливих чи інших особистих мотивів і завдало істотної шкоди суб'єкту господарської діяльності, карається штрафом від однієї тисячі до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або пробаційним наглядом на строк до трьох років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років. [16, ст.232].

І майже таке ж покарання в Кримінальному Кодексі України передбачене за приховування інформації, яка визначена як обов'язково публічна:

“Ненадання службовою особою емітента **інвестору** в цінні папери (у тому числі акціонеру) на його письмовий запит **інформації про діяльність** емітента в межах, передбачених законом, або **надання йому недостовірної інформації**, якщо це заподіяло інвестору в цінні папери (у тому числі акціонеру) матеріальну шкоду в значному розмірі, - караються **штрафом від однієї тисячі до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів** доходів громадян з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого” [16, ст.232].

2.1.3. Професійні та психологічні основи приховування

Сьогодні є цілий ряд визначень для професійних приховувань членів спільнот. «Синя стіна мовчання» – термін, що пояснює солідарність поліцейських, які не свідчать проти себе чи один проти одного. Мета – фактично приховування фактів корупції, перевищення повноважень, необґрунтованого насильства, фальсифікація злочинів тощо. За аналогією, інколи говорять про «біле мовчання» в спільноті лікарів і так далі. Такі «солідарні приховування» не рідкість в будь-яких соціальних колах – від власне професійних спільнот до кіл за інтересами, політичних партій, спортивних команд і так далі. Існує навіть народний афоризм, який, як і належить народним висловам, звучить грубувато, але точно передає стан справ в суспільстві – «він, звісно, сволота, але це наша сволота» і передбачає непублічність злочину чи зловживання через приховування інформації всіма членами організації. Однією з причин такої поведінки є бажання захистити від можливих узагальнень всю групу, на яку можуть перенести негативну характеристику одного.

У контексті свідомого приховування як самозахисту показовою є теорія «Спіралі мовчання» Елізабет Ноель-Нойман. Згідно з її концепцією людина з меншою ймовірністю розкаже свою думку, якщо відчуватиме себе в меншості, оскільки страх помсти чи ізоляції буде сильнішим. Дослідниця вважає «спіраль мовчання» атрибутом громадської думки.

«Спіраль мовчання» передбачає можливе приховання особою власної думки, якщо та суперечить або не підтримується думкою більшості. За цією теорією, засоби масової комунікації можуть маніпулювати громадською думкою за рахунок надання слова меншості замість БІЛЬШОСТІ... В основі цього явища - страх опинитися на самоті... Якщо узагальнити теорію Е. Ноель-Нойман, то можемо резюмувати: хто знаходить свої думки в масовій комунікації, той мовчить. Звідси і випливає можливість маніпуляції, коли в масовій комунікації виявляється представленою тільки одна точка зору. Інша сторона у відповідь замикається в собі й замовкає. Функція громадської думки реалізується в соціальному контролі. У результаті людина, що не хоче опинитися в ізоляції, або зміщується на позиції більшості, або мовчить», – описує теорії та її ефект Лілія Дроздик [17]. А на думку Штельмашенка, про «спіраль мовчання» можна говорити як про один з елементів громадської думки як в демократії, так і в умовах недемократичних політичних режимів, де громадська думка перетворюється на «спіраль мовчання» в цілому [18]. Професор Г. Почепцов описує можливість спіралі мовчання ще чіткіше: «Масова комунікація формує нові норми, коли більшість (аудиторія) вважає, що помиляється, що думає неправильно, що краще помовчати, а меншість (автор-адресант-комунікатор) вважає, що не помиляється, оскільки не чує заперечення... На думку М. Житарюка, цей маніпулятивний прийом активно використовують українські ЗМІ, особливо електронні, переважно в інформаційно-публіцистичних програмах, політичних шоу, де домінують одні й ті самі політики (незалежно від політичної орієнтації). Специфіка й небезпека (тобто непередбачувані наслідки) „спіралі мовчання” по-українськи в тому, що українські мас-медіа здійснювали „феноменальний” експеримент – паралельно розкручували дві „спіралі” (т. зв. помаранчеву і т. зв. біло-голубу)», – пояснює ефект теорії Житарюк [19].

До речі, подібну проблему описував свого часу Волтер Ліпман у праці «Громадська Думка», де йшлося про виклики, з якими зіштовхуються вже ЗМІ, коли хочуть оприлюднити правду, але не можуть цього зробити: «Багато видань приходять до ситуації, що чесно набувши прихильників, вони не можуть різко змінити позицію, навіть якщо редактор бачить, що цього потребують факти. Якщо

така зміна потрібна, перехід до іншої позиції повинен відбуватися з великою делікатністю та вмінням. Зазвичай газети не приймають таких ризикованих кроків. Легше і безпечніше загасити вогонь, не підкладаючи нових дров, тобто поступово звести інформацію про предмет, що потребує нової інтерпретації, до нуля» [20].

В цьому контексті цікавим є розуміння «мовчання як комунікативно значущого знаку». Таку ситуацію описує Войцехівська в присвяченій цій темі статті. Причому мова йде про конфліктні ситуації, виходом з яких може бути мовчання, але також і причиною конфлікту: «Умовчання, недоказування має місце, якщо в діалозі мовець оминає мовчанкою певний відомий йому факт: «не хоче або не може висловити з огляду на внутрішні мотиви. Для адресата це свідчить про відсутність факту та призводить до дезінформації. Таке замовчування може спричинити у подальшому конфронтаційний розвиток взаєностосунків. Конфліктним може стати і діалог з т.зв. пролонгованою «відтермінованою» згодою» [21]. Важливим висновком її статті є те, що мовчання в діалозі є важливим комунікативним знаком, при чому може мати подвійний сенс – встановлювати контакт або породжувати конфлікт.

2.2. Використання і створення

формальних підстав для приховування як форми обману

2.2.1. Цензура і самоцензура

В частині приховування інформації цензура завжди займала особливе місце і виступала фактично антагоністом для свободи слова.

Словник української мови визначає значення цензури трьома пунктами: «ЦЕНЗУРА, и, ж. 1. У Стародавньому Римі - посада цензора (у 1знач.); виконання обов'язків цензора. 2. Перегляд творів, призначених для друкування, постановки в театрі і т. ін., або якої-небудь кореспонденції, здійснюваний органами державної,

церковної і т. ін. влади. 3. Державна установа, яка відає наглядом за друком; особи, що здійснюють такий нагляд» [22].

Мар'ян Житарюк описує, як саме в дихотомії свободи слова і цензури формувалися концепції журналістики: «У побудові масовоінформаційних систем, які позначалися на становленні певних типів журналістики, особливо відчутна роль системотворчих факторів. Так, протягом епох Реформації, Просвіти, феодальних війн та буржуазних революцій у Європі точилася гостра боротьба між правлячими елітами та опозиційними силами за вплив на суспільну думку, за право на вільне волевиявлення. Під час цієї боротьби народжувалися різноманітні ідейні підходи та теоретичні концепції щодо призначення, ролі, прав та функцій журналістики. Основою ідейно-теоретичних концепцій журналістики була свобода слова (друку), яка осмислювала й реалізовувала такі головні два постулати: 1) ступінь контролю держави (влади) за змістом і розповсюдженням масової інформації; 2) ступінь відповідальності журналістів (публіцистів, письменників) перед державою (владою) та суспільством за розповсюджену інформацію» [23].

В незалежній Україні цензура заборонена законодавством. Проте в різний час відбувалися виступи та протести громадськості і журналістів проти цензури. В 2010 році навіть було утворено рух «Стоп цензурі». Як стверджували підписанти маніфесту, це була реакція на події, «які дозволяють стверджувати про посилення тиску та спроби запровадити цензуру в українських мас-медіа:

- систематичне ігнорування державними органами влади інформаційних запитів;
- відкриті листи журналістів центральних телеканалів «1+1» та СТБ проти втручання в редакційну політику, в яких наведено факти такого втручання;
- бездіяльність співробітників міліції, які стали свідками жорстокого поводження охоронців з журналістами Нового каналу під час подій в Українському домі в Києві;
- безкарність чиновника, начальника управління київської мерії, який грубо перешкоджав журналістам СТБ виконувати їхні професійні обов'язки;

- тенденційне переформатування складу Національної ради з питань теле- і радіомовлення, а також тиск на Нацраду з боку СБУ, голова якої має приватний інтерес до рішень Нацради;

- розформування Національної комісії з питань утвердження свободи слова при Президентові України» [24].

Як приклади і прояви цензури, рух наводив серед інших такі: звільнення головного редактора газети “Сьогодні” Ігоря Гужви, відсторонення від ведення програми “Гроші” Олега Дейнеки, відмову Національного радіо від прямих включень з Укргідрометцентру через те, що начальник відділу метеорологічних прогнозів розкритикувала ситуацію в країні в прямому ефіру. На сайті руху можна знайти більше новин про цензуру, які подавав рух, але для наочності виокремимо ще кілька просто заголовків: «Гендиректор СТБ після дзвінка нардепа Бондаренко зняв з ефіру сюжет про президента», «Люди Хорошковського цензурують новини на “Інтері”», «Історія про те, як сюжет про Гонгадзе не хотіли випускати в ефір і чи має “Стоп цензурі!” підтримувати “5 канал”», «Журналіст навела докази цензури з боку оточення Азарова» [25].

Феномену цензури та її проявам і формам присвячено чимало досліджень. З останніх варто згадати «Тема війни та військова таємниця в розпорядчій документації радянських цензурних органів 1920–1940-х років» 2024 року, в якій Інна Позднякова досліджувала особливості охорони військової таємниці та відображення воєнної тематики в матеріалах радянських органів: «Нормативна база, якою керувалися цензори у своїй роботі, була досить широкою, однак найбільше значення мали спеціальні переліки заборонених для публікації тем, зміст яких указує на політичний характер радянської цензури у цілому... Аналіз наказів Головліту, які доповнювали та роз'яснювали зміст «Переліку відомостей, що становлять військову та державну таємницю, на воєнний час», дав змогу простежити механізми дозування та висвітлення в потрібному контексті інформації про події на фронті та в тилу. Установлено, що під керівництвом партії система займалась як забезпеченням захисту військових таємниць, так і приховуванням масштабів воєнних катастроф і прорахунків радянського військового командування. Після

завершення війни інституції радянської цензури брали активну участь у створенні міфу про «Велику Вітчизняну війну». [26]. За даними авторів, архівні матеріали підтверджують, що з бібліотек вилучалася література, яка суперечила сталінським оцінкам війни, задля насадження сталінської воєнної доктрини й підготовки підґрунтя для міфологізації подій війни.

Дослідження «Бібліографічні покажчики як об'єкти цензури в Україні: 1970–1980-ті рр.», опубліковане в 2022 році, показує, наскільки далеко могла заходити радянська цензура. У певні періоди цензуру послаблювали, а в певні - посилювали: «поява на межі 1960–1970 рр. низки бібліографічних посібників з історії української літератури, суспільних наук (народознавства, археології), а також персональних покажчиків, присвячених творчості Лесі Українки і Павла Тичини була наслідком лібералізації суспільно-політичного життя України за часів хрущовської відлиги. Однак унаслідок повернення до тоталітарних методів державного управління, посилення боротьби радянської влади з українськими дисидентами-шістдесятниками, патріотичною інтелігенцією такі покажчики ставали об'єктами посиленої уваги радянської політичної цензури, що спричиняло їх заборону на різних етапах підготовки або вилучення з книжкового обігу після виходу з друку» [27]. Основний масив документів склав книжкову колекцію «Реабілітована література», яка включає 14 153 примірників, що може дати уявлення про масив цензурованої тоді літератури. Водночас навіть такий об'єм роботи не здатний був забезпечити цілковите приховування громадської думки. В дослідженні наведено приклад, як влада «не встигала одночасно контролювати боротьбу з інакодумством і підготовку бібліографічної продукції, яка містила праці, що суперечили комуністичній ідеології, тому забороняла покажчики уже після їх виходу з друку, згодом — під час подання до друку. Підготувати й видати покажчики з забороненим змістом можна було лише під грифом «для службового користування», але такі посібники також потрапляли до спецфондів і були недоступні для користувачів у 1970–1780-ті рр.» [27].

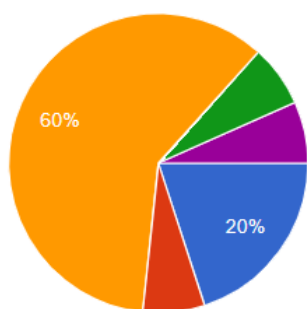
Зважаючи на війну, яка триває в Україні та періодичну популяризацію про введення цензури, то в межах підготовки дисертації ми провели опитування серед

представників 15 громад Львівської області, відповідальних серед іншого і за інформування та комунікацію з мешканцями громади. З-поміж інших тем, запитання стосувалися можливого впровадження цензури. Ось такі результати ми отримали:

чи підтримували б рішення про введення цензури

[Копіювати діаграму](#)

15 відповідей

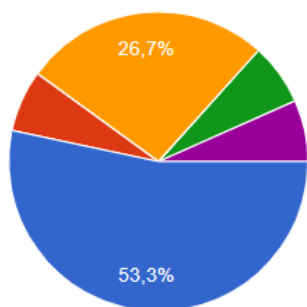

- так, це потрібно зробити на законодавчому рівні обов'язковим для усіх
- так, але по різному для кожного регіону з врахуванням думки і знань...
- Ні, існуючих правил, засобів і дій правоохоронців цілком вистачає
- Немає відповіді
- Це дуже спірне питання. В правовій державі не місце цензури. Але необ...

у разі введення цензури, вона мала б торкатися

[Копіювати діаграму](#)

15 відповідей

- військової інформації - того, що пов'язано з ЗСУ
- військової і управлінської інформації на рівні держави
- військової і управлінської інформації на рівні державної і місцевої влади
- Не підтримую
- Цікаве питання. Мабуть того, що може нашкодити державі. В тому числі недопустимо розкривати оборонні к...

Метою опитування було побачити, наскільки представники в керівництві громад вважають цензуру або її відсутність справді необхідністю і чи зміниться їх ставлення до цього, якщо б їм самим дати можливість цензурою хоч трохи, але керувати.

Особливості цензури в сучасному періоді розглядає Тетяна Гудзь у статті «Взаємодія медіа та судової влади в Україні в умовах війни» (2024). Авторка проводить чіткий зв'язок між обмеженим доступом до інформації та дезінформацією, а також фіксує проблеми з доступом до судової інформації в

зв'язку з війною: «Війна ставить під загрозу інформаційну свободу та незалежність медіа, що ускладнює висвітлення роботи судів. Журналісти часто стикаються з браком доступу до судових засідань та можливості інтерв'ювати учасників процесу. Тиск та переслідування журналістів призводять до самоцензури, обмежуючи свободу слова та негативно впливаючи на об'єктивність інформації» [28]. При цьому дослідниця показує, що українська судова система до цього пройшла складний шлях від закритості до прозорості: «У минулому судова система в Україні була відома своєю закритістю та авторитарністю, особливо за часів Радянського Союзу. Громадяни не мали можливості вільного доступу досудових процесів, що призводило до загальної недовіри до системи правосуддя... З набуттям Україною незалежності ситуація почала змінюватися. Нові демократичні принципи внесли зміни в судову систему, зробивши її більш відкритою для громадськості. Була запроваджена нова процедура призначення суддів, спрямована на формування більш прозорої та об'єктивної системи. Замість застарілих практик, коли призначення суддів часто залежало від політичних чинників або впливу окремих осіб, почали впроваджувати механізми, що ґрунтувалися на об'єктивних критеріях, які включали професійність, досвід, етичність та незалежність кандидатів»[28] .

Варто звернути увагу, що в тексті статті згадано і самоцензуру. Також прослідковується зв'язок між цензурою як зовнішнім впливом у виборі і доступі до інформації і самоцензурою – як внутрішніми рішенням у зв'язку з цими зовнішніми обставинами.

Подібну проблему розглядає і Авраам Оз. Його стаття «Театр і цензура вище та всередині: цензура та самоцензура в ізраїльському театрі» як частина книги «The Palgrave Handbook of Theatre Censorship» описує випадки «офіційної заборони п'єс до скасування закону про цензуру в 1991 році, а також механізм самоцензури, який, мабуть, поширений в ізраїльському театрі до цих самих днів» [29].

Випадки проблемної цензури та самоцензури притаманні різнотиповим соціальним комунікаціям. Наприклад стаття Михайла Димида «Самоцензура в журналі «Богословія» ставить проблему існування цензури в богословських колах УГКЦ. Автор аналізує події, які відбулися перед, під час і після Конгресу богословів

УГКЦ 2007 р. і намагається знайти відповіді, чому одні матеріали конгресу знайшли своє відображення в журналі, а інші були повністю проігноровані і замовчані [30]. А в статті «Чому громадським організаціям важко потрапити в медіа і що з цим робити» однією з причин, чому інформаційні приводи, акції прямої дії, події громадських активістів не потрапляють у загальнонаціональні ЗМІ, названі «самоцензура і редакційна цензура, пов'язана з небажанням псувати стосунки з тютюновими компаніями. «Чимало загальнонаціональних онлайн-ЗМІ публікують рекламу електронних пристроїв для куріння, а деякі редакції створюють яскраві та дорогі спецпроекти. Вони отримують за цю роботу непогані гроші і не хочуть втрачати такого клієнта, — розповідає Лілія. — Інші ж ЗМІ працюють за принципом бартеру: їх просить розмістити матеріал та чи інша впливова бізнес-асоціація, якій вони не можуть відмовити» [31].

При цьому ставлення до самоцензури і навіть її розуміння є різними. З прикладів вище можна побачити, що самоцензура сприймається як один з варіантів цензури, проте в інших випадках розуміння зміщується в сторону сприйняття самоцензури як порівняння з етичним принципом (або стандартом). Це можна простежити, наприклад, навіть за заголовком матеріалу: «Порушенню стандартів — ні, самоцензурі — так. Медіаексперти — про журналістську етику під час війни» [32].

Неоднозначне ставлення до самоцензури і її сприйняття можна прослідкувати і в матеріалах комісії з журналістської етики. Наприклад в 2015 році стверджувалося, що самоцензура журналіста найбільш шкідлива за своїми наслідками, оскільки передбачає добровільну та усвідомлену відмову від свободи слова, яка є гарантією всіх інших прав громадян [33], то вже в 2024 позиція була значно м'якшою: «Низка питань, що надходили на гарячу лінію, стосувалися висвітлення вчинення українськими військовими згвалтувань та військових злочинів, як-от можливих катувань військовополонених [34]. Самоцензура в цьому питанні є зрозумілою, адже медійники бажають не зашкодити перемозі та деокупації — втім, медійники також намагаються зрозуміти, що робити з інформацією, яку вони можуть отримувати. Комісія вважає, що випуск матеріалів, що акцентуватимуть на

можливості вчинення українськими військовими злочинів (включно з міжнародними), справді може бути не на часі і зашкодити міжнародній підтримці. Втім, у світлі прагнення України до цінностей верховенства права, що стало однією з причин нападу Росії, нам слід пам'ятати про невивірковість невідворотності покарання. Рано чи пізно Україні доведеться розслідувати подібні злочини та встановлювати винуватих»[35].

Також це обговорювалося і під час зустрічей з журналістами-практиками: «16 квітня 2024 року Комісія з журналістської етики провела практичну лекцію репортера-фрілансера Стаса Козлюка «Репортажі з війни». Найголовніші тези з цієї події: Самоцензура — думаєш, чи не нашкодиш своєму тексту, людям, які стоять на цьому місці, образу ЗСУ. Думаєш, чи не будуть якісь деталі викривлювати образ військового. Найбільше самоцензура стосується зйомок. У мене є кілька, які не будуть опубліковані в часі війни; Ти відповідаєш за чужі життя, навіть якщо твої герої цього не розуміють. Немає заборони на критику влади під час війни, але ця критика має бути виправданою» [36].

За даними дослідження Центру прав людини Zmīna, найбільшим обмеженням свободи слова під час війни журналісти назвали самоцензуру [37]. Прояви, як працює самоцензура, можна прослідкувати в дослідженні 2024 року І. Кудрявського «Дестабілізація, стабілізація, контроль інформаційного простору за допомогою механізмів державного управління». Автор старанно намагається обійти питання цензури, справедливо згадує, що «будь-які заходи державного управління, пов'язані з контролем інформаційного простору, повинні реалізовуватися в рамках Законодавства України та з дотриманням демократичних принципів, що повністю виключає юридично і майже повністю фактично такі інструменти, як цензура, пропаганда, операції впливу на своїй території, або такі, які можуть вводити в оману власні аудиторії» [38], але при цьому виходить з необхідності «підвищення ефективності механізмів державного управління у сфері захисту безпеки інформаційного простору через аналіз історичних та сучасних стратегій контролю інформаційного простору державними інституціями», відтак пропонує «вжити заходів щодо забезпечення належних умов для реалізації професійної діяльності

журналістів та заходів контролю за дотриманням ними стандартів професійної діяльності журналіста», а також «сформувані та закріплені на рівні нормативно-правових (нормативних) актів протоколи дій для персоналу, що реалізовує функціонування механізмів державного управління у сфері захисту безпеки інформаційного простору таким чином, щоби не обмежувати творчу свободу відповідного персоналу, але, в той же час, виключити можливості для зловживань і максимально конкретно визначити рамки повноважень та можливі форми власних інформаційних дій з огляду на оперативну обстановку без додаткових узгоджень»[38].

З тексту легко зрозуміти, що пропонується пошук механізму, який має забезпечити добровільне замовчування частини інформації, і, в такому разі, його не називали б цензурою, тобто зовнішнім примусом.

2.2.2. Надмір інформації, інформаційне перезавантаження

Довкола інформації дуже багато – настільки, що досягнути її всю просто неможливо: через брак часу все прочитати, почути, побачити; через незнання всіх мов, якими сформульовано якесь знання і так далі. Проблема має доволі практичне значення, на яке все більше починають звертати увагу. Оскільки наслідком приховування, включаючи гарантоване право на таємницю є брак інформації, то, очевидно, що доречно розглянути ситуацію, коли інформації багато. В теорії чим більше ми маємо інформації про предмет, явище чи процес, тим точнішим буде наше знання, адже правда передбачає повноту інформацію. Проте постають питання, як саме зрозуміти, що повноти ще не досягнуто, яка інформація чи факт мають відношення до нашого предмету, як бути впевненим, що відкинуті як недоречні факти справді зайві і основне – як зрозуміти, що досягнуто повноти інформації?

Нещодавно в журналі Nature вийшов редакційний матеріал «Науковцям бракує часу думати», в якому звертається увага, що надмір матеріалів, а ще до них

дзвінки, листи, зустрічі тощо не залишають часу для якісних досліджень, нових ідей та самого обдумування [39].

Може видатися, що надмір інформації, з якої необхідно в якийсь спосіб вибрати потрібне, є чимсь новим, пов'язаним з інформаційним та технологічно-інформаційним бумом XX та XXI століть: «Нам доводиться поглинати нову інформацію зі швидкістю, яка ще декілька десятиліть тому вважалася неможливою. Та навіть через роки після винаходу RSS-рідерів та новинних агрегаторів, у нас і досі виникають проблеми з визначенням того, що є важливим, а що – фоновим шумом» [40]. Олена Мусаковська у дослідженні «Особливості інформаційного перевантаження серед студентської молоді у вимірі медіаспоживання» наводить дані генерального директора Google Еріка Шмідта, оголошені ним на конференції Techonomy 2003, а саме, що кількість інформації, яка створюється кожні два дні, приблизно еквівалентна кількості, яка була створена від початку людської цивілізації до 2003 року [41]. Один з висновків дослідження Мусаковської встановлює «обернені високо значущі взаємозв'язки інформаційного перевантаження з показниками функціональних можливостей організму та психічного стану: задоволеністю фізичним здоров'ям, якістю сну, здатністю виконувати повсякденну життєву активність та психологічним благополуччям (див. табл. 1).

Таблиця 1

Коефіцієнти кореляцій між шкалою «Інформаційне перевантаження» та показниками функціональних можливостей організму та психічного стану для рівня значущості $p \leq 0,01$

Шкали	Коефіцієнт кореляції r-Спірмена зі шкалою «Інформаційне перевантаження»
Задоволеність власним фізичним здоров'ям	-0,3
Задоволеність якістю сну	-0,4
Здатність виконувати повсякденну життєву активність	-0,43
Психологічне благополуччя	-0,38

Джерело зображення: http://psy-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/16_2023/11.pdf

Що більше недостатня задоволеність базового рівня фізіологічних потреб, що створює умови обмеженого ресурсного стану індивіда, то швидше відбувається погіршення повноцінного функціонування організму, зокрема пізнавальної діяльності та перевантаження інформацією... Інформаційне перевантаження супроводжується «об'єктивацією» індивіда, послабленням його суб'єктності та характеризується переживанням безсилля перед життєвими обставинами, низькою здатністю осмислювати власне життя та приймати як сильні, так і слабкі сторони» [41].

І хоча термін «інформаційне перевантаження» стосується передовсім великого масиву інформації, в нашому випадку важливим є ризик пропустити найважливіший факт, який полягає саме в неопрацьованій інформації. Як з безлічі інформації відібрати взаємопов'язані факти, якщо не вистачає часу навіть всі їх переглянути? При цьому слід розуміти, що інформація не буде статичною, вона буде змінюватися, заперечуватися, підтверджуватись і постійно збільшуватися.

Президент України Володимир Зеленський так описав журналістам видання *New Yorker* принципи своєї роботи, коли потрібно ухвалювати аргументовані рішення: «Можливо, я став менш емоційним. На це просто немає часу. Так само, як немає часу на обґрунтовані міркування й аргументи. Я не роблю цього зі своїми підлеглими та колегами в уряді. Якби я сів і обмірковував кожне рішення протягом години, я б зміг ухвалити тільки два або три рішення на день. Але мені доводиться ухвалювати двадцять або тридцять» [42].

Фактично інформаційне перевантаження створює ситуацію, за якої *ми стикаємося з варіантом, коли надмір інформації призводить до браку необхідної.*

І це за умов припущення, що вся інформація достовірна. А якщо ні, то додатково до часу на перегляд і засвоєння, необхідно додати час на перевірку інформації, що ще більше зменшує можливість обрати всі потрібні елементи.

Тут доречно повернутися до припущення, що інформаційне перевантаження і надмір інформації є властивим останньому століттю. Проте відомі нам випадки ще як мінімум Середньовіччя переконують нас у зворотньому.

«Speculum Majus, великий збірник усіх знань Середньовіччя, який вийшов з-під пера Вінсента з Бове, містить три величезних томи із 80 книг і 9885 розділів. Прагнення об'єднати всі людські знання в єдине ціле само по собі було колосальним. В Speculum Naturale цитується не менше 350 різних творів, і до них слід додати ще принаймні 100 для двох інших Specula . Його читання варіюється від арабських філософів і натуралістів до Аристотеля, Євсевія, Цицерона, Сенеки, Юлія Цезаря (якого він називає Юлієм Цельсом). Він визнає, що його цитати не завжди точні, але стверджує, що в цьому винні недбалі переписувачі» [43] – мова про працю Вінсента з Бове, що датується першою половиною 13 століття. Йдеться про те, що Вінсент створював збірник, реферат знань з книг, які він міг прочитати, і які не доведеться читати іншим – адже він уже відділив все необхідне від усього зайвого. Фактично 800 років тому його мета була позбавити інших від надміру інформації та проблем інформаційного перевантаження.

Вже 100 років тому в класичній праці «Громадська думка» Волтер Ліпман скептично описував ймовірність повноти інформації попри наявні технічні можливості: «Навіть, якщо б всі репортери світу працювали 24 години на добу, вони не могли б бути свідками всіх подій, що відбуваються в світі. **Та й взагалі репортерів в світі не так і багато** (виділення наше, щоб порівняти з твердженням вже в час інтернету, коли кожен фактично може бути репортером). І ні один з них не має можливості знаходитися в даний момент часу більше як в одному місці. Репортери не ясновидці, вони не можуть подивитися в кришталеву кулю і побачити будь-яку частину світу. **Якщо б їх робота не була стандартизованою рутинною, то вважалося б чудом, що відносно малочисельна група людей охоплює настільки велике інформаційне поле**» [20].

Сьогодні, завдяки технологіям, ми в теорії можемо мати репортерів стільки, скільки є людей. Технології роблять усіх нас репортерами. Свідчення, які можна визнати суб'єктивними, можна доповнити величезною кількістю об'єктивними фото і відео матеріалами. В такій ситуації питання достовірності в багатьох питаннях мало б взагалі зникнути з порядку денного. В 2015 році розгорнулася величезна дискусія між користувачами країн майже всього світу, після того як в

соціальної мережі Facebook була опублікована фотографія сукні з питанням про її колір. Одразу ж почалася суперечка: блакитна з чорними смужками чи біла з золотими. У Вікіпедії зберігся резюмований опис того випадку: «27 лютого світлина набула великої популярності в інтернеті і почала розповсюджуватись багатьма соціальними мережами, включаючи Twitter. З'явилися такі хештеги, як #whiteandgold, #blueandblack, та #dressgate з наступними суперечками відносно того, якого ж кольору сукня. Феномен привернув увагу деяких відомих новинних видань, включно The Washington Post. На порталі новин BuzzFeed світлину станом на 2 березня 2025 р. переглянули 37 мільйонів разів (68 % користувачів вирішили, що сукня була білою з золотими смугами). Найприйнятнішою (але далеко не одноголосною) стала версія, що причина полягає в оптичній ілюзії через неправильну світловіддачу (в т.ч. через різні специфікації моніторів), частково через те, що світлина була модифікована. Це завадило справжньому сприйняттю кольорів сукні, яку очевидці описали як блакитну з чорним» [44]. Різні люди бачать, чують, аналізують, нехай і в однаковий спосіб, але не ідентично. Наше спілкування та слова – умовності, звукові, візуальні, тактильні символи-назви, що на різних мовах можуть мати різні смислові відтінки.

Зупиняємося на цьому детальніше, щоб зрозуміти, наскільки хоча б один факт може бути точним. Якщо він точний, то сума точностей робитиме предмет чи явище точнішим. Якщо ж усі складові неточні, то і загальна їх сума буде далека від точності.

У статті Мар'яна Житарюка «Клонофакти» як механізм реалізації віртуальної реальності» описана модель, яка демонструє комунікацію про подію та появу клонофактів в процесі комунікації: «Факт → Журналіст → Текст → Читач, де Факт — це реальна ситуація; журналіст — це автор, об'єкт надавач інформації, адресант (комунікант), відправник; текст — це готовий мас-медійний продукт, різновид авторської (редакторської, читач — це споживач інформації, об'єкт-приймач, адресат (комунікат), одержувач, вторинний інтерпретатор. З моделі випливає, що читач (слухач, глядач), тобто адресат, ознайомлюється з дійсністю, засвоюючи факт, видозмінений принаймні двічі, тобто не факт-1, не факт-2 і навіть не факт-3, хоча

формально це не факт-3, а факт-4, бо адресат — теж інтерпретатор, самоінтерпретатор, який по-своєму розуміє, сприймає, аналізує, трансформує факт-3. Тому не виключено, що факт-4 матиме продовження у вигляді факту-5,6... (за домашніми розмовами, переказами знайомим тощо). Таким чином, недоречно говорити про ідентичність факту-1 і факту-4. Факт-1 — це реальна дійсність, а факт-4 — трансформована (прикрашена, спотворена...) дійсність, яка має спільні риси, з якою можна проводити певні аналогії, але по-різному прочитувати Масовість, досягнута з допомогою тиражування, породжує новий — ірреальний (віртуальний) — світ сприйняття. Ситуація «Факт-1 = Факт-4» системна і систематична, вона заперечує «неправильне» індивідуальне прочитання, оскільки виходить за межі одиничного, тобто формує іншу дійсність, що опирається на факт-4 [45].

У комунікації є проблема точності передачі. «Шуми» і спотворення мають місце від самого початку (де б його не вважати точкою відліку) і доповнюються на кожному наступному етапі. Насім Талеб в «Чорному Лебеді» (2007 р.) констатував: «Справа не тільки в знанні, інформація також може бути сумнівним активом. Газети настільки мавпували одна одну, що чим більше ти читав, тим менше дізнавався. Але люди ганялися за фактами, читали кожен номер і слухали всі радіостанції...Люди перетворювалися на енциклопедії: знали, хто з ким зустрівся, який політик що кому сказав і навіть з якою інтонацією («Він говорив якось тепліше, правда ж?») А толку? ЗМІ прагнуть «грунтовності» і тримають цілу армію людей, яка тільки те й робить, що перевіряє факти. Схоже, що журналісти віддають перевагу безкінечній точності помилкових висновків, а не приблизній правді літератури...» [46].

Цікаво, що, на думку згадуваного раніше Волтера Ліпмана (нагадаю, мова про 1921-22 рік), правда і новини – це різні речі. *«Гіпотеза, що видається мені найбільш життєздатною, полягає в тому, що новини та правда – не одно і те саме і вони повинні чітко розділятися. Функція новин - сигналізувати про подію, функція правди — висвітлювати приховані факти, встановлювати між ними зв'язок та створювати таку картину світу, яка дозволила б людині діяти. Тільки в тих точках, де соціальні умови приймають впізнавану і таку, що надається до*

вимірювання, форму, корпус істинного знання і корпус новин співпадають. І це достатньо невеликий сектор всього поля людського інтересу» [20].

У попередньому підрозділі про приховування і гарантії таємниці ми зверталися до права і юридичного досвіду. Пропонує ця галузь і відповідь на питання: що робити, коли інформації дуже багато. Нещодавно в Львівському Національному Університеті імені Франка Юрій Піх представив і захистив дисертацію на тему «Концепти істини у кримінальному процесуальному праві та їх реалізація у кримінальному провадженні: український та зарубіжний досвід». Звернемо увагу на один з важливих висновків: «виокремлено гносеологічно-процесуальні межі встановлення істини у кримінальному провадженні, серед яких предметні межі встановлення істини у кримінальному провадженні: доказуванню підлягають не усі факти та обставини кримінального правопорушення (суспільно небезпечного діяння), а лише ті, які мають значення для правильного вирішення кримінального провадження, натомість на момент завершення кримінального провадження неможливо досягнути ідентичну копію реальної дійсності (у чому засадничо й немає потреби), а лише її «тінь» (репродукцію)[47]. Такий підхід, згідно з дослідженням, не є випадковістю, а походить від розуміння і застосування істини в юриспруденції загалом. Аналіз кримінальних проваджень держав романо-германської правової системи (для якої характерним є змішаний тип процесу) та англо-американської (зі змагальною моделлю) дозволив дослідникові підсумувати: « жодне з них не відмовляється від встановлення істини у кримінальному провадженні. При цьому панівним для кримінального провадження держав континентальної (романо-германської) правової системи констатовано класичне розуміння істини, об'єктивоване в концепті матеріальної (об'єктивної) істини. Зокрема, визнання матеріальної (об'єктивної) істини як мети доказування у кримінальному провадженні є характерним для таких представників цієї правової системи, як Франція і ФРН, що прямо закріплено у положеннях їх процесуальних законів» [47]. Щодо України, то, за його словами, «зміст об'єктивної істини у кримінальному провадженні становлять відомості (знання) про обставини кримінального провадження, тобто ті, що відбулися в дійсності і відобразилися в

оточуючому середовищі незалежно від волі правопорушника, і які у відповідності з вимогами кримінального процесуального закону підлягають встановленню за допомогою доказів (предмет доказування) так, як вони мали місце. Саме така істина (об'єктивна, матеріальна) є метою доказування у публічному кримінальному провадженні органами, що його ведуть, і саме вона має бути покладена в основу судового рішення... Проведений аналіз релевантних рішень судів першої, апеляційної та касаційної інстанцій дав підстави зробити обґрунтовані висновки про те, що попри відсутність відповідного нормативного закріплення у тексті КПК, національні суди не відмовляються від використання термінопоняття «істина» (та похідних від нього) у своїх рішеннях. Водночас, при його вживанні суди переважно мають на увазі не просто встановлення фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження, а встановлення їх повно та всебічно, тобто такими, як вони були у дійсності» [47].

З наведеного в контексті нашого дослідження можна зробити кілька важливих міркувань: важливим є розуміння істини, яке важливе у кримінальному провадженні; встановити факти потрібно повно та всебічно, тобто такими, як вони були у дійсності; доводити необхідно не усі факти та обставини, а лише ті, які мають значення для правильного вирішення провадження; на момент завершення провадження неможливо досягнути ідентичну копію реальної дійсності, а лише її «тінь».

Більш загальний висновок у цій темі полягає в такому випадку також в тому, що розуміння істини і визначення, що саме з великої кількості доступних інформації та фактів мають значення, а які потрібно відкинути – це фактично суб'єктивне рішення в кожному окремому випадку, яке спирається і на прописану методологію, і на власні знання та досвід. Ситуація практично ідентична до того, які рішення ухвалено: оприлюднити чи приховати інформацію (про що йшлося в попередньому підрозділі).

У цьому контексті цікаве дослідження, проведене колективом дослідників під керівництвом Семуеля Гроса, яке показало, що близько 12% засуджених в США до смертної кари за найважчі злочини впродовж 1989-2012 років, були виправдані

після повторного детального розгляду справи. Оскільки не всі справи переглядають, колектив дослідників поставив собі за мету на підставі отриманих статистичних даних отримати теоретичні показники, скільки справ могло б отримати інший результат при повторному розгляді. Дослідники отримали показник в додаткових 4,1%. Наприкінці цього майже 100-сторінкового тексту констатується кілька дуже коротких висновків: «Найважливішою метою системи кримінальної юстиції є точність: виявлення та засудження винних, а також звільнення невинних... Наступне за важливістю завдання – залишатися відкритим після переконання в можливості помилки... Ми знаємо про багатьох виправданих обвинувачених, яких ув'язнювали роками, навіть десятиліттями після того, як вони представили переконливі докази своєї невинуватості. Ми не можемо запобігти всім помилковим переконанням, але ми не повинні посилювати ці трагедії впертістю.

Тепер очевидно, що помилкові засудження – це не один вид проблеми, а кілька, і що рішення, які можуть запобігти цьому, кардинально різняться від одного контексту до іншого: для вбивств найбільшою проблемою є лжесвідчення та неправдиві звинувачення, найчастіше з боку передбачуваних очевидців, при цьому службові проступки посідають друге місце. З іншого боку, помилкові засудження у справах про зґвалтування дорослих ґрунтуються насамперед на помилках очевидців – найчастіше на помилках білих жертв, які помилково ідентифікують чорношкірих обвинувачених. Більшість помилкових засуджень у справах про сексуальне насильство над дітьми, навпаки, виносяться за сфабриковані злочини, яких ніколи не було» [48].

І хоча цей висновок показує, наскільки ймовірною є можливість помилки, проте не дає відповіді на питання, чи можливо аргументовано рішення, що певна інформація має або не має відношення до справи. Просто як приклад того, наскільки несподіваними і неочевидними можуть бути причинно-наслідкові зв'язки.

Німецький кримінолог Андреас Ломаєр, керівник відділу боротьби зі злочинністю у гамбурзькій поліції, вважає, що щоденний прогноз погоди нині є невід'ємною складовою роботи поліції. Як пише DW, провівши аналіз наявних даних, криміналіст дійшов висновку, що тепла погода сприяє збільшенню

кримінальних злочинів: «Статистика дозволяє відносно точно вирахувати – за підвищення температури на один градус за шкалою Цельсія стається на 0,7 більше злочинів на день. Якщо ж взяти до уваги не лише температуру повітря та вологість, а й конкретний день тижня, то можна одержати ще точніший прогноз криміногенної ситуації. Так, сонячної теплої суботи у серпні варто очікувати 82 випадки насильства, а прохолодної сірої днини, скажімо, у вівторок у березні таких злочинів буде тільки 51. При цьому на частоту пограбувань, крадіжок у крамницях, викрадення машин, шахрайство та злочини, скоєні у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння погода, за його даними, ніяк не впливає»[49].

Інший випадок описав Аял Френк, дослідник Чиказького Університету. Він опублікував дослідження, за яким збільшення випадків смертей немовлят в деяких округах США виявилися наслідком того, що через розповсюдження специфічного захворювання кажанів (синдром білого носа) призвело до зменшення кількості кажанів, а це в свою чергу, призвело до збільшення комах-шкідників на фермах, що призвело до збільшення використання інсектицидів для обробки, а вони вплинули в тому числі на здоров'я людей і навіть збільшення дитячої смертності[50].

Тільки цих два приклади показують, що існують випадки, коли істину помагають встановити факти, які лежать далеко за видимими межами досліджуваних явищ. І, якщо б не спостережливість, допитливість і методична робота спеціалістів, взаємозв'язок, а відповідно правда, могли б і не бути встановлені.

Тим не менше, все вищеописане виходило за замовчуванням з міркування, що вся інформація достовірна, але необхідно встановити її приналежність до певного предмету чи явища. Насправді ж довкола нас величезна кількість недостовірної інформації, причому як ненавмисної – від незнання, нерозуміння, неправильного висновку, так і свідомої дезінформації. Причому в розповсюдженні і просто помилки і свідомої неправди інтенсивність може бути однаковою. Впевненість в правоті автора, що припустився помилки чи його авторитет може допустити активне її поширення і надовго затінити реальний стан речей.

Взагалі з появою інтернету, довідкових сайтів, автоматичного перекладу – тобто максимуму з того, що можна було собі уявити в інформаційному обігу, в суспільстві була популярна думка, що все це сприятиме зменшенню неправди. Адже кожен має доступ до мережі і начебто має легку можливість перевірити інформацію та впевнитися, де помилка, обман чи правда. В реальності ж доводиться стикатися з тим, що недостовірна інформація розповсюджується спеціально та цільово. Більше того, її створюють з метою, щоб вона виглядала як справжня (фейкньюз – детальніше в першому розділі), а для поширення і підтвердження враження справжності використовується цілий набір інструментарію – від вибору джерела інформації, його легітимності до формату подачі і багаторазового повторювання.

Прикладом, як це виглядає, може стати короткий виклад спеціального дослідження, як працює російська дезінформація, презентований на щорічній конференції факультету журналістики Львівського національного університету імені Івана Франка. В ході дослідження було встановлено, що «з 24 лютого 2022 року до 2 лютого 2023 року сайтом Вокс Україна було перевірено і спростовано **не менше 900 тем рубрики «Огляд провокацій та дезінформації рф»**, у рубриці та стрічці Стоп-Фейк за той же період не менше 880 повідомлень-перевірок. В дослідженні, проведеному в Східній Європі (Естонія, Латвія, Литва, Білорусь, Україна, Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина, Румунія, Сербія, Болгарія, Північна Македонія, Грузія) **за червень-жовтень 2022 року було зафіксовано 6727 дезінформаційних повідомлень**. Сайт «Детектор медіа», проаналізувавши всі дані, резюмував: рф використовує **сталій набір наративів та меседжів**, класифікованих за основними групами: події війни; наслідки санкцій; дезінформація щодо українських біженців; «дискримінація» російськомовних; воєнна допомога Україні... – **загалом більше 300**. Особливості поширення російської дезінформації в США було перевірено на прикладі Politifact. **З 1.02.2022 по до 16.01.2023 року з 35 матеріалів рубрики «foreign policy» 28 стосується російського вторгнення в Україну**. Видання визнало заяви путіна, пескова та посольства рф у Канаді повністю брехливими, а в рейтингу «Lie of the year» (Брехня року) за 2022 рік заяви путіна посіли перше місце – за «Брехню для виправдання війни та приховування жаху

в Україні». Масштабний звіт опублікував 27 січня 2023 року NewsGuard, команда якого виявила та відстежує по цілому світу **332 домени, що поширювали фейки про російсько-українську війну: 177 англо-, 51 франко-, 22 німецько-, 35 італомовні та 47 іншими мовами. Повідомлення також тематично – 104 позиції – згруповано в Top russia-Ukraine war myths.** Така стратегія та тактика рф проявилася, наприклад, у тому, що казахський фактчекінг подій в Бучі обмежився не висновком, а констатацією одночасно і визнаного факту вбивств росіянами мешканців Бучі під час окупації, і російської версії про нібито постановочний характер тих подій, а китайські чи індійські медіа ретранслювали брехню російських чиновників, не займаючись фактчекінгом чи доповнюючи матеріали повідомленнями українських і європейських очевидців, репортерів і фактчекерів» [51].

2.2.3. Правда як сума фактів і проблеми суми з невідомими складниками

Інтуїтивний підхід до встановлення правди говорить, що правильним шляхом було б збирати максимально можливу кількість фактів стосовно події чи предмету від можливо максимальної кількості свідків чи експертів (для перевірки), щоб «зібрати слона». Проте як бачимо з попереднього підрозділу, з цим виникають проблеми, адже не завжди можливо встановити, чи вдалося зібрати максимальну кількість необхідних фактів, чи всі вони однозначні, і найголовніше, чи не приховано значну їх кількість. І тут варто розглянути варіант, за якого встановлюється достовірний результат при складанні суми фактів, які становлять в тому числі приватну таємницю. Для цього подію/інформацію намагаються максимально знеособити, щоб залишився лише результат персональної дії, але неможливо було визначити її автора (або навпаки, щоб не можна було однозначно співставити людину з результатом її дії). Для такої узагальнена безособова інформація, наприклад, статистичні дані, де важливі загальні показники без прив'язки до конкретної людини. Подібний принцип застосовується, коли необхідно зробити вибір, позбавившись супутніх преференцій: наприклад конкурси,

де учасники (чи їх пропозиції) заявлені під випадковими номерами і з'ясовується, хто є хто лише після того, коли зроблений вибір.

Іноді люди неохоче беруть участь в опитуваннях, побоюючись переслідувань за власні висловлені думки (один з проявів «спіралі мовчання», яку описано в попередньому підрозділі). На це звертали, до речі, увагу при запровадженні цифрових опитувань в додатку «Дія». «Не всі люди в Україні мають смартфони або користуються додатком «Дія», – каже Данило Судин, кандидат соціологічних наук та доцент кафедри соціології УКУ, – вони бояться «зливу» своїх даних або мають низький рівень цифрової грамотності. Тому опитування не враховують думку людей, які не входять у ці категорії» [52].

Але за цим принципом відбуваються не тільки соціологічні опитування, але і виборчий процес, в якому, як ми знаємо, існує гарантія таємниці голосування, Оприлюднення вибору конкретної людини є злочином. І все ж при цьому всі голосування враховуються і формується загальний результат, який і учасники, і суспільство мають приймати як достовірний і такий, що правильно відображає реальність. І в більшості випадків так воно і є – переважно в країнах, де існують вибори, їх результати визнаються. Хоча й не без винятків.

Уявімо собі дільницю на 100 виборців. Підрахунок голосів засвідчує, що 99 виборців голосує за кандидата «А» і лише 1 проголосував за кандидата «Б». Навіть якщо всі 100 виборців будуть говорити, що голосували за «Б», довести, що так воно і було – неможливо. Причому це приклад, який відбувся в реальності. Пригадую історію, як під час президентських виборів 2004 на Закарпатті було обрано дільницю, яка серед інших, мала бути показова – в регіон вливали купу грошей і допомоги, заручившись підтримкою і голови сільради, і місцевого священника від уц московського патріархату. Очікувався майже 100% результат за Віктора Януковича, провладного і непопулярного в західних областях України кандидата. Ввечері після підрахунку голосів виявилось, що «за» Януковича був лише один бюлетень. Голова сільради і священник в результаті побилися, доводячи, що це був саме його бюлетень.

Інший випадок стався в Донеччині під час президентських виборів 2019 року. Дві членкині комісії підробляли підписи виборців, які не прийшли голосувати. Як пояснював поліцейський, в присутності якого вони це робили: «Після голосування, приблизно о 20:15 він направився до приміщення, де знаходився сейф (кімната для відпочинку), в цей час в кімнаті перебували дві жінки, які є членами виборчої комісії та мала на одязі розпізнавальні знаки (бейдж), при цьому вони працювали з якоюсь документацією. Після того як він зайшов до кімнати жінки зачинили за ним двері, навіть не зрозуміло. Серед документації, на столі лежали контрольні відривні талони та списки, при цьому жінки заповнювали по черзі вказані документи, не пояснюючи свою поведінку та дії. За вказаним фактом ним було повідомлено оператору «102» [53].

Не можливо не згадати, наскільки цей випадок нагадує класичний уже приклад, використаний Даннінгом та Крюгером в своїй роботі 1999 року «Некваліфікований і несвідомий: як труднощі з розпізнаванням власної некомпетентності призводять до завищеної самооцінки»: в 1995 році в Пітсбурзі (США) МакАртур Уїлер пограбував два банки протягом одного дня, не приховуючи свого обличчя від камер відеоспостереження. Він вірив, що намастивши обличчя лимонним соком він зробив його невидимим [54]. Точно так само членкині виборчої дільниці на Донеччині не могли припустити, що поліцейський поставить чесність вище від фальсифікацій на користь перемоги кандидата-земляка. Їм здавалося, що всі, а особливо представники влади в регіоні готові обдурювати заради перемоги і не має потреби приховувати від них свою нечесність. В нашому випадку важливо ще й те, що вони могли це робити, розуміючи, що довести згодом, хто, як і скільки голосував, якщо зійдуться всі цифри, буде нереально. На цьому базуються практично всі зловживання під час виборів.

Попри такі випадки, загалом результати виборів, в яких беруть участь від сотень до мільйонів людей, визнаються як достовірні і учасниками виборів і спостерігачами. Для цього достатньою умовою є дотримання кількох процедур – вільні соціологічні опитування, вільна участь кандидатів, можливість агітації та участь спостерігачів під час голосування і підрахунку голосів. Навіть не знаючи, як

кожен окремо голосував, визнається сума всіх голосів, бо забезпечується умови для вільного волевиявлення і незалежного підрахунку знеособлених даних.

Проте є і інші приклади – вибори президента Білорусі в 2020 році завершилися масовими протестами. Центральна виборча комісія оголосила результати голосування, за якими діючий президент Лукашенко отримав 80% голосів виборців, а представник опозиції Тіхановська 10% [55]. Сама ж Тіхановська і її штаб стверджували, що відбулися фальсифікації, бо «там, де голоси були правильно підраховані, вона отримала підтримку від 60% до 70%» [56]. По всій країні вибухнули масові протести, які тривали з кінця серпня 2020 до березня 2021 року. Страйки оголошували найбільші підприємства країни, зокрема МАЗ, БелАЗ, Мінський тракторний завод, Жабінковський цукровий, БелШина. До показового денного страйку вдалися всі працівники Мінського метрополітену. Щонедільні марші протести в Мінську збирали від 100 000 до 200 000 людей. Проте за допомогою силових методів, арештів, катувань залученням залежних правоохоронних органів і погроз розстрілами та залучення військових РФ, Лукашенко зумів придушити протести і продовжив керувати країною.

Значна кількість країн світу не визнала результатів виборів. Їх позиція була підсумована заявою представника ЄС із закордонних справ та політики безпеки Жозепа Борреля, в якій констатувалося, що ЄС не визнає легітимність Олександра Лукашенка і закликає до проведення нових вільних президентських виборів: "Так звана "інавгурація" 23 вересня 2020 року та новий мандат, на який претендує Олександр Лукашенко, не мають жодної демократичної легітимності" [57].

В січні 2025 року, на чергових «виборах президента Білорусі», на яких за нього нібито проголосувало 87%, в Лукашенка запитали про невизнання результатів виборів світом. «Від невизнання виборів в нас нічого не відбудеться. Визнаєте ви там в Євросоюзі (автор питання – представник британської Бі-Бі-Сі, а Британія в Євросоюз станом на 2025 рік не входить) ці вибори, не визнаєте – це справа смаку. Мені фіолетово, чи визнаєте ви ці вибори. Мені основне, щоб білоруси визнали і щоб спокійно ці вибори завершилися, як почалися», – відповів Лукашенко з

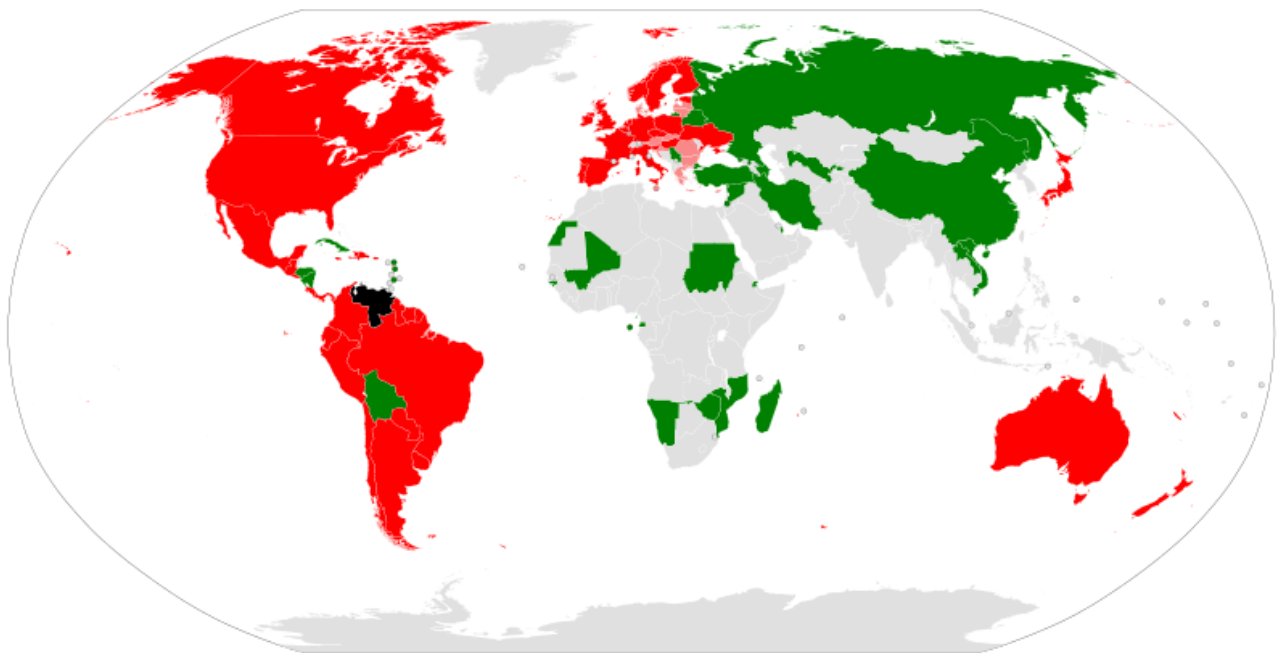
неприхованою саркастичною усмішкою на словах про визнання виборів білорусами [58].

Аналогічний випадок з неможливістю ні підтвердити, ні спростувати результати виборів мав місце і в Російській Федерації. Вибори 2024 року завершилися повідомленням ЦВК РФ про 87% голосів «за» Путіна, проте російська опозиція стверджує, що вибори були фальсифіковані: Путіну дописали як мінімум від 22 мільйонів [59] до 31 мільйона голосів [60], що становить від третини до половини оголошених результатів. Причому це мінімальні цифри фальсифікацій, на думку тих дослідників.

Покажемо, як у випадку з Білоруссю, є реакція світу. Голова дипломатії Європейського Союзу Жозеп Боррель знову був змушений пояснювати позицію невизнання виборів. «Вибори відбулися в умовах дедалі звужуваного політичного простору, що призвело до тривожного зростання порушень громадянських і політичних прав і позбавило участі багатьох кандидатів, у тому числі тих, хто виступає проти незаконної агресивної війни РФ, позбавило російських виборців можливості реального вибору та сильно обмежило їхній доступ до точної інформації... ЄС наголошує, що ніколи не визнає ані проведення так званих "виборів" на цих (окупованих РФ) територіях України, ані їхніх результатів. Вони є нікчемними і не можуть мати ніяких юридичних наслідків", – від імені ЄС Боррель висловив жаль з приводу рішення РФ не запрошувати спостерігачів від ОБСЄ, що суперечить її зобов'язанням [61].

В 2024 році президентські вибори пройшли у Венесуелі. Офіційна влада оголосила переможцем діючого президента Ніколаса Мадуро з 52% голосів проти 43% у його конкурента Едмундо Гонсалеса. Опозиція провела власний підрахунок і заявила, що «виграла вибори, отримавши 70% голосів, а Ніколас Мадуро набрав лише 30% голосів» [62]. Сполучені Штати та Чилі стали першими країнами, які висловили свої сумніви щодо прозорості офіційного підрахунку влади, пізніше до них приєдналися Європейський Союз, Іспанія, Бразилія та Колумбія, серед інших. Країни вимагають, щоб CNE під контролем уряду оприлюднив протоколи та їхні різні результати у виборчих центрах, розподілених по всій Венесуелі. Генеральний

секретар ООН Антоніу Гутерріш висловився з цього приводу, закликавши до повної прозорості підрахунку голосів і привітавши народ Венесуели з його рішучістю мирно висловити свою волю через урни для голосування. «Ми взяли до відома оголошення, зроблене виборчими органами, а також занепокоєння, висловлене політичними діячами та членами міжнародного співтовариства. Гутерріш закликає до повної прозорості та заохочує своєчасне оприлюднення результатів виборів і розподілу за колегією виборців», — йдеться в заяві [63].

Зелений колір – країни, що визнали вибори, червоний – не визнали.

Джерело: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:2024_Venezuelan_presidential_election_recognition_map.svg

Подібний випадок, який все-таки завершився вирішенням проблеми, мав місце в Україні. В 2004 році на президентських виборах офіційний результат встановив в другому турі нібито перемогу провладного кандидата Віктора Януковича, в той час, як екзит-поли та альтернативний підрахунок опозиції показав перемогу Віктора Ющенка. Оскільки перерахунок не зміг встановити істинні результати виборів, а мільйони громадян не погоджувалися з офіційним результатом, то просто додаткові перевірки бюлетенів чи протоколів не отримали б легітимності. Відтак вирішенням ситуації став так званий «третій тур» виборів - переголосування другого туру, яке супроводжувалося небаченими до цього

заходами контролю, спостереження та підрахунків. За його результатами переможцем став Віктор Ющенко. І хоча опоненти, Віктор Янукович зі своїми прихильниками, сприйняли це надто гнітюче, проте загалом суспільство країни і світу сприйняло результати як легітимні і гідні довіри.

Ці виборчі приклади наведені з метою показати, як працює в соціальних комунікаціях необхідність **визначити загальний об'єктивний результат за умови збереження кожної приватної таємниці голосування. При цьому цей загальний результат повинен не тільки об'єктивно бути істинним, але й відповідати уявленням чи сприйняттю суспільством про його об'єктивність.** Згадувані приклади Білорусі, Венесуели, Росії варто також доповнити прикладом і Угорщини, виборча ситуація в якій стала предметом спеціального розгляду в ЄС, членом якого є Угорщина. Так, проміжний звіт щодо пропозиції щодо рішення Ради, визначає, наявність очевидного ризику серйозного порушення Угорщиною цінностей, на яких засновано Союз. Під час виступу з цим звітом у вересні 2022 року від імені Комітету з громадянських свобод, юстиції та внутрішніх справ було сказано наступне: «у відповідь на занепокоєння щодо чесності виборів та заклики громадянського суспільства ОБСЄ вирішила направити повномасштабну міжнародну місію зі спостереження за виборами на загальні вибори та референдум, що відбулися 3 квітня 2022 року, що є рідкісним явищем для держав-членів ЄС; беручи до уваги, що у своїй подальшій заяві про попередні висновки та висновки, опублікованій 4 квітня 2022 року, Міжнародна місія ОБСЄ зі спостереження за виборами встановила, що вибори та референдум були добре організовані та професійно керовані, але були затьмарені відсутністю рівних умов гри; беручи до уваги, що учасники виборчої кампанії в основному мали змогу вести вільну передвиборчу кампанію, але хоча й була конкурентною, вона мала вкрай негативний тон і характеризувалася повсюдним збігом між правлячою коаліцією та урядом, тоді як відсутність прозорості та недостатній контроль за фінансуванням виборчої кампанії ще більше пішли на користь правлячій коаліції; беручи до уваги, що спосіб, у який багато виборчих спорів вирішувалися виборчими комісіями та судами, не забезпечував ефективного правового захисту» [64].

З цієї досить розлогої цитати, а також з історії описаних вище нібито виборів в РФ, Білорусі та Венесуелі, можна зробити висновок, що в цих країнах влада формально витримуючи всі процедури, які в сумі мають дати достовірний результат виборів, отримують насправді пролонгацію своєї влади, адже вибори насправді виборами не є. За прикладом того, як з'явилися фейкові новини – які дотримувалися всіх складових новин, щоб просунути неправду, так можна констатувати, що з'явився і формат фейкових виборів, які нібито дотримуючись всіх обов'язкових складових виборів, виборами насправді не є.

ВИСНОВКИ

до розділу 2

Приховування є важливою частиною соціальних комунікацій. Хоча зазвичай приховування розглядається і вивчається менше, аніж активні форми неправди, такі як помилки, обман, дезінформація, в реальності це одна з важливих та розповсюджених форм неправди. При цьому **приховування – дуже складний для ідентифікації варіант обману, особливо в тій частині, яка стосується наявності умислу, особливого злого умислу.** Часто умовну стіну мовчання нездатне «пробивати» навіть зобов'язуюче повно та достовірно інформувати законодавство, адже об'єктивного способу виявити умисел в умовчанні чи недомовленості часто не існує.

В суспільстві щодо комунікації існують одночасно дві різнонаправлені дії: дізнатися і приховати максимально багато інформації. Суспільні правила та закони гарантують не тільки право на інформацію, але й право на таємницю. Наприклад, Конституція України одночасно містить положення про доступ до інформації, право її збирати і поширювати на засадах свободи слова, заборону цензури з одного боку та право на приховування, непоширення чи обмеженого доступу до інформації з іншого.

Звичай і закони щодо не тільки нашого приватного, але й професійного життя та навіть певних посад створюють цілий ряд таємниць, які покликані охороняти інформацію. Так, можна назвати хоча гарантовані особисту, медичну, військову, комерційну, банківську, державну таємниці, а також таємниці слідства, усиновлення, голосування, сповіді і навіть джерел інформації. Про те, наскільки серйозним це є, свідчить, наприклад відповідальність. Закон, наприклад, встановлює приблизно однакову відповідальність за приховування інформації, яка має бути відкритою і за оприлюднення інформації, яка віднесена до закритої інформації.

Зважаючи на це, **соціальні комунікації мають враховувати обов'язково обидва концепти: повно та достовірно інформувати і забезпечувати необхідну таємницю,** що часами приводить до ситуації, коли офіційні повідомлення містять

радше набір слів і речень, аніж жодних сутнісних даних. В окремих випадках **це може створювати загрозу зведення офіційної комунікації до вміння інформувати, нічого не повідомляючи.**

Ще один висновок полягає в тому, що найчастіше **рішення оприлюднити чи приховати інформацію приймається суб'єктивно, хоча і опирається при цьому на об'єктивні вимоги закону.**

Як показує практика, люди схильні змінювати свої погляди. В тому числі це стосується і прозорості та втаємниченості. Особливо це проявляється від позиції людини – запитує вона інформацію у відповідального за рішення чи сама є цим відповідальним працівником.

Особливе місце в приховуванні інформації займає цензура, яка фактично є антагоністом для свободи слова. Цензура, на відміну від усіх інших форм приховування інформації, є найбільш критикованою формою, властивою автократіям та диктатурам. Історія має приклади, коли цензура могла проникати дуже глибоко, викидаючи будь-які згадки про небажані події, людей чи ідеї.

В той самий час, коли цензура вважається проявом тиску, наступу на свободу слова і забороняється в демократичних суспільствах, самоцензура вітається. Самоцензура вважається певним етичним підходом, який може обмежувати персонально або й за професійним підходом. Небезпека такого підходу, насправді, також очевидна, адже умовна (реальна) диктатура може і буде виробляти власні етичні стандарти, якими змушуватиме робити цензуру власним вибором людини.

В частині приховування надмір інформації мав би бути зворотнім до браку інформації. Проте в реальності надмір інформації це стан, за якого складно зрозуміти, чи всі важливі факти відомі і розглянуті, встановити взаємозв'язок між ними для винесення рішення або судження. В цих умовах надмір інформації – такий же надійний спосіб приховати інформацію, як і звичайне її приховування.

Більше того, в умовах свідомого поширення неправди, кількість дезінформаційних повідомлень активно збільшується, їх перевірка і спростування займають час, відповідно ми маємо ситуацію, за якої спростування неправдивих повідомлень не досягне 100% охоплення. А при тому, що конкретні неправдиві

повідомлення зазвичай є складовими повторюваних недостовірних тем чи наративів, то неспростовані і щоразу з'являючись знову, вони підтверджують ці неправдиві наративи. В такий спосіб надмір інформації стає способом обманути і сховати правду.

Загальніший висновок полягає в тому, що розуміння істини, як і визначення, що саме з більшої чи меншої кількості інформації та фактів мають значення, а які потрібно відкинути – це суб'єктивне рішення в кожному окремому випадку, яке може опиратися і на прописану методологію, і на власні знання та досвід. Пошук правди та взаємозв'язку фактів не може бути завершений чи зупинений і може бути переглянутий в будь-який з моментів часу.

Встановлення правди чи достовірності в соціальних комунікаціях не може опиратися виключно на методологію чи формальні процедури. Бажання обманути може легко хакнути систему, виконавши всі формальні вимоги. Про це свідчить результат експерименту, проведений в рамках цього дослідження, який повністю описано в розділі 5.2 даної роботи. Складнішою, але зримою і, головне, небезпечною ситуацією, яка відтворює це в реальному житті, є фейкові вибори, які ґрунтуються на застосуванні стандартизованого підходу та довірі до офіційних даних, чим користуються, наприклад, режими Лукашенка та Путіна. Така система фейкових виборів повністю зберігає частину процедур, але взагалі не враховує і не відображає настрої населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Pavlenko I. Концепт істини у давньогрецькій філософії: αληθεια як семантичний кластер. Epistemological studies in philosophy social and political sciences. 2022. Т. 5, № 2. С. 49–56. URL: <https://doi.org/10.15421/342220> (дата звернення: 09.02.2025)
2. Khurshudyan I. An interview with Ukrainian President Volodymyr Zelensky. The Washington Post. URL: <https://www.washingtonpost.com/national-security/2022/08/16/zelensky-interview-transcript> (date of access: 01.02.2025).
3. Situation Ukraine Refugee Situation. Operational Data Portal. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine> (date of access: 01.02.2025).
4. Siebert FS (1956) Four Theories of the Press: The Authoritarian, Libertarian, Social Responsibility, and Soviet Communist Concepts of what the Press should Be and Do. Urbana: University of Illinois Press
5. Набока М. Гриф «цілком таємно». Як замовчували Чорнобиль. Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29192303.html> (дата звернення: 01.05.2025).
6. Rosenbaum M. BBC - Open Secrets: Why Tony Blair thinks he was an idiot. BBC - Home. URL: https://www.bbc.co.uk/blogs/opensecrets/2010/09/why_tony_blair_thinks_he_was_a.html (date of access: 01.02.2025).
7. Kettle M. World exclusive Tony Blair interview. the Guardian. URL: <https://www.theguardian.com/politics/2010/sep/01/tony-blair-a-journey-interview> (date of access: 01.02.2025).
8. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 01.02.2025).
9. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 № 2657-ХІІ : станом на 15 листоп. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (дата звернення: 01.02.2025).

10. Українська правда. Життя. Мобілізації обмежено придатних до 25 років не буде? У Сухопутних військах України "відреагували" на чутки. Українська правда. Життя. URL: https://life.pravda.com.ua/society/u-suhoputnih-viyskah-prokomentovali-zupinennya-mobilizaciji-obmezhenno-pridatnih-do-25-rokiv-303929/?_gl=1*kI9y4s*_ga*MTA2MDQ2MTU1MC4xNjc4MjgzMDE5*_ga_6ELQ7YCNBS*MTcyNzI2ODYzMi42NjEuMS4xNzI3MjY4Njk2LjYwLjAuMA (дата звернення: 01.02.2025)
11. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI : станом на 18 січ. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text> (дата звернення: 01.02.2025).
12. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII : станом на 5 січ. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (дата звернення: 01.02.2025).
13. Про свободу совісті та релігійні організації : Закон України від 23.04.1991 № 987-XII : станом на 23 верес. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text> (дата звернення: 01.02.2025).
14. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25.03.1992 № 2232-XII : станом на 17 січ. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> (дата звернення: 01.02.2025).
15. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI : станом на 26 груд. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 01.02.2025).
16. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III : станом на 1 лют. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 01.02.2025).
17. Дроздик Л. Класичні моделі масової комунікації у системі політичної реклами та PR. Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences,. 2016. Т. IV(16). URL: <https://seanewdim.com/wp-content/uploads/2021/03/The-classic-models-of-mass-communication-in-the-system-of-political-advertising-and-PR-Drozdyk-L..pdf>

18. Штельмашенко А. Спіраль мовчання як фактор впливу на громадську думку. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління. 2018. Т. 29 (68), № 3. С. 120. URL: https://www.pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2018/3_2018/24.pdf (дата звернення: 01.02.2025).
19. Цитата за Житарюк М. Теорії та моделі масової інформації : навч. посіб. Львів : ЛНУ ім. Ів. Франка, 2018. 244 с. URL: <https://journ.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/11/S-959-LNU-Zhytariuk-BLOK.pdf> (дата звернення: 01.02.2025).
20. Lippmann W. Public opinion. New York : MacMillan Co, 1957. URL: <https://doi.org/10.1037/14847-000> (date of access: 01.02.2025).
21. Войцехівська Н. Мовчання як комунікативно значущий знак у конфліктному діалогічному дискурсі. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія філологія. 2014. Т. 2, № 8. С. 5. URL: <http://www.vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v8/v8-2/01.pdf> (дата звернення: 01.02.2025).
22. ЦЕНЗУРА - тлумачення, орфографія, новий правопис онлайн. СЛОВНИК - тлумачний словник української мови, орфографічний словник онлайн. URL: <https://slovnyk.ua/index.php?swrd=цензура> (дата звернення: 01.02.2025).
23. Теорії і моделі масової комунікації та інформації. Тези лекцій та методичний комплекс. Укладач – проф. М. Г. Житарюк. Електронний посібник. Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів.2018. <https://journ.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/11/S-959-LNU-Zhytariuk-BLOK.pdf>
24. Про “Стоп цензурі!”. СТОП ЦЕНЗУРІ - STOP CENSORSHIP. URL: <https://stopcensorship.wordpress.com/about/> (дата звернення: 01.02.2025)
25. Випадки цензури. СТОП ЦЕНЗУРІ - STOP CENSORSHIP. URL: <https://stopcensorship.wordpress.com/censorship-causes> (дата звернення: 01.02.2025).
26. Позднякова І. ТЕМА ВІЙНИ ТА ВІЙСЬКОВА ТАЄМНИЦЯ В РОЗПОРЯДЧІЙ ДОКУМЕНТАЦІЇ РАДЯНСЬКИХ ЦЕНЗУРНИХ ОРГАНІВ 1920–

1940-х РОКІВ. Історія та археологія. 2024. С. 39–48. URL: <https://doi.org/10.32782/cusu-hist-2024-spec-4> (дата звернення: 02.02.2025).

27. Добко Т. В., Дуднік О. Я. БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОКАЖЧИКИ ЯК ОБ'ЄКТИ ЦЕНЗУРИ В УКРАЇНІ: 1970–1980-ті рр. Сторінки історії. 2022. № 54. URL: <https://doi.org/10.20535/2307-5244.54.2022.264596> (дата звернення: 02.02.2025).

28. Gudz T. I. Interaction between media and judicial authority in Ukraine during Wartime. Analytical and Comparative Jurisprudence. 2024. No. 3. P. 48–53. URL: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.03.7> (date of access: 02.02.2025).

29. Oz A. Theatre and censorship above and within: censorship and self-censorship in israeli theatre. The palgrave handbook of theatre censorship. Cham, 2024. P. 455–467. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-031-67299-6_27 (date of access: 02.02.2025).

30. Димид М. Самоцензура в журналі «Богословія». 2012. URL: https://www.researchgate.net/publication/382529567_Samocenzura_v_zurnali_Bogoslovia (дата звернення: 02.02.2025).

31. Тягнирядно Л. Чому громадським організаціям важко потрапити в медіа і що з цим робити. cs.detector.media. URL: <https://cs.detector.media/community/texts/184596/2021-10-09-chomu-gromadskym-organizatsiyam-vazhko-potrapyty-v-media-i-shcho-z-tsym-robyty/> (дата звернення: 02.02.2025).

32. Апостолова Л. Порухенню стандартів – ні, самоцензурі – так. Медіаексперти – про журналістську етику під час війни. detector.media. URL: <https://detector.media/infospace/article/131876/2017-11-13-porushennyu-standartiv-ni-samotsenzuri-tak-mediaeksperty-pro-zhurnalistsku-etyku-pid-chas-viyny/> (дата звернення: 02.02.2025).

33. Щодо інформаційного мовлення НТКУ під час подій на Євромайдані - Комісія з журналістської етики. Комісія з журналістської етики. URL: <https://cje.org.ua/complaints/shchodo-informaciyного-movlennya-ntku-pid-chas-podiy-na-eyvromaydani/> (дата звернення: 02.02.2025).

34. RFE/RL. Ukraine To Investigate Reports Of War Crimes Against Russian Troops. RadioFreeEurope/RadioLiberty. URL: <https://www.rferl.org/a/ukraine-investigating-torture-video/31774747.html> (date of access: 01.05.2025).

35. Гаряча лінія КЖЕ: підсумки роботи - Комісія з журналістської етики. Комісія з журналістської етики. URL: <https://cje.org.ua/news/hariacha-liniia-kzhe-pidsumky-roboty/> (дата звернення: 02.02.2025).

36. «Ти відповідаєш за чужі життя, навіть якщо твої герої цього не розуміють», – про репортажі з війни Стаса Козлюка - Комісія з журналістської етики. Комісія з журналістської етики. URL: <https://cje.org.ua/news/nikoly-ne-pytayte-shcho-vy-vidchuvaiete-pro-reportazhi-z-viyny-stasa-kozliuka/> (дата звернення: 02.02.2025).

37. cs.detector.media. Найбільшим обмеженням свободи слова під час війни журналісти назвали самоцензуру, – дослідження Центру прав людини Zmina. cs.detector.media. URL: <https://cs.detector.media/community/texts/185405/2023-05-05-naybilshym-obmezhenyam-svobody-slova-pid-chas-viyny-zhurnalisty-nazvaly-samotsenzuru-doslidzhennya-tsentru-prav-lyudyny-zmina/> (дата звернення: 02.02.2025).

38. Кудрявський І. В. Дестабілізація, стабілізація, контроль інформаційного простору за допомогою механізмів державного управління. Таврійський науковий вісник. Серія: публічне управління та адміністрування. 2024. № 5. С. 40–54. URL: <https://doi.org/10.32782/tnv-pub.2024.5.5> (дата звернення: 02.02.2025).

39. editorial. Science must protect thinking time in a world of instant communication. Nature. URL: <https://www.nature.com/articles/d41586-024-02381-x> (date of access: 02.02.2025).

40. MediaSapiens. Три способи витримати інформаційне перевантаження. ms.detector.media. URL: <https://ms.detector.media/how-to/post/13163/2015-04-30-try-sposoby-vytrymaty-informatsiyne-perevantazhennya/> (дата звернення: 02.02.2025).

41. Musakovska O. The peculiarities of information overload among university students in the context of media consumption. Lviv University Herald. Series:

Psychological sciences. 2023. No. 16. P. 82–87. URL: <https://doi.org/10.30970/ps.2023.16.11> (date of access: 02.02.2025).

42. Yaffa J. Volodymyr Zelensky Has a Plan for Ukraine's Victory. The New Yorker. URL: <https://www.newyorker.com/news/the-new-yorker-interview/volodymyr-zelensky-has-a-plan-for-ukraines-victory> (date of access: 02.02.2025).

43. Contributors to Wikimedia projects. 1911 encyclopædia britannica/vincent of beauvais - wikisource, the free online library. Wikisource, the free library. 2011. URL: https://en.wikisource.org/wiki/1911_Encyclopædia_Britannica/Vincent_of_Beauvais (date of access: 02.02.2025).

44. Contributors to Wikimedia projects. The dress - Wikipedia. Wikipedia, the free encyclopedia. 2015. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/The_dress (date of access: 01.05.2025).

45. Житарюк М. «Клонофакти» як механізм реалізації віртуальної реальності URL : <http://www.lsl.lviv.ua/wp-content/uploads/Zb/NDI2014/JRN/PDF/23.pdf>

46. Талєб Н. Н. «Чорний лебідь. Про (не)ймовірне у реальному житті / пер. з англ. М. Климчук. Київ : Наш Формат, 2021

47. Піх Ю. Т. Концепти істини у кримінальному процесуальному праві та їх реалізація у кримінальному провадженні: український та зарубіжний досвід : дис. ... д-ра філософії : 081. Львів, 2023. 346 с.

48. ааап

49. Шмідт Ф., Неділько Н. Вплив погоди на злочинців – чим тепліше, тим більше насильства – DW – 03.05.2011. dw.com. URL: <https://p.dw.com/p/1180U> (дата звернення: 02.02.2025).

50. Frank E. G. The economic impacts of ecosystem disruptions: costs from substituting biological pest control. Science. 2024. Vol. 385, no. 6713. URL: <https://doi.org/10.1126/science.adg0344> (date of access: 02.02.2025).

51. Смірнов С. Фейки і фактчекінг російсько-української війни. Українські та закордонні медіа перед викликами сучасності : Зб. матеріалів звіт. наук. конф. за 2022 р. (секція «Журналістики»), м. Львів, 10 груд. 2022 р. Львів, 2023. С. 96–97.

URL: <https://journ.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/10/Zbirnyk-tez-zvitnoi-konferenetsii-za-2022-rik.pdf> (дата звернення: 02.02.2025).

52. Антонюк Д. Опитування в «Дії». Соціологи кажуть, що проєкт Зеленського не принесе користі. Чому – Forbes.ua. Forbes.ua | Бізнес, мільярдери, новини, фінанси, інвестиції, компанії. URL: <https://forbes.ua/inside/zelenskiy-khoche-bezkoshtovno-rozdati-ukraintsyam-smartfoni-i-provoditi-opituvannya-cherez-diyu-chi-khoroshi-tse-idei-08022022-3573> (дата звернення: 02.02.2025).

53. Жемчужникова К., Коцюруба О. Виборча «премія Дарвіна»: кілька років тюрми за необачність під час фальсифікації виборчої документації. ОПОРА. URL: <https://www.oporaua.org/vybory/viborcha-premiia-darvina-kilka-rokiv-tiurmi-za-neobachnist-pid-chas-falsifikatsiyi-viborchoyi-dokumentatsiyi-19514> (дата звернення: 02.02.2025).

54. Kruger J., Dunning D. Unskilled and unaware of it: How difficulties in recognizing one's own incompetence lead to inflated self-assessments. Journal of Personality and Social Psychology. 1999. Vol. 77, no. 6. P. 1121–1134. URL: <https://doi.org/10.1037/0022-3514.77.6.1121> (date of access: 02.02.2025).

55. Календарь выборов и референдумов. Центральная избирательная комиссия Республики Беларусь. URL: <https://www.rec.gov.by/ru/election-schedule-ru/view/vybory-presidenta-2020-ru> (дата звернення: 03.02.2025).

56. BBC News. Belarus election: exiled leader calls weekend of 'peaceful rallies'. BBC Home - Breaking News, World News, US News, Sports, Business, Innovation, Climate, Culture, Travel, Video & Audio. URL: <https://www.bbc.com/news/world-europe-53780685> (date of access: 03.02.2025).

57. Які країни не визнали інавгурацію Лукашенка. Список - BBC News Україна. BBC News Україна. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-54276978> (дата звернення: 03.02.2025).

58. BBC News. Лукашенко отвечает на вопросы Би-би-си о признании результатов выборов в Европе. И не только, 2025. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=XYsyf4e373A> (дата звернення: 03.02.2025).

59. Шукшин И. Путину вбросили беспрецедентные 22 млн голосов на выборах 2024. Голос – за честные выборы. URL: <https://golosinfo.org/articles/146796> (дата звернення: 03.02.2025)

60. Новая газ. Европа. Исследование «Новой-Европа»: около половины голосов за Владимира Путина на президентских выборах были вброшены – Новая газета Европа. Новая газета Европа. URL: <https://novayagazeta.eu/articles/2024/03/18/novaia-evropa-okolo-poloviny-golosov-za-vladimira-putina-na-prezidentskikh-vyborakh-byli-vbrosheny-news> (дата звернення: 03.02.2025).

61. Кацімон О., Собенко Н. "Нелегітимний фарс": реакція світу на вибори президента Росії. Суспільне Новини. URL: <https://suspilne.media/707856-nelegitimnij-fars-reakcia-svitu-na-vibori-prezidenta-rosii/> (дата звернення: 03.02.2025).

62. Elecciones en Venezuela: lo que se sabe sobre los resultados electorales y el triunfo de Nicolás Maduro. El País América. URL: <https://elpais.com/america/2024-07-30/elecciones-en-venezuela-lo-que-se-sabe-sobre-los-resultados-electorales-y-el-triunfo-de-nicolas-maduro.html#?rel=mas> (date of access: 03.02.2025).

63. Quesada J. D. La presión internacional se intensifica sobre el chavismo para lograr un recuento transparente y verificable de los votos. El País América. URL: <https://elpais.com/america/2024-07-29/la-presion-internacional-se-intensifica-sobre-el-chavismo-para-lograr-un-recuento-transparente-y-verificable-de-los-votos.html#?rel=mas> (date of access: 03.02.2025).

64. Committee on Civil Liberties, Justice and Home Affairs, Delbos-Corfield G. INTERIM REPORT on the proposal for a Council decision determining, pursuant to Article 7(1) of the Treaty on European Union, the existence of a clear risk of a serious breach by Hungary of the values on which the Union is founded | A9-0217/2022 | European Parliament. European Parliament. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-9-2022-0217_EN.html (date of access: 02.02.2025).

РОЗДІЛ 3.

ПАРАДОКСИ КОМУНІКАЦІЙ І КОМУНІКУВАННЯ (НЕ)ПРАВДИ

Ідея лінгвістичного повороту та семантичної теорії істини, яку ми згадували в попередньому розділі, полягала в тому, що сама мова і спосіб висловлюватися є джерелом неточності і плутанини. Досягти істинності висловлювання так, щоб чітко вкласти її в слова, без спотворень донести до адресата та бути чітко ним сприйнята. Основні творці та прихильники цього напряму – це в основному математики, що потребували та звикли до необхідності чіткого застосування символів, знаків і описів. Багатозначність мови, яку умовно можемо назвати звичайною, інколи справді становить випробування, але поза тим мова є випробуванням засобом спілкування, який впродовж усього свого часу слугував і для введення в оману і для встановлення істини, відтак точно потребує детальнішого розгляду.

3.1 Інтерпретація, парадоксальність і багатозначність як спосіб заплутати або пояснити

Мова – це засіб пояснення, інтерпретації дійсності та реальності. За допомогою мови ми передаємо та отримуємо інформацію про речі і події, які відбуваються в інший спосіб, ніж вимовляння звуків і їх порядок. Якщо причина, розвиток і висновок події чи речі не має суто лінгвістичну природу, то ця подія мовою тільки інтерпретується, а не ідентично передається чи відтворюється. Звукова мова – це спеціально придуманий набір звуків, який має щось означати для того, хто вміє їх розуміти. До прикладу у Ю. Лотмана – мова є вираженням культури, культура – багатомовна: художній текст, кіно, театр, малярство тощо [1]. І навіть при цьому, що цей наш інструмент відточується століттями, також немає підстав вважати, що всі однаково розуміють сказане. Більше того, саме досягнення того, щоб адресат зрозумів повідомлення саме з тим сенсом, який вкладає промовець, є одним з найважливіших питань. Цілком нарівні з тим, щоб досягти того, що

промовець чітко і достовірно передає в своєму повідомленні. А для цього, крім всього іншого, потрібен ще й уніфікований або як мінімум наявний досвід того, хто говорить, і досвід того, хто слухає. За різного досвіду, контексту і фізіологічних можливостей, і результат інтерпретації може бути різний. Але навіть без цього наша мова виробила механізми багатозначності, якими більш чи менш успішно користуються учасники будь-якого суспільства та рівня комунікацій:

- Багатозначні слова (як наслідок метафор в тому числі: цілі – неушкоджені, мішені; вода - рідина і беззмістовна/зайва мова чи текст; вік – період в 100 років, кількість прожитих людиною років;),
- омоніми (лютий: місяць року і емоційний стан; атлас: карта і тканина тощо)
- омофони (властиві усному мовленню, коли через звучання можна сплутати слова:)
- омографи, омоформи (слова, що мають однакове написання, але різне звучання і значення)
- омогліфи (властиве писемній комунікації, коли однакове написання може означати зовсім різні речі і в мовленні суттєво відрізняються, наприклад, О – буква «О» або цифра «нуль»)

Ідея багатозначності та образності полягає ще й в тому, що одні й ті самі прийоми мови можуть виступати як елементом віднайдення правди, так і поширення неправди. Парадоксальність полягає в тому, що, поширюючи, наприклад, здавалося б, недостовірну інформацію – тобто опис не самої події, а її коментування приказкою, алегорією, порівнянням тощо, суть самої події вдається передати максимально точно для розуміння аудиторії. Часто образні прийоми використовують з метою показати нову дійсність – предмет, явище, ситуацію – використовуючи щось інше, але знайоме, порівнюючи їх між собою і, тим самим, розглянути з різних сторін, вивести причинно-наслідковий момент, підкреслити подібність чи протилежність, пояснити на знайомому прикладі, речі, образі інший, поки що не пізнаний, або спростити його розуміння.

Метафора, метонімія, синекдоха, порівняння, аналогія – всі ці мовні засоби базуються на перенесенні тих чи інших властивостей одного предмета, явища або істоти на інший об'єкт. Характерною ознакою всіх цих прийомів є образність. Вони не є прямим відображенням дійсності, а, навпаки, змушують долучати фантазію і додаткове розуміння ситуації, щоб точно зрозуміти сказане. Все це способи, за допомогою яких ми відходимо від прямої назви речі чи прямого пояснення.

Багатозначність може бути перешкодою для правильного розуміння через помилкове сприйняття інформації.

Крім варіантів багатозначності самих слів або мовних конструкцій, важливо враховувати, що саме пізнання і передача інформації є творчим процесом, який передбачає не тільки суб'єктивне сприйняття, а й уточнення, доповнення, вибір точніших слів інтонацій та інших варіантів і прийомів, які людина застосовує для передачі отриманої інформації.

Відомими та широко використовуваними способами пояснити щось тому, хто досі не стикався з річчю чи подією, є порівняння, аналогія, метафора, алегорія. Суть полягає в тому, що на прикладі знайомих речей чи їх властивостей пояснюються речі і властивості незнайомі.

«Аналізуючи одиниці різних мовних рівнів, описуючи їхню співвіднесеність, учені знаходять аналогії в житті суспільства. Тому в поясненні можна виділити два мікротексти, в одному з них йдеться про добре знайомі події, особи, особливості взаємостосунків у суспільстві, а в другому – про виучуване явище, – пише Катерина Глуховцева і підкреслює важливість згаданих художніх прийомів для пояснення і популяризації незнайомих чи незрозумілих тем аудиторії, – створення словесно-образної наочності при розкритті суті мови, підкресленні її значення в житті народу в науково-популярних статтях передових культурних діячів та науковців засноване на використанні метафори, метонімії, синекдохи. Нерідко метафора заснована на аналогії чи має її ознаки. Усе це сприяє адаптації складного для сприйняття лінгвістичного матеріалу, створенню яскравих і зрозумілих образів для читачів, які не мають досвіду роботи з науковими поняттями... Мова науково-популярних лінгвістичних статей не раз ставала предметом розгляду вчених, які доводять, що

сувора науковість не тільки не виключає емоційного чинника, а, навпаки, передбачає його. Якщо лінгвістичні категорії викликають у читача різні асоціації, представлені у вигляді уособлень, метафор, порівнянь, то експресивність таких висловлювань зростає» [2].

Оксана Ясіновська в своїй статті «Репрезентація знання у свідомості носія культури» також підкреслює важливість використання метафор у пізнанні: «У контексті когнітивної лінгвістики важливіше місце відводиться образам, створеним на підставі метафоричного перенесення. Причиною є домінуюче серед когнітивістів переконання, що всі значення (в т. ч. граматичні) пов'язані одні з одними ланцюжками метафоричних перенесень [61, с. 295]. У цьому випадку йдеться про концептуальну метафору, яка розуміється як ґрунтоване на досвіді відображення ідеалізованих когнітивних моделей (ІКМ), що належать до однієї сфери, на ІКМ іншої сфери (метафоричне відображення, яке пов'язує ці ІКМ, визначає відношення між значеннями слова) [94, с. 44], як “споглядальне” моделювання форми представлення сутностей, які чуттєво не сприймаються [43, с. 55]. Під таким кутом зору концептуальна метафора тлумачиться як основний засіб концептуальної системи людини, за допомогою якого індивід розуміє і сприймає один тип об'єктів через терміни об'єктів іншого типу, що сприяє осмисленню певної абстрактнішої сутності через терміни більш відомої, переважно конкретної сфери [78, с. 70, 73]. Порівняймо: “для того, щоб стати предметом роздумів, абстрактні об'єкти мають передусім матеріалізуватися, чому й сприяє концептуальна метафора, поміщаючи абстракції у тривимірний простір” [87, с. 158-175]»[3].

І тут ми приходимо до ситуації, коли за допомогою нетотожних речей, які самі по собі можуть призвести до помилок, намагаємося зрозуміти правду про невідомі чи не до кінця зрозумілі речі і їх властивості.

Історик Ярослав Грицак, говорячи про книги, які варто прочитати, акцентує увагу і на ролі метафор: «Наступною книгою має стати Біблія – але, як я вже сказав, вона має йти після Платона. Якщо ви прочитаєте Платона, буде набагато легше зрозуміти, про що Біблія. Не потрібно читати Біблію самотужки не тому, що це заборонено, а тому, що ця книга надто складна. Там багато метафор, і добре мати

поряд людини, яка б допомогла вам потрактувати значення, зрозуміти зміст біблійних віршів. Дуже часто Біблію сприймають надто буквально, спрощуючи розуміння» [4].

Тут бачимо також відсилку до екзегетики, частини православного богослов'я, яка полягала в коментуванні і тлумаченні біблійних історій, а її принципи давали можливість виводити з різних частин текстів Біблії відповідні етичні приписи. Також в цьому контексті важливо згадати і герменевтику як мистецтво та методи пояснення, тлумачення, інтерпретації, яка виникла з екзегези, але стала самостійним філософським напрямом. Герменевтика стала популярною на поч. ХХ ст., коли розгорнулося фундаментальне філософське осмислення феномена розуміння та пов'язаної з ним методології і практики гуманітарно-історичних дисциплін [5, 6].

3.2. Іронія та сарказм як спосіб «комунікації від зворотного»

Універсальною властивістю людства є вміння говорити одне, маючи на увазі протилежне. Людина вміє казати «так», даючи зрозуміти, що має на увазі «ні», і навпаки. Мова також про іронію. «ІРОНІЯ (грец. εἰρωνεία – глузування, удавання) – спосіб вираження думки, коли слово чи висловлювання контекстуально набуває значення, протилежного буквальному змісту. Тобто це глузування, висловлене за допомогою інакомовлення, осуд і заперечення, яким надано позірно вигляду схвалення й згоди: об'єктові умисно приписують ті властивості, яких він не має, хоч і мусив би мати. На цих підставах І. зараховують як до тропів, так і до стиліст. фігур. Зміст І. здебільшого не в самому висловлюванні, а в контексті, інтонації, стилі. Як спосіб мислення, почування й висловлення І. ще від часів античності – винятково важливий засіб гумору, сатири та сарказму: вона є випробуваним інструментом непрямого висловлення правди» [7]. Навіть побіжний аналіз статей у Вікіпедії показує, що стаття «іронія» доступна 71 мовою, що також може слугувати свідченням універсальності цього прийому мови.

Зазвичай у статтях чи дослідженнях іронії акцентується намір мовника, а особливість полягає в зрозумілості. Тобто не приховуванні справжнього ставлення,

що було б просто обманом, а саме способом, який має бути зрозумілим співрозмовникам чи оточенню, якщо не всім, то принаймні частині. Саме ця частина іронії лягає в основу того, що у визначеннях описано як «непряме висловлення правди».

Цим пояснюється, наприклад, і писемна традиція позначати іронію, беручи слово, яке хочеться подати в зворотному сенсі, в лапки. Ця особливість означає і те, що намір мовника має бути адекватно сприйнятий і тим, хто сприймає цю інформацію. Як вже говорилося вище, якщо не вся аудиторія, а хоча б частина має чітко розуміти, що в даному випадку використано іронію. Якщо аудиторія цього не сприймає, то іронія зникає, вона для адресата (слухача/читача) стає просто обманом. Особливо для людей, які перебувають в контексті ситуації і, відповідно, не розуміють, для чого називати явного покидька молодцем, а не «молодцем». Якщо іронія не відчутна, то для таких людей мовник стає просто лицеміром.

Ще важливий момент. Буває, іронію використовують **з наміром, щоб вона була зрозуміла лише частині аудиторії (умовно своїм), то ці слова одночасно перебуватимуть в статусі і обману** (для того, кому адресовані самі слова без підтексту) **і правди** (непрямою формою правди для того, кому адресовано іронічний підтекст). Якщо ж контекст зрозумілий взагалі тільки мовнику, а аудиторія його не відчуває, то може виникнути ситуація, коли слова будуть сприйняті просто як правда. У цьому випадку або, наприклад, при передачі іронії далі – в другому чи третьому переказі, іронічна забарвленість може втрачатися.

З огляду на всі ці умови і контекст, іронія часто є невдалим способом комунікації. Бути обманутим зможуть навіть, кого не хотіли обманути – хто перебуває в контексті, але в якийсь спосіб його втратили чи не відчували тощо.

Іронія є предметом досліджень не тільки філологів, а й філософів – наприклад, дисертація «Іронія як культурна універсалія» Світлани Гейко. Дослідниця стверджує, що поняття „іронія” існує в різних філософських контекстах: «Іронічний дискурс пронизує праці Ф. Вольтера, Д. Дідро, Н. Кузанського, К. Гельвеція, Е. Роттердамського... Осягнення специфіки поняття „іронія” в різних історико-культурних контекстах простежується у працях В. Асмуса, Н. Берковського, В.

Віндельбанда, А. Гулиги, О. Лосєва, В. Півоева, В. Пігулевського, А. Соловійова, Ф. Степуна, В. Шестакова... Відповідну роль тут відіграє критика раціоналістично налаштованої філософії, що представлено у працях Т. Адорно, К. Поппера, М. Хоркхаймера... Некласичне визначення іронії у філософії Модернізму формується завдяки роботам Л. Вітгенштайна, Ф. Ніцше, Х. Ортеги-і-Гассета, який розглядає її у світлі усвідомлення процесу дегуманізації мистецтва, та Т. Манна з його „епічним” варіантом іронії... Висвітлення постмодерністського змісту іронії знаходимо також у працях М. Бланшо, Ж. Бодрійара, І. Гассана, Ж. Дельоза, Ж. Дерідда, Ч. Дженкса, Ж.-Ф. Ліотара....Тема іронії розглядається у контексті зміни культурної парадигми такими філософами ХХ століття як В. Бен'ямін, А. Гуревич, Ю. Лотман, М. Фуко...Визнання ролі іронії у формуванні філософії історії простежується у творчості Дж. Віко, Г. Гегеля, К. Маркса... Філософські класифікації різновидів іронії створювалися І. Пасі, В. Півоевим, О. Потебнею, Р. Янке» [8]. Важливим для нашого розуміння є і висновки цього дослідження, в якому зафіксовано два моменти: зіткнення різних реальностей та роль іронії в пізнанні істини, зокрема «трансформації поняття „іронія” дозволяють уточнити його зміст як фігуру тексту культури, що репрезентує підміну наявного сенсу прихованим (фіксує порушення звичного сприйняття або комунікації та спрямування на відновлення смислотворення)» [8]. До фундаментальних ознак іронії Світлана Гейко зараховує рефлексивність і контрарність, що, за її словами свідчить про синтетичний характер іронії, який поєднує контекстуальні протилежності і потребує переходу від одного сенсу до іншого, а також аксіологічність – тобто властивість іронії формувати оціночне судження щодо її суб'єктів. «Коли міфологічно цілісна картина світу змінюється на релігійну з її опозицією земного та небесного, тоді на противагу офіційній церковній культурі виникає святкова народна, де важливе місце посідає блазень... Блазенство є властивістю святково-карнавального життя, яке не споглядають, але в якому живуть. Іронічне тут – та сама неприборкана свобода, породжена, однак, не тільки блазнем, але й стихією свята. Блазень – провокатор ситуації, у його глузуванні, театральності, у показному характері дій і вуличній лайці цілком ясно постають помилкові цінності, піддається сумніву очевидний

порядок речей у суспільстві. Вона породжує ейфорію та жагу безперервної зміни», – пояснює Світлана Гейко [8].

Оксана Калита в монографії «Засоби іронії в малій прозі» констатує, що «у сучасному мистецтві, зокрема в літературі, склалися певні умови, що сприяють розвиткові іронічного світовідчуття і, як наслідок, іронічної прози. Екстралінгвальна причина виникнення у кінці ХХ – на початку ХХІ століття значного про шарку іронічних текстів – демократизація суспільства, а інтралінгвальна полягає у тенденції до комунікативної рівності адресата та адресанта мовлення, яка ґрунтується на їх спільних фонових знаннях» [9].

Процеси суспільного життя кінця ХХ – початку ХХІ століття, пише Калита, призвели до появи значного обсягу текстів малих жанрових форм з іронічним зображенням дійсності.

Особливостям застосування іронії присвячено і окремі статті, висновки яких є дуже чітко пов'язані з тематикою нашого дослідження і соціальними комунікаціями зокрема. Наприклад, у дослідженні «Іронія як засіб політичної маніпуляції: лінгвістичний аспект автори відзначають, що «іронія в політичному дискурсі надає авторові унікальну можливість виразити своє критично-глузливе ставлення до описуваних об'єктів, реалій або подій, включаючи широкий діапазон емоційних відтінків (удаване захоплення, легка насмішка, зла насмішка, натяк, обурення, неприязнь, презирство) і при цьому жодним чином не образити й не зачепити відчуття і гідність об'єкта іронії» [10]. При цьому автор відзначає кілька важливих моментів. Перший полягає в тому, що характерною ознакою іронії є вираження якнайтонших відтінків значення, які в більшості випадків не зводяться до передачі протилежного сенсу. І другий, який є наслідком в тому числі першого – неможливість розпізнавання й розуміння іронії непідготовленим адресатом. Вдале ж використання іронії, за словами Палея, «служує для досягнення головної мети політичної комунікації – створення емоційного впливу на свідомість цільової аудиторії, перетворення політичних поглядів і спонукання адресата до здійснення певних дій..., ...що використовували, зокрема в своїй передвиборчій полеміці Обама та Ромні, послаблюючи авторитет та імідж опонента в очах електорату» [10].

Тут важливим є розуміння того, що, як мінімум, частина мовно-стилістичні засобів (а далі ми покажемо, що велика частина), розвиток і вдосконалення яких в суспільстві шанується і заохочується, спрямована на поширення емоційності та оцінку як результат комунікації. І це одночасно з поширеною тезою про те, що факти і об'єктивна істина потребують максимум нейтральності і безсторонності.

Суть іронії, як бачимо, полягає у зіставленні реальностей: одна з них представляється як уявна ідеалізована (дуже добра або дуже погана), а інша як дійсна. Фактично сам момент зіткнення цих реальностей і стає моментом іронії та гумору. Саме тому іронія сама по собі і гумор загалом є настільки затребуваним та популярним і в побутовому спілкуванні (наприклад, у формі анекдотів чи мемів), і в політичному дискурсі (коли дуже швидко треба пояснити, що ідеї чи вчинки конкурента помилкові, брехливі або шкідливі).

Що прикметно, філологічні дослідження іронії здатні збагатити мову, виразити іронію у спілкуванні. Часто цілі літературні твори є визнаними шедеврами літератури, гідними наслідування. Наприклад, образ дона Кіхота не тільки щоразу перевидається, екранізується, вивчається і використовується в багатьох інших художніх і не тільки творах. Його історія смішна і повчальна, бо він сплутав уявну дійсність з реальністю, бо правда (умовно об'єктивна дійсність) зовсім інакша, ніж у його уяві (чи тим цінностям, які пропагуються). Його дії, відповідно до його уяви, виглядають недоречно і кумедно на фоні реального життя.

Ми не раз у цьому дослідженні звертались до історичних прикладів. Зараз також є сенс згадати, що іронія не є породженням виключно модерного чи постмодерного світу. «Хмари» Арістофана, п'єси 5 століття до нашої ери, відверто іронізує над Сократом та його вченням. Основний мотив п'єси – бажання батька, щоб син навчився в Сократа вмінню аргументувати та вигравати словесні суперечки. З цим умінням, за задумом батька, син зможе розібратися з кредиторами і забезпечити сім'ю. За підсумком навчання, син переспорює кредиторів, але одночасно і переконує батька, що має право його (батька) бити.

Крім іронії, є і прийом сарказму, який настільки близький до іронії, що часто його описують лише як крайню форму іронії, але в реальності відрізнити їх один від іншого надзвичайно складно.

3.3. Евфемізми як основа квазіреальності

Емоційність та оцінка, які притаманні спілкуванню загалом і комунікації, включно з соціальними, передбачають ретельний добір слів. Для цього є щонайменше дві основні цілі: бути якомога краще зрозумілим і не викликати неправильної реакції співрозмовника чи аудиторії, яка може повести розмову в інше русло або взагалі її завершити. Щоб уникнути зайвої емоційності, часто використовують евфемізми – заміна прямих назв речей чи подій, зазвичай пом'якшеними чи описовими.

«**ЕВФЕМІЗМ** (грец. εὐφημισμός – пом'якшений вислів) – слово або вислів, які вживають для непрямих, прихованих, пом'якшених чи ввічливих позначень певних предметів, явищ, дій замість їх прямої назви, вже наявної при перейменуванні або логічно найбільш умотивованої при первинному найменуванні. Джерела евфемізмів – у явищах табу, прагненні уникати прямої назви предмета шляхом заміни небажаної назви її нейтральним, позитивним або негативним еквівалентом» [11].

Проте в реальності, крім описаної мети ввічливості чи необхідності порозумітися без поспішних висновків, евфемізми використовують і для заплутування аудиторії, і навіть для того, що викликати емоційну реакцію. В ході нашого дослідження було здійснено аналіз використання евфемізмів під час інформаційної та конвенційної російсько-української війни. Для аналізу було відібрано найбільш вживані і цитовані виступи і заяви офіційних осіб РФ як країни, що почала війну, висновки фактчекінгових платформ, а також використання знайдених евфемінізованих термінів або апеляція до них в ЗМІ та офіційними особами країн світу в період від початку російського вторгнення в Україну в 2014 році до початку 2024 року.

У ході дослідження було встановлено, що евфемізми для РФ не художній прийом, а чітко визначена інформаційна політика, покликана ввести в оману і викликати потрібний емоційний стан: залякати, применшити і приховати справжні наміри і дії, виправдати злочини, які вже відбулися і навіть ті, які відбудуться в майбутньому.

Серед найбільш вживаних рф евфемізмів було виокремлено такі:

- *«народні республіки», «народ Криму, Донбасу» замість «військове вторгнення», «диверсанти»;*
- *«ввічливі люди» замість «російська армія»;*
- *«Руский мір» замість «іноземна територія є сферою інтересів рф з правом застосування сили та армії»;*
- *«ЛНР, ДНР» замість «збройні формування рф»*
- *«СВО» (спеціальна військова операція) замість «війна»;*
- *«Можемо повторити» замість «війна», «здійснимо військовий напад», «плануємо окупацію», «вбиватимемо» - залежно від контексту;*
- *«ми не починали війну, ми її завершуємо» та «ми захищаємося» замість «ми почали війну»;*
- *«повернення територій» замість «окупація»;*
- *«ми відкриті для переговорів» замість «вимагаємо капітуляції».*
- *«Референдум», «народне волевиявлення» замість «силовий примус та підробка документів для анексії території».*

Це далеко не вичерпний, але показовий перелік системності у змінах назви того, що відбувалося і відбувається насправді.

Основні прийоми евфемізації російської пропаганди полягають в наступному:

1. **Евфемізми використовують офіційні особи та інституції, в серйозній інтонації**, без жартівливих, саркастичних чи з почуттям сорому інтонацій. Саме так вони відтворюються і в медіа рф. Більше того, здійснюється системна робота, щоб саме ці назви вживали всі громадяни рф.

Використання евфемізмів закріплено законодавчо. Російський «закон про фейки» (№ 32-ФЗ «Про внесення змін до Кримінального кодексу Російської Федерації...») передбачає кримінальну відповідальність, у т. ч. – за використання прямих назв: «Дії, спрямовані на дискредитацію використання зс рф в цілях захисту інтересів рф та її громадян, підтримки міжнародних миру та безпеки, в тому числі публічні заклики до перешкоджання використанню зс рф для вказаних цілей». Фактично склалася ситуація, коли законодавчо заборонено називати війну війною.

2. Дослівне поширення та переклади іншими мовами таких заяв легітимізують оманливі поняття та створюють паралельну фальшиву інформаційну реальність.

Активною та системною заміною прямих назв рф досягає того, що цю ж термінологію використовують офіційні особи країн-партнерів. Наприклад, керівник Китаю Сі Цзі Пінь не називає війну війною, а рф агресором [12], президент Бразилії Лула да Сільва говорить, що «Київ також відповідальний за напад рф», а «припинення допомоги Україні закінчить війну» [13] (що відповідає російській термінології «ми не починали війну» та «мирні переговори» на означення «капітуляції»). Прем'єр-міністр Угорщини Орбан стверджує, що війна Росії проти України «це військова операція...Між двома країнами не було оголошення війни. Коли Росія оголосить війну, тоді війна буде» [14], а прем'єр-міністр Словаччини Фіцо говорить, що мир - це коли Україна віддасть частину своєї території і не буде членом НАТО, а війни взагалі як такої і нема: «Ви справді вірите, що в Києві війна? Сподіваюся, ви несерйозно» [15]. «Детектор медіа» навіть публікував аналіз відповідності заяв Орбана та Фіцо основним поняттям насадженої рф семіотики, прийшовши до висновку, що вони практично ідентичні [16] див. додаток 6 .

Україні та країнам, які не залежать від рф, доводиться витратити чимало зусиль, щоб повертати в дійсність, або принаймні перестати її спотворювати. Маємо на увазі таких осіб як Папа Франциск чи Ілон Маск. Постійна увага, виправлення, пояснення справжньої суті подій, деконструкція російських мовних зворотів покликані змусити їх менше використовувати російські евфемізми, показати справжню реальну картину світу.

3. **Аудиторія** на фоні частого використання евфемізмів і їх масового повторення **не встигає зрозуміти, що має справу з заміною назви**, натомість **фіксує почуті поняття як такі, що описують реальний світ та події**;

Наприклад, вторгнення в Україну 2014 року тодішній президент США Барак Обама трактував тільки в світлі російської пропаганди: «Є причина, чому не було збройного втручання (рф) в Крим. Тому що в Криму було багато російськомовних людей, і там існувала певна симпатія до поглядів, які представляла Росія. Навіть у Верховній Раді тоді були симпатички Росії. Політика в Україні була складнішою» [17].

З 2014 року Україні довелося докласти чимало зусиль – демонструючи російські паспорти окупантів в Криму та в Донецькій і Луганській областях, російську зброю, якою обстрілювали Україну на різних міжнародних майданчиках, включаючи засідання Ради Безпеки ООН – щоб деконструювати евфемізовану реальність про нібито російських «ввічливих чоловічків» і довести участь російської армії [18].

Для тієї ж деконструкції і повернення справжнього змісту в українському медіа-просторі пробують реалізовувати варіант сутнісного, а не дослівного перекладу заяв російського офіціозу: канал «Еспресо», транскриптуючи їх заяви, перекладає російське «спеціальна воєнна операція» як «війна», або російську заяву «защитить жителей Донбаса» як «окупувати Донбас» [19] і т.д.

Вже у 2023 (через 9 років після вторгнення в Україну: напад на Крим, в Донецьку та Луганську області і лише після другого – широкомасштабного вторгнення в Україну в 2022 році) році американський фактчекінговий портал PolitFact визнає Путіна як найбільшого брехуна за підсумками 2022 року за його виправдовування війни та приховування його військових злочинів жертв. Окремо в тій статті було виділено і роль офіційних акаунтів посольств рф, які, відповідно до інформполітики евфемізації, називали розпочату рф війну «збереженням життя і миру» [20].

Якщо взяти до уваги контекст, в якому існують російські евфемізми – розпочата агресивна війна проти України, порушення міжнародного права, фактична узурпація влади в самій рф тощо, то їх заяви перетворюються на сарказм – злу, жорстоку іронію. Про цю особливість — говорити одне, маючи на увазі протилежне, йшлося на початку розділу.

При цьому російська іронія спрямована не тільки в бік України чи для зовнішнього світу, це одночасно і мова для своїх же громадян. Фактично російська влада зробила іронію та сарказм своїм офіційно-діловим стилем, прописуючи окремі елементи цього у своєму законодавстві, покладаючи відповідальність за неправильне розуміння інформації на аудиторію.

ВИСНОВКИ

до розділу 3

Мова – це засіб пояснення, інтерпретації дійсності та реальності, а не їх точному відтворенню. З погляду і достовірності, мета спілкування загалом і соціальних комунікацій зокрема – пояснити або заплутати, але в спосіб не дослівного відтворення, а за допомогою різного інструментарію, який, на перший погляд, взагалі може не мати відношення до об'єкту інформації чи спілкування.

Мова виробила механізми багатозначності, образності і навіть пояснень від зворотнього, якими більш чи менш успішно користуються учасники будь-якого суспільства та рівня комунікацій.

Метафора, метонімія, синекдоха, порівняння, аналогія – всі ці мовні засоби засновані на перенесенні тих чи інших властивостей одного предмета, явища або істоти на інший об'єкт. Характерна ознака всіх цих прийомів – образність, яка повинна наблизити учасників спілкування до розуміння невідомого предмету чи явища. За допомогою нетотожних речей, які самі по собі можуть призвести до помилок, ми пояснюємо і розуміємо правду про невідомі чи не до кінця зрозумілі речі і їх властивості.

Іронія та сарказм – вміння людства говорити одне, маючи на увазі протилежне. Людина вміє казати «так», даючи зрозуміти, що має на увазі «ні» і навпаки. Розшифровка іронії (і багатозначності загалом) залежить від розуміння контексту. Іронія може використовуватися не для підкреслення ситуації, а з наміром саме заплутати аудиторію чи візаві. **Коли іронія вживається з наміром бути зрозумілою лише частині аудиторії (умовно своїм), то ці слова одночасно перебуватимуть в статусі обману (для того, кому адресовані самі слова без підтексту) і правди.**

Якщо ми хочемо бути зрозумілими, то іронія є невдалим способом комунікації. Бути обманутим зможуть навіть, кого не хотіли обманути – хто на думку мовця перебуває в контексті, але насправді його втратили чи не відчували тощо.

Образні прийоми культивуються в суспільстві, бо збагачують мову, розширюють сприйняття та допомагають краще пояснювати.

Додатково в мові вироблено спосіб спілкуватися, враховуючи ціннісні характеристики. Евфемізми покликані уникнути ймовірного емоційного (а часто і раціонального) ефекту, який може викликати прямо сказані речі. Основна мета евфемізмів – свідомо згладити дійсність, показати її інакшою. Свідоме використання евфемізмів це завжди бажання створити квазіреальність, в якій людина перебуватиме, не усвідомлюючи дій того, хто цю реальність створює, або й реального наслідку своїх власних дій.

Евфемізми активно використовують не тільки в побутовому спілкуванні, але й соціальних комунікацій, роблячи це офіційною державною політикою, з метою впливу на своїх громадян, владу та громадян інших країн, особливо при реалізації стратегій «м'якої сили» або інформаційних війн. В таких випадках **евфемізми активно використовують офіційні особи та інституції, в серйозній інтонації, без жартівливих, саркастичних чи з почуттям сорому інтонацій. Дослівне поширення та переклади на інші мови таких заяв легітимізують оманливі поняття та створюють паралельну фальшиву інформаційну реальність.** Аудиторія на фоні частого використання евфемізмів і їх масового повторення не встигає зрозуміти, що має справу з заміною назви, натомість фіксує почуті поняття як такі, що описують реальний світ та події.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Теорії і моделі масової комунікації та інформації. Тези лекцій та методичний комплекс. Укладач – проф. М. Г. Житарюк. Електронний посібник. Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів. 2018. <https://journ.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/11/S-959-LNU-Zhytariuk-BLOK.pdf>
2. Глуховцева К. Д. Метафора й аналогія в науково-популярному дискурсі лінгвістичної тематики. Мова і міжкультурна комунікація. 2019. № 2. URL: <http://journal.puet.edu.ua/index.php/mmk/article/view/1634>.
3. Ясіновська О. Репрезентація знання у свідомості носія культури. Вісник Львівського університету. Серія філологічна. 2009. № 46. URL: <https://doi.org/10.30970/vpl.2009.46.6151>.
4. Левантович О. Ярослав Грицак: книги, які варто прочитати. Збруч. URL: <https://zbruc.eu/node/76341> (дата звернення: 06.03.2025).
5. Кошарний С. Герменевтика. Філософський енциклопедичний словник / Голова редкол. В. Шинкарук. Київ, 2002. С. 114–115.
6. Колодний А. Богослов'я. Філософський енциклопедичний словник / ред. В. Шинкарук. Київ, 2002. С. 60. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Shynkaruk_Volodymyr/Filosofskyi_entsyklopedychnyi_slovnyk.pdf (дата звернення: 01.05.2025)
7. Соловей Е. Іронія. Енциклопедія Сучасної України. 2011. Т. 11. URL: <https://esu.com.ua/article-12622> (дата звернення: 11.02.2025).
8. Гейко С. Іронія як культурна універсалія: філософський аналіз : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук. Київ, 2007. 183 с. URL: https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/41928/Heiko_dis.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 11.02.2025).
9. Калита О. Засоби іронії в малій прозі : монографія. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоман., 2013. 238 с. URL:

https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/11395/Zasoby_ironii.pdf?sequence=3 (дата звернення: 18.02.2025).

10. Палей Т. Іронія як засіб політичної маніпуляції: лінгвістичний аспект (на матеріалі англomовного політичного дискурсу). Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. 2018. Т. 29 (68), № 1. С. 30–34. URL: https://www.philol.vernadskyjournals.in.ua/journals/2018/1_2018/9.pdf (дата звернення: 18.02.2025).

11. Тараненко О. О. Евфемізм. Енциклопедія Сучасної України. 2009. URL: <https://esu.com.ua/article-18587> (дата звернення: 06.03.2025).

12. Жерновська Л., Сі Цзіньпін висловився про війну в Україні. УНІАН, 20.03.2022. URL: <https://www.unian.ua/world/si-czinpin-vislovivsvya-pro-viynu-v-ukrajini-12185307.html> (дата звернення: 02.04.2024)

13. Лисогор.І., Президент Бразилії заявив, що не хоче обирати сторону в війні Росії проти України. LB.ua. 24.04.2023 URL: https://lb.ua/society/2023/04/24/552930_prezident_brazilii_zayaviv_shcho_hoche.html (дата звернення: 02.04.2024)

14. Simon Z., Orban Questions If Russia's Invasion of Ukraine Is a 'War'. Bloomberg. 21.12.2023. URL <https://www.bloomberg.com/news/articles/2023-12-21/orban-questions-if-russia-s-invasion-of-ukraine-is-a-war> (дата звернення: 02.04.2024)

15. As missiles hit, Slovak PM Fico claims there's no war in Kyiv. Reuters. 23.01.2024 URL: <https://www.reuters.com/world/europe/missiles-hit-slovak-pm-fico-claims-theres-no-war-kyiv-2024-01-23/> (дата звернення: 02.04.2024)

16. Бідочко Л., Антиукраїнське суголосся Фіцо й Орбана: як деякі заяви сусідів України підігрують російській пропаганді. Детектор медіа. 24.01.2024 URL: <https://ms.detector.media/propaganda-ta-vplivi/post/34050/2024-01-24-antyukrainske-sugolossya-fitso-y-orbana-yak-deyaki-zayavy-susidiv-ukrainy-pidigruyut-rosiyskiy-propagandi/> (дата звернення: 02.04.2024)

17. Obama & Amanpour: The Full World Exclusive Interview. CNN. 23.06.2023
Url: <https://youtu.be/x3zgCVqqf3Q?si=nyAlVtOvP6mYcb-D> (дата звернення:
02.04.2024)
18. Порошенко показав в ООН паспорти російських військових, LB.ua.
20.09.2017. URL:
https://lb.ua/world/2017/09/20/377060_poroshenko_pokazal_oon_pasporta.html (дата
звернення: 02.04.2024)
19. Скаб'єєва дочекалася контрнаступу. Еспресо. URL:
<https://youtu.be/z1ouL1rW-Eo?si=3CPkzGGxpqi7WmjU&t=296> (дата звернення:
02.04.2024)
20. Catalanello R., Jacobson L., Lie of the Year 2022: Putin's lies to wage war
and conceal horror in Ukraine. Politifact. 13.12.2022. URL:
<https://www.politifact.com/article/2022/dec/13/lie-of-the-year-2022-putins-lies-to-wage-war-and-o/> (дата звернення: 02.04.2024)

Розділ 4. ПРАКТИКИ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ.

Спостереження та експеримент

5.1 Як теорії істин працюють в соціальних комунікаціях

(на прикладі Будапештського Меморандуму)

На превеликий жаль, події пов'язані з Україною та безпосередньо в країні, дають можливість проілюструвати і зрозуміти вищеописані теорії на практиці.

Факт масового вбивства російськими військовими цивільних українців в Бучі під час російської окупації або бомбардування пологового будинку в Маріуполі – світ визнав реальність цих подій і засудив ці вчинки, а от офіційні особи та влада рф заперечує, попри всі об'єктивні докази. Пересічний росіянин (громадянин рф), який живе в створеній владною пропагандою рф і власними уявленнями дійсності через інтродекцію та ідентифікацію, не визнає реальний об'єктивний факт Бучі. Російське суспільство готове визнати це фейком, бо: 1) так стверджують офіційні особи країни, так говорить телевізор і «компетентні люди» (конвенційна ситуація), 2) цей факт не вписується в систему, за якої російська армія захищає себе і цивільних, б'є виключно по військових цілях і т.д. (когерентна система), 3) це не вигідно визнавати - це міг створити хто завгодно, тільки не вони, бо люди так не роблять – інакше доведеться визнати, що рф (а отже, і кожен російський громадянин) веде несправедливу війну (прагматична система істини). Відповідно легше повірити і визнати фактом вигадки (обман) про, наприклад, участь постановників Голівуду, підтасовані відео тощо.

Інший приклад, як проявляється, наприклад, когерентна система. GlobalFirePower - ресурс, що спеціалізується на підрахунках потужності армій світу, в своєму рейтингу розміщає російську армію як другу за потужністю армію світу. Цей рейтинг, зрештою, як і більшість рейтингів, – типова когерентна система, в якій сума обумовлених чинників дає якийсь результат. Інші чинники та показники, не властиві цій системі, – наприклад, результат нападу рф на Україну, поразки в Київській, Сумській, Харківській областях, відбиття Україною свого острова

Зміїний, втрати росією своїх кораблів і т.д. - не впливають на систему і результат самого рейтингу. Тому навіть після півтора року війни, ресурс і далі позиціонував потужність російської армії як другу в світі, але намагався привести свою систему в узгодженість (когерентність) з реаліями наступною приміткою: «Російсько-українська війна, що триває, продемонструвала ключові обмеження російського військового потенціалу, незважаючи на її кількісну живу силу та матеріальну перевагу над сусідньою Україною, проливаючи світло на питання готовності, керівництва, навчання та постачання. Незважаючи на це, країна зберігає друге місце в індексі GFP за поточний рік (незважаючи на матеріальні втрати, зазанані під час багатомісячної війни), а 3 місце Китаю утримується в основному завдяки незмінній силі в основних категоріях, розширенню в критичних категорій і його глобальне фінансове охоплення», а через три роки в 2025 виклав приписку в такій редакції: «Під тиском західних санкцій і в умовах зростаючого альянсу НАТО Росія продовжує подвоювати свої зусилля на сході України. Країну, яка станом на 2025 рік все ще веде війну частково підтримують союзники з Північної Кореї, Китаю та Ірану»[1].

А якщо взяти ширше, то практично будь-які рейтинги – це прояви когерентної або конвенційної системи, де існують певні аксіоматичні речі (стандарты рейтингу) та узгодженість місць рейтингу відповідно до усталених правил. Наприклад, конкурс найрозумнішого навряд чи визначає справді найрозумнішого в кореспондентському значенні правди. Очевидно, він визначає найрозумнішого відповідно до описаних правил і результатів затверджених конкурсів. А з погляду учасників, не потрібно дізнаватися і знати все на світі, потрібно знати правила, конкурси і підготуватися так, щоб бути найкращим саме в них. Тобто з погляду учасника, правда полягає в прагматизмі – підготовці і вивченні тільки тих аспектів, які дадуть бажаний результат, не потрібно бути справді найрозумнішим, щоб бути ним визнаним.

Ще один приклад, який відрізняється від попередніх, оскільки є не настільки очевидним, проте точно відображає, як працює система розуміння фактів і, відповідно вплив на прийняття рішень.

5 грудня 1994 року між Україною, Росією, Великою Британією та США було укладено «Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї» — ця міжнародна угода є чинною по сьогодні. Підписанти гарантували Україні ненапад, відсутність тиску та допомогу у випадку агресії проти України за те, що Україна повністю позбувається своєї ядерної зброї (потенціал кількості і потужності якої оцінювався як третій-четвертий в світі). Цілком зрозумілий, короткий документ, з яким кожен може ознайомитися – документ розміщено / оприлюднено на сайті Верховної Ради України [2]. Детальніше див. додаток 7.

РФ, всупереч підписаному нею документу, неодноразово вдавалася до економічного та політичного тиску, що, відповідно до Меморандуму, було категорично заборонено робити. Частина історії цього тиску і відвертого шантажу ввійшла в історію під назвою «газові війни», в 2013 році РФ вдалася до економічного тиску, щоб не допустити приєднання України до економічного союзу з ЄС, а в 2014 році ввела війська і почала військові дії проти України на українській території – в АР Крим, Донецькій та Луганській областях, окупувала, а згодом і анексувала Крим, включивши його до Конституції РФ як частину своєї території. З 2014 по 2022 рік РФ утримувала в окупації частини Донецької та Луганської областей, створила свої військові бази на території України і здійснювала політику військового і економічного тиску на Україну. В лютому 2022 року РФ почала другу фазу військового наступу на Україну – повномасштабного вторгнення, у т.ч. із застосуванням ракетних обстрілів, авіації і танкових з'єднань. 30 вересня 2022 року РФ вносить зміни до своєї Конституції, де записує Донецьку, Луганську, Запорізьку і Херсонську області України як частину РФ.

Що вважали за факт представники країн підписантів Меморандуму в різний час

Моніторинг джерел показує, що до 2014 року проблем з визнанням Меморандуму та гарантій безпеки практично ні в кого, крім росіян, не виникало. Розмови і представлення аргументів про те, чому Меморандум не може захистити Україну, розпочалися після окупації та анексії росіянами українського Криму.

Фактчекінгова платформа PolitiFact (США) після 2014 року – першого відкритого військового вторгнення на територію України та анексії Криму - двічі (що опосередковано також свідчить про важливість і неоднозначність розуміння факту всередині країни) вдавалася до перевірки і визнавала як неправдиву інформацію про те, що США гарантували Україні безпеку замість / за відмови від ядерної зброї [3,4]. У своєму присуді платформа не сприймає ні розуміння двох топ-політиків США факту Меморандуму, ні факту, що підпис президента США стоїть під україномовним документом, текст якого містить недвозначне слово «гарантії» [2] див. додаток 7, ні того, як сприймають цей документ в Україні. За факт, згідно з яким вони міряють (не)правдивість заяв Бена Карсона та Теда Круза, є посилання всього лиш на одного з чиновників США, який наполягає, що Меморандум не може розумітися як гарантії, а виключно як запевнення і це, на його переконання, не несе ніяких зобов'язань для США.

Цей момент цікавий тим, що тут проявилися певні елементи семантичної теорії істини. Деякі чиновники США активно відстоювали саме семантичну різницю розуміння українського слова «гарантії» та англійського «assurances» (запевнення), що й становило, на їх думку, суттєву різницю в розумінні факту Меморандуму.

У вересні 2017 року в аналітичному центрі Atlantic Council (США) відбулася дискусія "Чи повинні США озброювати Україну", на якій колишній заступник Генсека НАТО Александр Вершбоу відверто сказав: "Думаю, українці відчувають, що їх "кинули" на 3, чи 4-й за розмірами ядерний арсенал у світі", але одночасно з цим констатує прийняте в США пояснення «Будапештський меморандум не містить механізму реалізації і "на жаль, для українців не був гарантією безпеки" [5], що показує, наскільки важко людині відкинути конвенційну систему істини суспільства, в якій вона живе.

Після 24 лютого 2022 року, з часу нового нападу РФ на Україну, сам підписант документу, тодішній президент США Білл Клінтон, так оцінив факт Меморандуму і свою роль: "Я відчуваю особисту причетність, тому що я змусив їх [Україну] погодитися відмовитися від ядерної зброї. І ніхто з них не вірить, що Росія пішла б на цей трюк, якби в Україні все ще була їхня зброя. Я знав, що президент Путін не

підтримує угоду президента Єльцина про те, щоб ніколи не втручатися в територіальні кордони України — угоду, яку він уклав, тому що хотів, щоб Україна відмовилася від ядерної зброї. Вони (Україна) боялися відмовитися від них, тому що вважали, що це єдине, що захищає їх від експансіоністської Росії. Коли йому стало зручно, президент Путін порушив це і спочатку взяв Крим» [6].

У **Великій Британії** фактом вважали наступне (при чому помітно з питання журналіста, що він розуміє або озвучує прийняте на його думку розуміння Меморандума саме як безпекову гарантію недоторканості або відновлення території України):

«BBC News Україна: Будапештський меморандум. Що пішло не так, чому ця угода не змогла забезпечити територіальну цілісність України?»

Мелінда Сіммонс (посол Великобританії в Україні): Одна країна (Росія) порушила його. З того часу, як ми підписали цей Меморандум, ми робили все, чого він вимагав від нас. Там було два зобов'язання, чи не так? Країни-підписанти не вдаватимуться до агресії проти України, а у разі, як таке трапиться, країни-підписанти зроблять все, аби притягти агресора до відповідальності згідно із міжнародним правом. От під чим ми підписалися» [7].

В **Україні** від часу його підписання Меморандум сприймався як гарантії безпеки України за відмову від своєї ядерної зброї, що чітко прописано в назві і тексті Меморандуму [2]. Див. додаток 7

За кілька днів до другого вторгнення РФ, Володимир Зеленський на 58-ій Мюнхенській конференції безпеки говорив: «За відмову від третього у світі ядерного потенціалу Україна отримала гарантії безпеки. Тієї зброї у нас немає. Безпеки у нас немає також. Немає й частини території нашої держави, що за площею більша, ніж Швейцарія, Нідерланди чи Бельгія. ... З 2014 року Україна тричі намагалася скликати консультації держав – гарантів Будапештського меморандуму – безуспішно» [8]. А за кілька днів до цього виступу Петро Порошенко, 5-ий Президент України, нагадував: «Перше доручення РНБО, щоб МЗС України зв'язалося з усіма країнами-гарантами Будапештського процесу, було зроблено в березні 2014 року щодо скликання консультацій. Всього було ініційовано 17 разів

створення консультацій в рамках Будапештського меморандуму. Жодна з них не відбулася» [9].

Позицію **Російської федерації** демонструють слова президента рф та міністра внутрішніх справ. Зокрема, міністр Лавров пояснює так: "Ми багато разів відповідали на запитання, в тому числі щодо Будапештського меморандуму від 1994 року, відповідно до якого Україна відмовилася від ядерної зброї, а Росія зобов'язалася не застосовувати ядерну зброю проти України... Я нагадаю, ми так і не застосовували і не погрожували ядерною зброєю Україні, тому жодного порушення Будапештського меморандуму не сталося" [10]. А путін взагалі намагається виправдатися тим, що влада в Україні змінилася, а відтак рф не має будь-яких зобов'язань перед новою владою (в цьому конкретному випадку, бо стосовно інших питань він часто апелює до угод і міжнародних норм): "Мені важко не погодитися з деякими нашими експертами, які вважають, що на цій території виникає нова держава. А з цією державою ми не підписували жодних зобов'язувальних документів щодо цієї держави " [11].

Варто додати, що після повторного, широкомасштабного вторгнення рф в Україну США та Британія вдалися до дій, спрямованих на допомогу Україні для захисту і повернення своєї суверенної території.

Факти Будапештського Меморандуму до і після анексії Рф частини українських територій

	Що означає Будапештський Меморандум	Після першого нападу РФ на Україну в 2014 році	Дії після другого нападу РФ на Україну в 2022 році
Україна	Гарантії безпеки від підписантів;	Скликала консультації в	Апеляція до гарантій безпеки;

	<p>Допомога в захисті території і забезпеченні суверенітету;</p> <p>Проведення консультацій з у випадку нападу</p>	<p>рамках меморандуму;</p> <p>Прохання і вимога допомоги, в т.ч. фінансової і військової для захисту і повернення території</p>	<p>прохання і вимога допомоги, в т.ч. фінансової і військової для захисту і повернення території</p>
США	<p>Всього лиш запевнення, відсутність гарантій;</p> <p>Відсутній обов'язок допомагати, в т.ч. військово чи збройно;</p> <p>Проведення консультацій з у випадку нападу</p>	<p>Консультації в рамках Будапештського меморандуму не проводили</p>	<p>Допомагає фінансово та збройно;</p> <p>Виступає з ініціативами допомоги</p>
Велика Британія	<p>Обов'язок не нападати;</p>	<p>Консультації в рамках Будапештського</p>	<p>Допомагає фінансово і збройно;</p>

	Обов'язок проведення консультацій	меморандуму не проводили	Виступає з ініціативами допомоги
РФ	Не застосовувати ядерну зброю проти України; РФ не повинна дотримуватися угоди, бо в Україні інша влада	Консультації в рамках Будапештського меморандуму ігнорували; Здійснювала анексію територій, військові дії та економічний тиск на Україну	Військовий напад, Анексія територій; Погроза ядерною зброєю

Сам документ відноситься до кореспондентської системи, адже він справді існує, його справді підписали представники країн і в ньому справді записані певні речі. Підписання документу: типова домовленість, тобто ми маємо справу з конвенційною системою. Все решта - радше суміш всіх теорій істини, в якій кожен обирає для себе те, що є зручним, практичним або несуперечливим з іншими положеннями: кореспондентська (документ є), конвенційна (ми домовилися), когерентна (суть документу має вписуватися в рамки загальносвітової практики, ситуації і погляду країни) та прагматична системи (для України отримати гарантії безпеки, для США і Британії - не допустити збільшення країн, що мають ядерну зброю, для РФ - забрати ядерну зброю і спланувати захоплення України). Для повноти варто додати, що (не)визнання факту гарантій безпеки пояснювали представники США саме з позиції семантичної теорії істини - оскільки в англійському варіанті вжито слово *assurances* (запевнення), а не *guarantees* (гарантії), і Україна просто цього не зрозуміла. Іронічно виглядає те, що з погляду

прагматичної системи істини – якщо знання призводять до очікуваного результату, якраз розуміння України стало правдою (фактом) для прагматично настроєних США та Британії.

Результати і висновки. Результатом дослідження стало те, що правда (факт) в кожній з теорій істини визначається по-різному, а отже, одне і те ж буде різнитися залежно від системи, якою будемо користуватися. Кореспондентське «Те, що є» може стати «тим, чого нема» в іншій системі, бо «так не вважають або не прийнято» (в конвенційній), «не давати бажаного результату» в прагматичній і «порушувати» усталену систему. А отже, ймовірні ситуації, коли правда стане обманом, а фейк – фактом.

Значущість результату практичної частини полягає в тому, що люди можуть визначати одне і те ж або як визнання, або як заперечення залежно від обраної системи поглядів, прогнозованих цілей і навіть спираючись на семантичну різницю. Кожна з країн-підписантів Будапештського Меморандуму створювала власну дійсність (на основі того, що вважала фактом) яка розходилася з дійсністю інших. Це ще чіткіше показала ситуація після повторного нападу РФ (і при цьому пропонує повірити, що вона не порушила підписану нею угоду) на Україну, коли США та Британії довелося таки надавати допомогу Україні для захисту і повернення своєї території.

Висновком дослідження можна вважати те, що, використовуючи теорії істини, можна визначати створювані інформаційні реальності, класифікувати розуміння правди і обману, факту і фейку. Це в часі інформаційних воєн дозволить виокремити суть, мету і фундамент основних оманливих наративів чи заперечуваних фактів, щоб зруйнувати саму сконструйовану реальність, а не тільки постійно спростовувати їх прояви у вигляді одиничних, але масово масштабованих фейків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 025 Military Strength Ranking. *www.globalfirepower.com*. URL: https://www.globalfirepower.com/countries-listing.php#google_vignette (date of access: 01.05.2025).
2. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї : Меморандум Україна від 05.12.1994. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_158#Text (дата звернення: 01.05.2025).
3. Greenberg J. Carson says U.S. protection promises led Ukraine to give up its nukes. *@politifact*. URL: <https://www.politifact.com/factchecks/2015/aug/07/ben-carson/carson-says-usprotection-promises-led-ukraine-give/> (date of access: 01.05.2025).
4. Greenberg J. Ted Cruz wrongly says Ukraine gave up nukes due to American security guarantees. *@politifact*. URL: <https://politifact.com/factchecks/2016/mar/23/ted-cruz/ted-cruz-wrongly-says-ukraine-gave-nukes-due-ameri/> (date of access: 01.05.2025).
5. Кузьменко О. Жодних гарантій безпеки для України Будапештський меморандум не містить - експерти у Вашингтоні одностайні. *Голос Америки Українською*. URL: <https://www.holosameryky.com/a/budapeshtskiyi-memorandum/4040460.html> (дата звернення: 01.05.2025).
6. O'Callaghan M. Clinton regrets persuading Ukraine to give up nuclear weapons. *www.rte.ie*. URL: <https://www.rte.ie/news/primetime/2023/0404/1374162-clinton-ukraine/> (date of access: 01.05.2025).
7. Зануда А. Посол Мелінда Сіммонс: "В Україні є пристрасть до майбутнього, якої я не відчуваю в Британії" - BBC News Україна. *BBC News Україна*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-58068126> (дата звернення: 01.05.2025).
8. Зеленський В. Виступ Президента України на 58-й Мюнхенській конференції з питань безпеки – Офіційне інтернет-представництво Президента України. *Офіційне інтернет-представництво Президента України*. URL: <https://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-ukrayini-na-58-j-myunhenskij-konferenciyi-72997> (дата звернення: 01.05.2025).

9. Порошенко про неефективність Будапештського меморандуму: ми 17 разів ініціювали консультації, і жодна не відбулася | Європейська Солідарність. *Європейська Солідарність*. URL: <https://eurosolidarity.org/2022/02/15/poroshenko-pro-neefektyvnist-budapeshtskogo-memorandumu-my-17-raziv-inicziyuvaly-konsultacziyi-i-zhodna-ne-vidbulasya/> (дата звернення: 01.05.2025).

10. Українська правда. Лавров перекрутив Будапештський меморандум і звинуватив Україну. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/01/15/7168377/> (дата звернення: 01.05.2025).

11. Путін відмовився визнавати гарантії для України згідно з Будапештським меморандумом. *LB.ua*. URL: https://lb.ua/news/2014/03/04/258137_putin_otkazalsya_priznavat_garantii.html (дата звернення: 01.05.2025).

4.2. Казус Санта Клауса, або як обманути фактчекінг.

Експеримент з перевіркою новини за допомогою інструментів «Як виявити фейк»

Випадок, що трапився на Сицилії у грудні 2021 р. став новиною в численних виданнях світу та соціальних мережах. Загальна аудиторія лише офіційних ЗМІ, які писали про це, сягає більше 1 млрд. читачів. Скандал спровокували слова італійського єпископа, адресовані дітям, про те, що Баббо Натале (італійський аналог Санта Клауса) не існує. Присутні при цьому батьки дітей обурилися і написали про це в соціальних мережах. Їхні пости знайшли підтримку і під громадським тиском дієцезія опублікувала пост з вибаченнями. Цей випадок описало італійське видання *Corriere della sera* [1], а згодом він був передрукований численними медіа (Google, матеріали за пошуковою фразою «*bah humbug italy bishop tells children*»). Добова аудиторія найбільших видань сягала від 3 до 17 мільйонів читачів (як наприклад, *corrieredelmezzogiorno.com* and the BBC). Сукупну аудиторію цих передруків можна оцінити в не менше як 1 млрд. людей, а скоріш за все, значно більше. Цей випадок цікавий для нас тим, що показує, як може поширюватися неправдива чи неприйнятна інформація, її спростування, заперечення чи засудження і, що найважливіше, встановлення правдивого стану речей.

Якщо подивитися уважно, то практично з жодного матеріалу, що описував «ганебні вислови» священника, не зрозуміло, чи ці матеріали захищають існування Баббо Натале (Санта Клауса), існування якого заперечив священник. Відтак було вирішено перевірити позицію щодо (не)існування Санта Клауса на прикладі медіа, яке писало про цей випадок і яке відоме своїм скрупульозним ставленням до фактів – Associated Press, гасло якого «*Advancing the power of facts*» (Просуваючи силу фактів) – тим паче, що передруки цього матеріалу широко розійшлися світом.

З матеріалу AP «*Bah! Humbug! Italy bishop tells children Santa doesn't exist*» [2] зрозуміло, що був священник, який говорив з дітьми і сказав, що Санта Клауса не існує. Зрозуміло, що слова єпископа обурили батьків, яких підтримало суспільство (чи доволі велика його частина), що змусило дієцезію вибачитися. Звісно, цей

випадок вразив і AP, на що вказує навіть заголовок, але водночас важко зрозуміти, що саме справді вразило всіх: те, що священник заперечив існування Санта Клауса, чи те, що відкрив правду про його несправжність? Опосередковано з усього тексту матеріалу та заголовку (який відсилає до «Колядки» Чарльза Діккенса і його головного героя Скруджа) можна висувати таке: позиція видання полягає в тому, що священник не повинен говорити дітям про неіснування Санта Клауса. При цьому, нагадаємо, гасло AP – «Просуваючи силу фактів».

Додатково було вирішено провести контент-аналіз по сайту, щоб знайти інші матеріали на цю тему і співставити їх факти і тональність. Сайт AP має спеціальну рубрику «Перевіряючи факти» (APFactChek <https://apnews.com/ap-fact-check>). Коли стаття про розмову священника з дітьми побачила світ, рубрика не містить матеріалів на цю тему – про це не писали ані як про окремий випадок, ані у тижневому огляді різних подій. Звіти та новини цієї рубрики в соціальних мережах не містили жодних зауваг, дисклаймерів чи фактчекінгових коментарів про існування Санта Клауса. Більшість матеріалів цього періоду і в близьких до нього датах стосуються перевірки заяв та ситуацій, пов'язаних з коронавірусом чи твердженнями Дональда Трампа (не пов'язаних з Санта Клаусом).

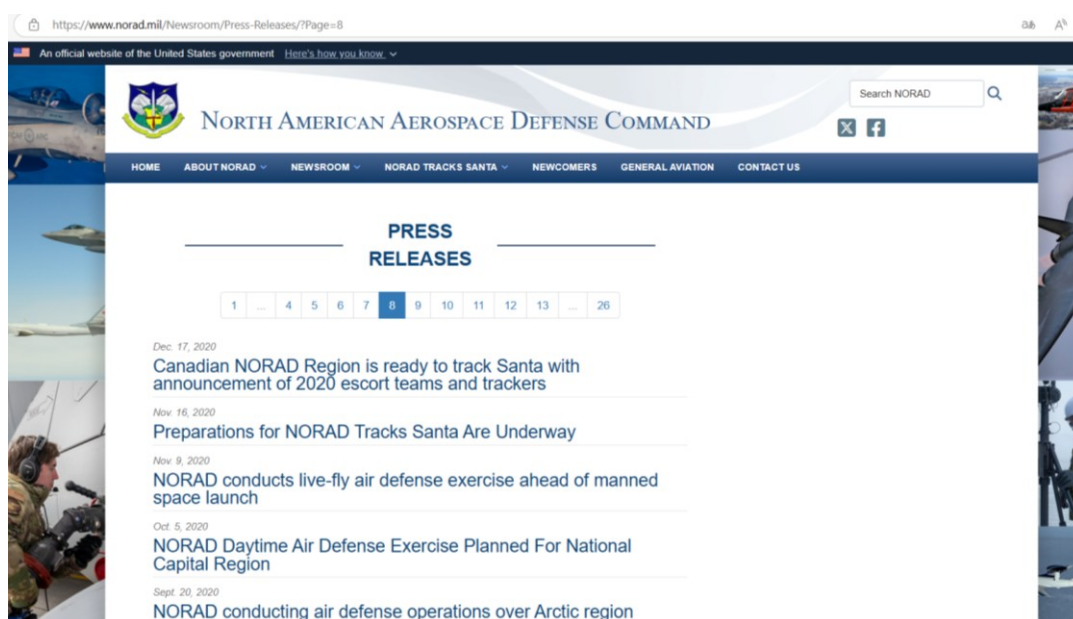
Додатково вирішили перевірити спеціалізовані фактчекінгові сайти стосовно матеріалу про Санта Клауса, незалежно від часу публікацій, щоб охопити максимально широкий масив даних (можливо, перевірка проводилася в інший період часу). Для цього скористалися пошуком за ключовим словом «Santa Claus» на платформі FactChek.org (FactChek.org). Результатів на тему слів італійського священника про (не)існування Санта Клауса також не вдалося знайти. Отримані результати стосувалися:

- спростування інформації, що поліція затримала чоловіка за те, що він перевдягнувся в костюм Санта Клауса. За даними факт-чекерів (базованих на заяві поліції), причиною затримання стала участь у несанкціонованому мітингу [3];
- спростування інформації про заборону встановлення Різдвяного дерева з тематичним декоруванням в Білому Домі [4];

- відміни святкування Різдва в Хобокені, штат Нью-Джерсі, за ініціативи нового мера-мусульманина, – згідно зі спростуванням, новий мер є сікхом і не забороняв святкувати Різдво [5].

Щоб знайти більше даних щодо позиції АР про (не)існування Санта Клауса, було використано схожий принцип пошуку матеріалів за ключовим словом на сайті агентства. Найбільш відповідним, на наш погляд, є матеріал від 25 грудня 2017 р. під заголовком «Редакція: Так, Вірджиніє, Санта Клаус існує» («Editors: Yes, Virginia, there is a Santa Claus») [6]. У нашому контексті «Санта існує» може бути прийнятним перекладом. Стаття базується на передруку матеріалу NewYorkSan від 1897 року, названого найбільш передруковуваним редакційним текстом. «Цілком чи частинами він був відображений десятками мов у книгах, фільмах та інших форматах: плакатах та малюнках», – йдеться у публікації АР [6].

Також з-поміж інших матеріалів АР можна знайти статті, присвячені Санта Клаусу, наприклад, відстежування маршруту Санти, яке здійснює Північно-Американське Аерокосмічне командування оборони (NORAD). На сайті NORAD можна бачити заголовки новин на кшталт: «NORAD відстежує російські літаки, що заходять в зону спостереження» [7], «NORAD готовий відстежувати політ Санти» [8].

Джерело: www.norad.mil

Як бачимо, всі ці новини подані цілком серйозно. Спеціальні підсайти (<https://www.noradsanta.org/en/>, <https://www.dvidshub.net/feature/NORADTracksSanta>), присвячені щорічному відстежуванню маршруту, також подані як цілком серйозні. Вони передають карту з даними, свідчення очевидців та різноманітні події, участь в яких бере навіть президент США – найвища посадова особа країни. Події висвітлюють численні ресурси, в т. ч. соціальні мережі, ЗМІ та офіційні інформаційні ресурси.

Інформацію про NORAD Track Santa також було перевірено стосовно публікацій (спростувань чи підтверджень) на www.Factchecker.org і не знайдено матеріалів, які б про це писали та спростували чи підтвердили правдивість інформації. Пости в соціальних мережах також не містять якихось коментарів чи дисклаймерів стосовно теми, які зазвичай використовують соціальні мережі для драстичних матеріалів, відсилаючи до пояснень стосовно теми. Таке застосовується часто, наприклад для заяв Трампа, пости якого соцмережі часто супроводжували примітками про порушені ним теми, але при цьому його участь як президента США в щорічному публічному заході відстежування маршруту Санта Клауса таких приміток не містили. Оскільки президенти США залучені до таких заходів, то було вирішено перевірити, чи не здійснював верифікацію їхніх тверджень під час таких заходів фактчекінговий сайт PolitiFact (<https://www.politifact.com>), який перевіряє заяви політиків. Даних не було знайдено. Але несподівано трапився неочікуваний матеріал за темою, що нас цікавила загалом. Йдеться про вже згадувану раніше статтю «Yes, Virginia, there is Santa Claus», яку в цьому випадку у форматі фактчекінгу перевірили на достовірність. Фізично стаття розміщена на сайті TamraBay [9] і містить приписку, що автор не працює для PolitiFact, однак промовистим є той факт, що посилання на неї є на PolitiFact [10] і не містить жодних коментарів чи висновків щодо (не) достовірності чи потреби додатково перевірити матеріал, висновок якого – Санта Клаус існує.

Щоб не обмежувати себе в методах перевірки, було вирішено провести власний експеримент: за допомогою фахових фактчекінгових інструментів, пропонованих громадянам, перевірити інформацію NORAD про відстежування

польоту Санта Клауса. Для повноти експерименту було використано три варіанти «Як визначити фейк», що ґрунтувалися на порадах: • Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України [11]; • Інституту масової інформації [12]; •

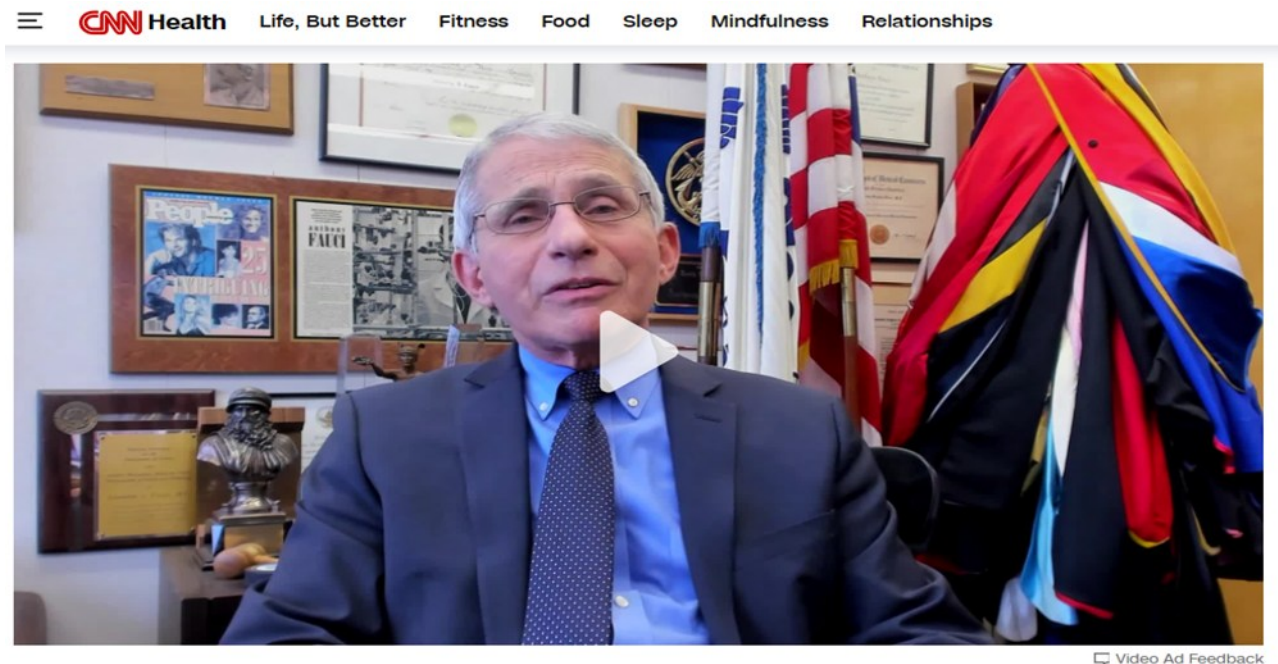
Як розпізнати фейк? – Експертна служба МВС (mvs.gov.ua)

Пункти	Результат
<i>Читайте більше, ніж заголовок.</i> Якщо переглянути новину до кінця, можна виявити, що заголовок ніяк не пов'язаний із текстом новини або ж у ній немає жодних даних, які підтверджують її правдивість.	Заголовок і текст релевантні, в тексті наводяться різні дані
<i>Оцініть надійність джерела повідомлення.</i> Незнайомі сайти, заповнені оголошеннями та заголовками, написаними великими літерами, мають викликати скепсис. Перевірте через пошукові системи тексти, які були опубліковані раніше – це дасть уявлення про те, чи є джерело надійним. Також зверніть увагу на URL сторінок, які видаються підозрілими, аби переконатися в тому, що це не фальшивка, яка маскується під надійне джерело.	Офіційний вебсайт Командування Аерокосмічної оборони Північної Америки. Напрямок досліджень релевантний – радарне відстежування об'єктів у повітрі; URL чіткі
<i>Зверніть увагу на дату публікації та час.</i> Поширений елемент фейкових новин – видавати старі публікації за нові. Якщо в новині є посилання на інші джерела, перегляньте їх, звертаючи увагу на те, коли вони були опубліковані та як у них описано подію.	Дата і час публікації збігаються з описаними обставинами
<i>Дізнайтесь хто автор.</i> Ознайомтесь з попередніми публікаціями автора, це допоможе зрозуміти, чи справді автор – журналіст і чи не писав він фейкових статей до цього.	Публікації на цю тему повторюються вже упродовж 66 років
<i>Ознайомтесь із джерелами, на які посилається новина.</i> Відсутність посилання або джерела, з яких були взяті ті чи інші дані, є очевидним сигналом того, що пост, найочевидніше, є фейком. Будь-які заяви або цитати посадовців мають бути підкріплені надійними джерелами.	Справжні структури, інституції вказані, справжні експерти, джерела вказані
<i>Зверніть увагу на сумнівні цитати та фотографії.</i> Скептично ставтесь до шокуючих або підозрілих цитат та опублікованих фотографій з місця подій.	Цитати автентичні, без перекручувань; Важко оцінити достовірність деяких фото чи відео, але це пояснюють складними обставинами знімання (ніч, швидкість тощо).
<i>З'ясуйте, що інші видання пишуть стосовно цього.</i> Якщо жодне інше надійне джерело не повідомляє дані цієї події, найочевидніше, новина фейкова.	Агентства новин висвітлюють не лише подію, але й підготовку до неї. Подія відбувається регулярно, кілька десятків років поспіль, є різні публікації, участь в події беруть перші особи держави.

Порталу «Громадський простір» [13]. Загальний висновок за всіма варіантами: інформація не може бути класифікована як фейк.

NORAD, відповідно до даних, справді відстежує політ Санта Клауса, тобто реальний політ реального Санта Клауса на санях, які ведуть запряжені олені.

Якщо цього може виявитися недостатньо чи виглядати непереконливо, то можна здійснити перевірку іншої новини.

Dr. Fauci: I vaccinated Santa Claus myself

Dr. Anthony Fauci tells Elmo and his friends that he traveled to the North Pole and vaccinated Santa Claus himself so that he can safely deliver presents this Christmas.

01:13 - Source: [CNN](#)

Джерело зображення: <https://edition.cnn.com/videos/health/2020/12/19/sesame-street-covid-19-santa-claus-vaccine-fauci-sot-vpx.cnn>

В 2021 році в розпал пандемії COVID-19 вийшли новини, в яких реальний доктор - директор Національного інституту алергії та інфекційних захворювань (NIAID) США з 1984 по 2022 рік, головний медичний радник президента США з 2021 по 2022 рік, один із найбільш часто цитованих науковців у світі в усіх наукових журналах з 1983 по 2002 рік [14, 15], публічно серйозно говорить, що особисто

вакцинував Санта Клауса і тепер Санта Клаус, захищений від хвороби, зможе розносити подарунки для дітей [16].

У 2024 році історія зі священником і (не)реальністю Санта Клауса повторилася. Цього разу в Британії і Daily Express писала про це так: **«Священник шокував дітей правдою про Санта Клауса: Священнику загрожує відсторонення від посади та судовий позов.** У британському місті Гемпшир священник Пол Чемберлен заявив дітям, що Санта-Клауса не існує. Шестеро дітей розплакалися, а батьки планують подати скаргу. Група батьків уже подала скаргу до місцевої єпархії з вимогою усунути священника від виконання обов'язків вікарія та надати офіційні вибачення. Один із батьків назвав поведінку Чемберлена "абсолютно огидною". Єпархія Портсмута визнала, що священник припустився серйозної помилки, і офіційно вибачилася перед дітьми, їхніми батьками та школою. Попри вибачення, батьки вимагають офіційних публічних вибачень і заходів, щоб подібні інциденти не повторювалися в майбутньому» [18].

Нижче зображення з топ-коментарями під оригінальним матеріалом про цю подію в англійському виданні.

They have been left trying to emphasise as much "magic" as possible over this Christmas to counterbalance the vicar's comment.

All of this has seen the Reverend forced to write to the pupils to say sorry and he apparently confessed his comment was "an error of judgment".

MOST POPULAR COMMENTS

"This is from a man who thinks there is a man in the sky who loves us all" 👍 17

"Santa is real! There are many Santa's, i for one often donate a gift as a secret ..." 👍 16

"What I tell children is true. While you believe in Father Christmas he comes to your ..." 👍 15

A spokesman for the Diocese of Portsmouth told the paper: "We understand that the vicar of St Faith's, Lee-on-the-Solent, the Rev Paul Chamberlain, was leading an RE lesson for 10 and 11-year-olds at Lee-on-the-Solent Junior School.

"After talking about the Nativity story from the Bible, he made some comments about the existence of Father Christmas.

Джерело зображення:

<https://www.express.co.uk/news/uk/1988600/vicar-ruining-christmas-pupils-santa-real>

Ця новина знову розійшлася в медіа світу і знову мала той самий характер, що й описувана вище новина про розмову італійського священника з дітьми. Як видно, ні різні країни, ні різний час, ні нові технології не міняють цього випадку і уявлення про те, яку правду можна і не можна говорити дітям.

Результати і висновки. Виявлено, що глибинні переконання, громадська думка і тиск та психологічні бар'єри становлять серйозну перепону в поширенні однозначно достовірної інформації. Коли йдеться не про поодинокий факт в конкретному місці та умовах, але й про наратив, підкріплений великою кількістю його прихильників, які своєю чергою можуть продукувати величезну кількість свідчень, пояснень і навіть подій та доказів, то поширювати протилежну цьому точку зору чи факт стає надзвичайно складно. Навіть медіа, визнані як якісні, чи авторитетні сайти перевірки інформації в таких умовах поступаються прийнятими для себе стандартами. У кращому разі це призводить до ігнорування теми, використання метафор, евфемізмів, передруків (особливо, якщо вони сприймаються як надзвичайно авторитетні) чи констатації без висновків існування кількох версій подій. Навіть те, що починалося не як свідомий обман, а просто як жарт чи супровід для створення святкового настрою, може створити серйозні проблеми, які завадять встановленню правди чи визнанню, що це просто жарт. Якщо ж мова про свідомий обман й існує достатньо ресурсів для створення підтримки таких повідомлень, то це стає трагедією, оскільки аудиторія, яка прийме його як реальність, буде захищати своє переконання – навіть маючи неспростовні докази зворотного. Ба більше, якщо оманлива версія масово поширена, має кілька рівнів сприйняття і розуміння, то визнати цей обман надто складно суб'єктивно і об'єктивно, а спроби зробити це можуть спричинити масовий громадський осуд і неприйняття. Що стосується фактчекінгу у форматі «Як виявити фейк», то, як показує експеримент, за наявності часу і ресурсів, достатньо просто використати пункти самого алгоритму, щоб його пройти в майбутньому і видати бажане за дійсне. І це, очевидно, наразі найслабше місце такого інструменту. Водночас, з огляду на це, можна також припустити, що така перевірка, яка дала парадоксальний висновок (знаємо одне, але стверджуємо

інше), може стати інструментом виявлення нераціональних глибинних переконань певних груп чи суспільств і їх причин чи слабких місць.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Il vescovo di Noto ai bimbi: «Babbo Natale non esiste». *Corriere della Sera*. URL: https://palermo.corriere.it/notizie/cronaca/21_dicembre_09/vescovo-noto-bimbi-babbo-natale-non-esiste-52206a0a-590e-11ec-a462-cda71490665f.shtml (date of access: 08.03.2025)
2. Bah! Humbug! Italy bishop tells children Santa doesn't exist. *AP News*. URL: <https://apnews.com/article/oddities-business-lifestyle-sicily-italy-793fc5902c3d4e203bb97ae873f94278> (date of access: 08.03.2025).
3. Jones B. 'Santa' Detained at Unregistered Protest, Not 'Arrested' for Mask Violation - FactCheck.org. *FactCheck.org*. URL: <https://www.factcheck.org/2021/12/santa-detained-at-unregistered-protest-not-arrested-for-mask-violation/> (date of access: 08.03.2025).
4. Jackson B. 'Holiday Tree' Hooyey - FactCheck.org. *FactCheck.org*. URL: <https://www.factcheck.org/2009/10/holiday-tree-hooyey/> (date of access: 08.03.2025).
5. Spencer S. Hoboken Christmas Hoax - FactCheck.org. *FactCheck.org*. URL: <https://www.factcheck.org/2017/11/hoboken-christmas-hoax/> (date of access: 08.03.2025).
6. Staff F. E. E. EDITORIAL: 'Yes, Virginia, there is a Santa Claus'. *AP News*. URL: <https://apnews.com/article/virginia-archive-64340d33ec6f47dfbc640e8d529c264f> (date of access: 08.03.2025).
7. NORAD detects, tracks, and identifies Russian aircraft entering Air Defense Identification. *North American Aerospace Defense Command*. URL: <https://www.norad.mil/Newsroom/Press-Releases/Article/3155331/norad-detects-tracks-and-identifies-russian-aircraft-entering-air-defense-ident> (date of access: 08.03.2025).

8. NORAD is Ready to Track Santa's Flight for the 66th Year. *North American Aerospace Defense Command*. URL: <https://www.norad.mil/Newsroom/Article/2857443/norad-is-ready-to-track-santas-flight-for-the-66th-year> (date of access: 08.03.2025).
9. Roy Peter Clark. Santa, we're making a list and fact-checking it twice. *Tampa Bay Times*. URL: <https://www.tampabay.com/news/perspective/santa-were-making-a-list-and-fact-checking-it-twice/2157480/> (date of access: 08.03.2025).
10. Gardner Selby W. Up and away with a faux fact check of Santa. *Politifact*. URL: <https://www.politifact.com/article/2013/dec/24/and-away-faux-fact-check-santa/> (date of access: 08.03.2025).
11. Експертна служба МВС. Як розпізнати фейк?. *Експертна служба МВС*. URL: <https://dnedec.mvs.gov.ua/як-розпізнати-фейк/> (дата звернення: 08.03.2025).
12. Як визначити та зловити фейк?. *Інститут масової інформації*. URL: <https://imi.org.ua/advice/yak-vyznachyty-ta-zlovyty-fejk-i2388> (дата звернення: 08.03.2025).
13. Yesina N. 8 дієвих способів розпізнати фейкову інформацію | Громадський Простір. *Громадський Простір*. URL: <https://www.prostir.ua/?news=8-dijevyh-sposobiv-rozpiznaty-fejkovu-informatsiyu> (дата звернення: 08.03.2025).
14. Anthony S. Fauci, M.D. NIAID. URL: <https://www.niaid.nih.gov/about/anthony-s-fauci-md-bio> (date of access: 08.03.2025).
15. Contributors to Wikimedia projects. Anthony Fauci - Wikipedia. *Wikipedia, the free encyclopedia*. 2004. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Anthony_Fauci (date of access: 08.03.2025).
16. WPTV News - FL Palm Beaches and Treasure Coast. Fauci reassures children, says he personally vaccinated Santa Claus, 2020. *YouTube*. URL: https://www.youtube.com/watch?v=VhigM7_apZY (date of access: 08.03.2025).
17. Магдик Н. Священник шокував дітей правдою про Санта Клауса: подробиці скандалу. *TCH.ua*. URL: <https://tsn.ua/svit/svyaschennik-shokuvav-ditey-pravdoyu-pro-santa-klausa-podrobici-skandalu-2723724.html> (дата звернення: 08.03.2025).

ВИСНОВКИ

Ефективна комунікація має враховувати наявність однакового розуміння і самої теми комунікації, і термінів, слів та понять, які використовуються при цьому. Як показує практика й аналіз наукових досліджень, людство живе і спілкується в умовах багатозначності слів і термінів і зміни з часом їх значення.

Для комунікації і соціальних комунікацій загалом властива парадоксальність: одні і ті ж прийоми можуть бути використані як для кращого пояснення і розуміння правди, так і для спотворення та поширення неправди. Це стосується як вибору інструментарію комунікацій, так і її мети.

В роботі систематизовано різні підходи до розуміння ключових термінів, пов'язаних з поняттями правди та неправди в контексті сучасних соціальних комунікацій та медіа.

Уточнено значення основних термінів і понять, зокрема, базових: «Правда», «Неправда» та більш спеціалізованих: «Фактчекінг», «Медіа», «Соціальні комунікації».

Надано визначення і зроблено уточнювальне пояснення до ключових термінів, які стосуються неправди в можливих контекстах.

У роботі вперше: розглянуто приховування інформації як окремий та важливий аспект неправди, на відміну від більш досліджених активних форм обману. Для цього використано міждисциплінарний підхід, з поєднанням філософських, юридичних, психологічних та комунікаційних аспектів дослідження;

В ході дослідження встановлено, що у суспільстві щодо комунікації існують одночасно дві різнонаправлені дії: дізнатися і приховати максимально багато інформації. Суспільні правила та закони гарантують не тільки право на інформацію, але й право на таємницю.

Проаналізовано законодавство України щодо права на інформацію та права на її приховування з погляду соціальних комунікацій і продемонстровано, що приховування інформації гарантується точно так само, як право на інформацію та її повноту.

Зважаючи на це, розуміємо, що соціальні комунікації мають враховувати обов'язково обидва концепти: повно та достовірно інформувати і забезпечувати необхідну таємницю, що часом призводить до того, що офіційні повідомлення містять радше набір слів і речень, але не повідомляють жодних важливих / конкретних даних. Іноді це може створювати загрозу зведення офіційної комунікації до вміння інформувати, нічого не повідомляючи по суті.

Досліджено питання про надмір інформації як форму приховування або ускладнення доступу до правдивої інформації в контексті соціальних комунікацій.

Ще один висновок полягає в тому, що найчастіше рішення оприлюднити чи приховати інформацію приймається суб'єктивно, хоча і опирається при цьому на об'єктивні вимоги закону.

Представлено результати власного опитування серед представників громад Львівської області щодо ставлення до цензури. А розглянуті концепти і уявлення стосовно цензури та самоцензури приводять до висновку, що попри сприйняття цензури як прояву тиску, наступу на свободу слова і заборони її в демократичних суспільствах, самоцензура вітається. Її навіть вважають певним етичним підходом, який може обмежувати персонально або й за професійним підходом. І тут приходимо до висновку про очевидну небезпеку, адже умовна (реальна) диктатура може і буде виробляти власні етичні стандарти, якими змушуватиме робити цензуру власним вибором людини.

В історіографічній частині дисертації зроблено зіставлення "Державця" Макіавеллі з "АнтиМакіавеллі" Фрідріха Великого та інтерпретовано останній як ранню форму "фактчекінгу", що демонструє глибоке історичне коріння процесу перевірки, соціально значущих міркувань, прикладів і висновків в публічних заявах, друкованих книгах тощо.

А як показує проведений в рамках дослідження експеримент з фактчекінгом щодо (не)існування Санта Клауса, навіть в умовах відсутності зовнішнього тиску, люди і офіційні особи з добрими намірами беруть участь в поширенні недостовірної інформації. Глибинні переконання, громадська думка та вироблені внутрішні цінності створюють бар'єри поширення достовірної інформації. Фактично цінності

людини, які «зашиті» в її досвіді, культурній ідентифікації, настановах авторитетів, власному розумінні стають таким же важливим для сприйняття правди і достовірності, як і фізичні чуття людини. Встановлення правди чи достовірності в соціальних комунікаціях не може опиратися виключно на методологію чи формальні процедури. Бажання обманути може легко хакнути систему, виконавши всі формальні вимоги.

Показово, що у світі у всі часи чеснотою для людини (керівника) вважається як вміння встановити справжність намірів свого опонента (часто ворога), попри його оманливі слова і дії, але також і вміння самому ввести ворога в оману. Прикметно, що встановлюються моменти, коли обман є виправданим, можливим і навіть доречним, наприклад, вимоги релігії чи необхідність врятувати чиясь життя.

Важливий висновок з робіт дослідників, включаючи таких авторитетів науки, як Арістотель, Платон і Ньютон, що наукове розуміння істини (достовірності) допускає наявність помилки. Фразу ж про істину, яка дорожча за друзів, можна вважати самою по собі певним підвизначенням, або категорією правди. Згідно з цією концепцією, всі можуть помилятися, тому до висновків навіть безумовно визнаних та заслужених авторитетів слід піддавати сумніву, розуміючи, що вони можуть помилятися. В генезі наукового розуміння достовірність – зазвичай максимально наближений результат з-поміж усіх інших можливих (як певний аналог «леза Оками» в пошуку причини). І цей максимально наближений результат вважається достовірним до того часу, поки не з'явиться ще більш наближений. На перетині наукового дослідження та особливостей сприйняття людини народжуються концепції, які намагаються пояснити обіг (не)правди, об'єднані спільною назвою «теорії істини». Важливим висновком нашого дослідження є те, що правду (в широкому сенсі) і факт (у його вузькому значенні) в різних теоріях істини може означати різні речі.

Важливо розуміти, що в соціальних комунікаціях, як і комунікації та спілкуванні загалом, мова – це засіб пояснення, інтерпретації дійсності та реальності, а не їх точне відтворення. У мові вироблено механізми багатозначності, образності і навіть пояснень від зворотного, якими більш чи менш успішно

користуються учасники будь-якого суспільства та рівня комунікацій. Іронія та сарказм – вміння людства говорити одне, маючи на увазі протилежне. Людина вміє казати «так», даючи зрозуміти, що має на увазі «ні», і навпаки. Сприймання і трактування іронії (та і багатозначності загалом) залежить від розуміння контексту. Іронія може використовуватися не для підкреслення ситуації, а з наміром саме заплутати аудиторію чи візаві.

Також розуміємо, що в мові вироблено спосіб спілкуватися, враховуючи ціннісні характеристики. Евфемізми покликані уникнути ймовірного емоційного (а часто і раціонального) ефекту, який може викликати прямо сказані речі. Основна мета евфемізмів – свідомо згладити дійсність, показати її іншою. Свідоме використання евфемізмів – це завжди бажання створити квазіреальність, в якій людина перебуватиме, не усвідомлюючи дій того, хто цю реальність створює, або й реального наслідку своїх власних дій.

Виявлено парадоксальну природу мови, яка одночасно є інструментом для встановлення істини та для поширення неправди.

Встановлено багатозначність мови і як перешкоду для комунікації, і як інструмент для точнішого передання сенсу через образність та непрямі висловлювання.

Детально проаналізовано використання евфемізмів як свідомої інформаційної політики на прикладі російсько-української війни.

В комплексі це дозволяє нам додатково констатувати, що:

- емоції, оцінки та цінності мають місце в соціальних комунікаціях, а це впливає на точність інформації, її важливість і достовірність;
- постійна зміна суспільних процесів, назв, потреб, цінностей (ставлення) призводить до постійного пошуку правди і достовірної інформації, бо, навіть не раз віднайдена, вона може бути описана іншими словами чи бути переміщена в інший контекст, що перетворює її на недоведене припущення;
- людина і суспільство живуть у сконструйованих ними самими дійсностях, які включають у себе нереальні, виключно суб'єктивні, елементи

- фактчекінг у формі «як віднайти фейк» не є гарантією відрізнити правду від вигадки, бо не враховує парадоксальних форм комунікації і психологічних бар'єрів учасників

Когнітивні механізми людини потребують і продукують як правду, так і неправду задля успішного пізнання, а також конструювання (відтворення) дійсності, яка має бути оптимальним середовищем для людини.

ДОДАТКИ

Додаток 1

Звіт Всесвітнього економічного форуму 2023-2024 про глобальні ризики

Звіт Всесвітнього економічного форуму 2023-2024 про глобальні ризики, серед яких неправда (недостовірна інформація), яка складається з свідомого обману (disinformation) та помилкового сприйняття (misinformation), займає перше місце в списку короткострокових і 5 місце в списку довгострокових ризиків для усього світу

Global Risks Report 2024

Top 10 risks

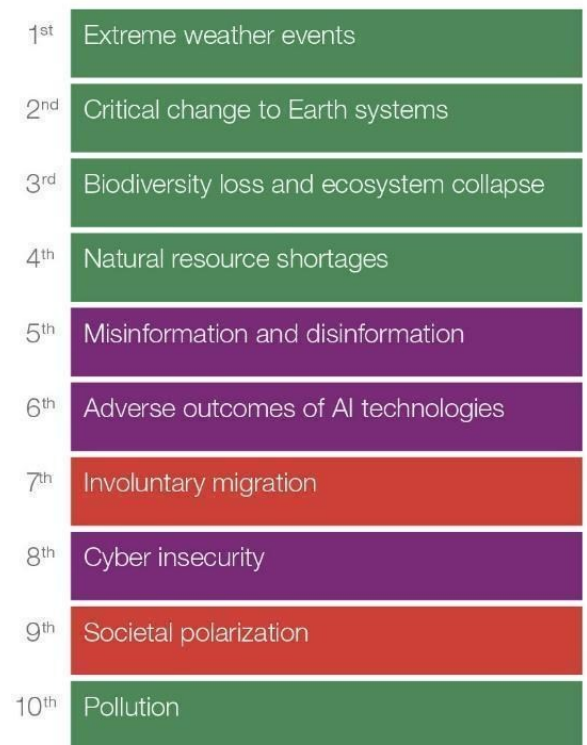

"Please estimate the likely impact (severity) of the following risks over a 2-year and 10-year period."

2 years

10 years

Risk categories | Economic | Environmental | Geopolitical | Societal | Technological

Source: World Economic Forum Global Risks Perception Survey 2023-2024.

Розподіл існуючих світових ризиків за даними ВЕФ

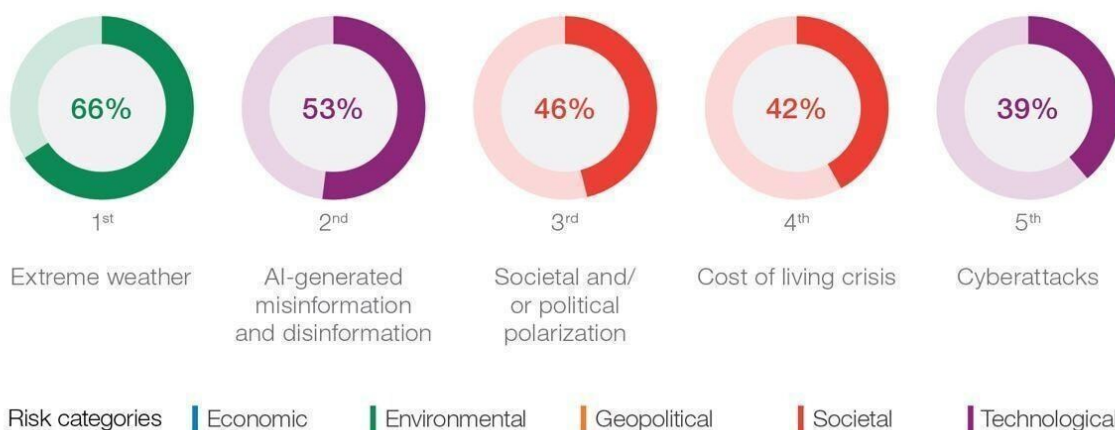
Проблему неправди як недостовірної інформації експерти Світового Економічного Форуму пов'язують з технологічним ризиком - зростаюче занепокоєння значною мірою зумовлене потенціалом штучного інтелекту в руках зловмисників заповнювати глобальні інформаційні системи неправдивими наративами.

Global Risks Report 2024

Current risk landscape

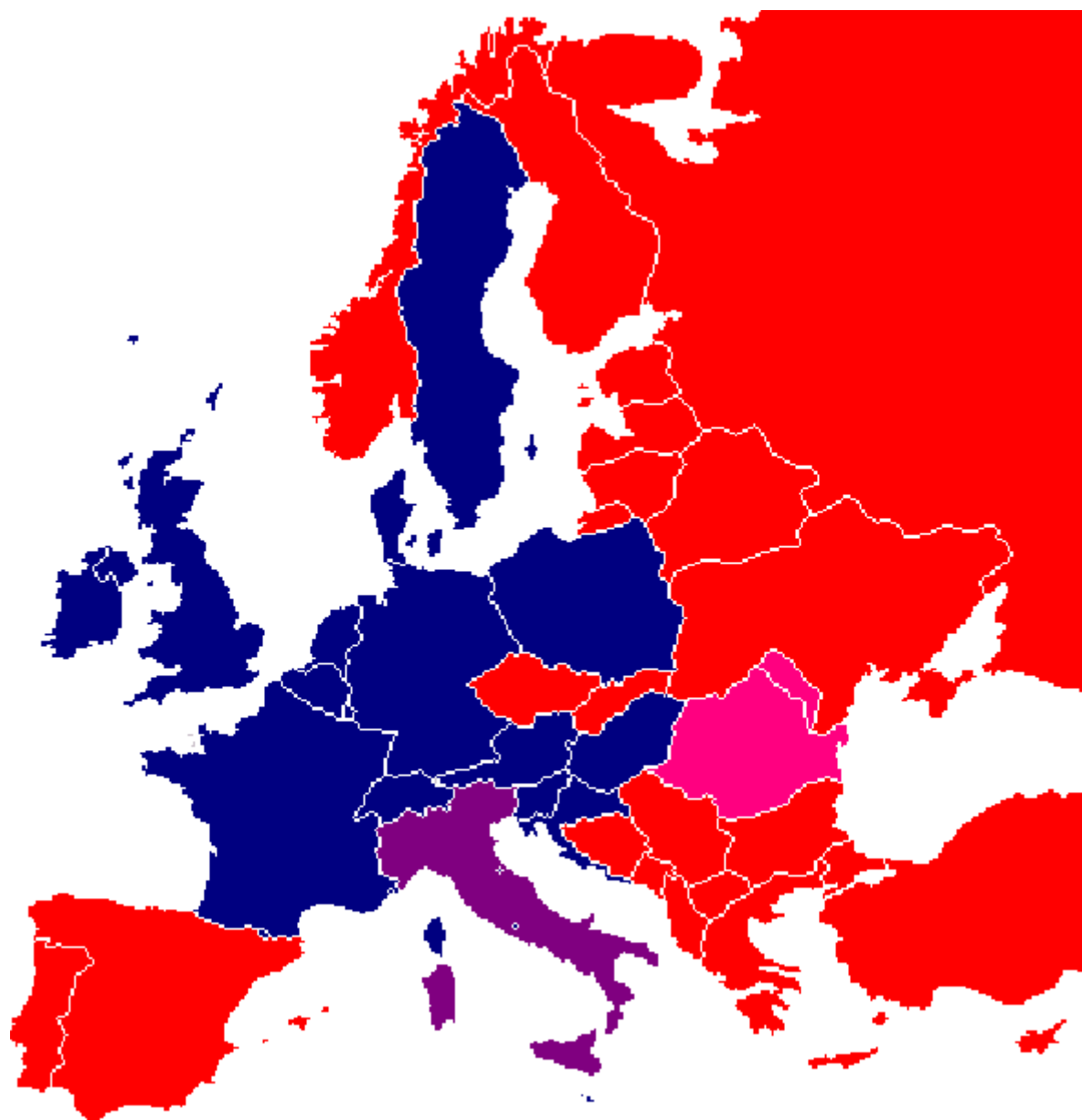

"Please select up to five risks that you believe are most likely to present a material crisis on a global scale in 2024."

Source: World Economic Forum Global Risks Perception Survey 2023-2024.

Карта Європи за наявністю наміру обману в значенні слова «неправда»

(джерело зображення: [Вибір неправди | Збруч \(zbruc.eu\)](http://zbruc.eu))

Відсутність в означенні слова "неправда" наміру ввести в оману іншого позначено червоним кольором, присутність – синім

)

**Розділ XVIII «Як владарі повинні дотримуватися свого слова»,
«Державець» Ніколо Макіавеллі**

«Кожен розуміє, як похвально для володаря виконувати дане слово і жити правдою, а не лукавством. Одначе, як показує наш досвід, великі справи вершили саме ті владарі, котрі не дуже пам'ятали про свої обіцянки, уміли спритно дурити простаків і, зрештою, подужали тих, хто покладався на чесність. Отож треба знати, що боротися можна двома способами: з допомогою законів і з допомогою сили.

Перший спосіб притаманний людині, другий — звірам. Та оскільки першого не завжди достатньо, доводиться вдаватися до другого. Тому владареві необхідно навчитися бути не лише людиною, а й звіром. Цього приховано навчали владарів античні письменники, розповідаючи, як Ахілл та багато інших вождів були віддані на виховання кентаврові Хіронові, щоб вони пройшли його сувору науку. Тобто мати за наставника напівзвіра-напівлюдину — це означає, що владар повинен взяти собі щось від вдачі і людини, і звіра. Одне підпирає друге. Оскільки владар змушений добре наслідувати звіра, він повинен взяти за приклад лиса й лева: перший беззахисний проти сітей, а другий беззахисний проти вовків. Отже, треба бути лисом, щоб розпізнати сильце, і левом, щоб лякати вовків. Покладатися лише на одну лев'ячу силу, значить, нічого не розуміти.

Отже, розумний правитель не може і не повинен бути вірним даному слову, якщо така вірність повертається проти нього і якщо вже немає тих причин, що змусили його дати обіцянку.

Звісно, така засада нікуди б не годилася, якби всі люди були добрі, та оскільки вони лихі і не встоять на слові, даному тобі, то й тобі нема чого справджувати слово, дане їм. У владаря завжди знайдуться законні причини для виправдання. Щоб показати, скільки угод про замирення, скільки обіцянок стали через віроломство владарів непотрібними папірцями, порожнім звуком, за прикладом не треба далеко ходити. Хто спритніше за інших зумів діяти по-лисячому, той і виграв. Одначе треба

навчитися добре приховувати в собі лиса, бути великим вдавальником і лицеміром: адже люди такі простодушні, такі недалекі в своїх нетерплячих домаганнях, що ошуканець завжди знайде того, кого можна ошукати.

Хочеться навести один недавній приклад. Усі вчинки і помисли Олександера VI були спрямовані на те, щоб ошукувати людей. І завжди він знаходив простаків, яких можна було піймати на гачок. Ніхто більше за нього не розсипав таких щедрих обіцянок, не давав таких палких присяг і ніхто менше за нього їх не виконував. Одначе йому завжди вдавалися будь-які ошуканства, бо він добре знав світ. Отже, владареві зовсім не обов'язково мати всі ці згадані чесноти, але обов'язково треба поводитися так, ніби він їх має. Більше того, я наважуся навіть сказати, що коли він має ці чесноти і завжди згідно з ними чинить, то це небезпечно, і що завжди краще тільки вдавати, ніби ти їх маєш.

Владар повинен здаватися милосердним, вірним, людяним, щирим, побожним, але йому треба так панувати над собою, щоб при потребі він міг стати зовсім інакшим і робити все навпаки. Дуже важливо зрозуміти ось що: владар, а надто новий владар, не може керуватися всіма тими чеснотами, які створюють у людей добру славу, бо для збереження влади часто буває необхідно діяти не так, як велить вірність, милосердя, людяність, релігія. Нарешті, він повинен бути завжди готовим повернутися туди, куди віє вітер і хиляться терези удачі, не перестаючи, як я вже казав, по змозі робити добро, але вміючи вдатися, якщо це необхідно, до зла. Отож владар має особливо стерегтися сказати хоч одне слово, яке б суперечило п'яти названим вище чеснотам, щоб, слухаючи його і дивлячись на нього, завжди здавалося, ніби владар — весь благочестя, вірність, людяність, щирість, побожність. Видимість цієї останньої чесноти найважливіша.

Люди взагалі судять більше на око, ніж на дотик. Дивитися може всякий, а торкатися — лише декотрі. Кожен бачить тебе так, як ти йому здаєшся, тільки декотрі можуть відчувати, який ти насправді, і ці декотрі навряд щоб виступили проти думки більшості, підпертої могутністю влади. Зрештою, про діла всіх людей і найбільше — владарів, якщо владарі тільки підсудні, судять з успіхів. Владареві досить лише дбати про перемогу і про державну безпеку — засоби завжди здадуться

всім чесними і похвальними, бо юрбі ва жливий тільки успіх. Світ простацький, і це видно лише тоді, коли юрбі нема на кого спертися. Один сучасний владар, чийого імені краще не називати, завжди проповідує тільки мир і чесність, хоч насправді він їм заклятий ворог. Аби він зберігав мир і чесність, то не раз уже позбувся б і слави, і трону»

Мак'явеллі Н. Флорентійські Хроніки; Державець / пер. з італ. А. Перепадя ;
іл. І. Яхін. Харків : Фоліо, 2007. 511 с. URL:
https://shron1.chtyvo.org.ua/Machiavelli_Niccolo/Derzhavets.pdf.
, ст.463-465.

Розгорнутий уривок про те, як Зеленський обирав, повідомити чи приховати інформацію про напад рф на Україну з його інтерв'ю

З відповіді Володимира Зеленського кореспонденту The Washington Post про те, як і чому приймалося рішення, чи повідомляти громадянам України отримані дані про планований напад рф.

«Особисто для вас, яким було 24 лютого? Який спогад того дня запам'ятався вам найбільше?»

Ми розуміли, що цей день буде. Ракетні удари були жахливими... Що я зрозумів у той момент, коли я одягався, я подумав про ракети, які летять над моїми дітьми, над усіма нашими дітьми. Це означає, що буде величезна кількість смертей. Це було ясно...

Коли директор ЦРУ Вільям Дж. Бернс зустрівся з вами тут, у Києві в січні, він сказав вам, що росіяни спробують приземлитися в аеропорту Гостомеля...

Ви не можете просто сказати мені: «Слухай, ти повинен почати готувати людей зараз і сказати їм, що їм потрібно відкласти гроші, їм потрібно запаситися їжею». Якби ми це повідомили — а цього хотіли деякі люди, яких я не буду називати, — тоді я б втрачав 7 мільярдів доларів на місяць, починаючи з жовтня минулого року, і в той момент, коли росіяни справді атакували, вони б нас забрали за три дні. Я не кажу, чия це була ідея, але загалом наше внутрішнє відчуття було правильним: якщо ми посіємо хаос серед людей перед вторгненням, росіяни нас зжеруть. Тому що під час хаосу люди тікають з країни.

Якби це сталося, то в жовтні — не дай Боже, в опалювальний сезон — нічого б не залишилося. Нашого уряду не було б, це 100% впевненість. Ну, забудь про нас. Була б політична війна всередині країни, тому що ми б не втрималися на 5-7 мільярдів доларів на місяць. У нас не було серйозних фінансових програм. На створеному росіянами ринку відчувався дефіцит енергоносіїв. Нам не вистачало енергетичних ресурсів. Ми б не змогли вийти з цієї ситуації, і в країні був би

хаос....вони зробили все це: не було палива, у нас не було газу, вони виключили нас, щоб гарантувати, що опалювальний сезон призведе до дестабілізації всередині країни, і щоб люди знали, що існують ризики девальвації валюти, тому вони б знімали гроші.

Тож ви особисто вірили в повномасштабну війну?

...Взагалі, вони (росіяни) це зробили для того, щоб ми перестали бути країною, і до моменту їхнього вторгнення ми були б ганчіркою, а не країною. На це й робили ставку. Ми на це не пішли. Нехай люди обговорюють у майбутньому, правильно це було чи ні. Але я точно знаю і інтуїтивно — ми щодня обговорювали це на РНБО і так далі — у мене було відчуття, що [росіяни] хотіли підготувати нас до м'якої капітуляції країни. І це страшно.

Я розумію занепокоєння щодо сіяння паніки та падіння економіки, але що б ви сказали тим українцям, які зараз кажуть: «Я б хотів евакуювати свою сім'ю або просто бути краще підготовленим»?

– Весь грудень, січень і лютий українці виводили гроші з нашої економіки. Ми могли б бути жорсткими щодо цього, але ми не дозволяли ні Нацбанку, ні комусь іншому обмежувати можливість людей забирати їхні гроші. Хоча ми чудово знали, що це вплине на економіку країни. Свобода, яку мають люди в демократичній країні, – це свобода, яку мали наші люди. Вони мали доступ до всієї доступної інформації. Вибачте, те, що я не розповідав їм про наміри росіян зробити щось зі мною і все те, що мені доповідали спецслужби: «Ви повинні забрати свою сім'ю». Я їм сказав: «Як ви собі це уявляєте? Я заберу сім'ю, буду щось робити, а люди залишаться тут? Я не можу цього зробити». Наша земля — єдине, що ми маємо; ми залишимося тут разом. А потім сталося те, що сталося.

Джерело:

Khurshudyan I. An interview with Ukrainian President Volodymyr Zelensky. The Washington Post. URL: <https://www.washingtonpost.com/national-security/2022/08/16/zelensky-interview-transcript> (date of access: 01.02.2025).

Порівняльна таблиця російських наративів і цитат Віктора Орбана та Роберта Фіцо

 МЕСЕДЖ РОСПРОПАГАНДИ	 ВІКТОР ОРБАН	 РОБЕРТ ФІЦО
“Спротив України не має сенсу”	“З кожного боку на сто тисяч більше загиблих солдатів, і ніхто не просунуся вперед. Росіяни продовжать свій військовий контроль над Донецьком і Луганськом. Звісно, вони не підуть із Криму, але позиція Росії на переговорах покращиться”.	“Чого вони чекають, що росіяни підуть із Криму, Донецька та Луганська? Це не реально”.
“Для чого допомагати Україні, якщо Росія й так переможе”	“Ми фінансуємо, а українці борються та вмирають. Там, де ми зараз перебуваємо, очевидно, що українці не переможуть на полі бою. Вирішення [цього конфлікту] немає на передовій. Росіяни не програють. У Москві не буде політичних змін. Така реальність”.	“Ми можемо влити туди всю зброю світу, всі гроші, і Росія ніколи не буде переможена у військовому відношенні. Настане рубіж 2023 та 2024 років, і ви побачите, що Росія почне диктувати умови врегулювання цього конфлікту”
“Європейська стратегія щодо України та Росії – провальна”	“Та європейська стратегія, яка досі реалізується, – це повний провал. Європа хоче, щоб Україна продовжувала воювати, вони надаватимуть фінансування та зброю, вони думають, що Україна переможе, Росія програє”.	“Україні потрібно допомагати, але я б стверджував, що допомога їй надається у спосіб, який не має жодного ефекту. Ми зараз платимо (Україні, – ДМ) 1,5 мільярда євро на місяць від Європейського Союзу. Ми накладаємо на росіян санкції... Як довго це має тривати?”
“Україна має відмовитися від вступу до НАТО”	“Ми повинні домовитися з росіянами про нову архітектуру безпеки, щоб забезпечити безпеку та суверенітет для України, але не членство в НАТО”.	“Я ... накладу вето і заблокую це (вступ до НАТО, - ДМ), тому що це якраз і є основою для третьої світової війни і нічого більше”.
“Україна не відповідає критеріям вступу до ЄС”	“Є передумови. Коли кандидати їх виконують – починаємо переговори про членство. Але вони не були виконані навіть за оцінкою комісії. То ж ми не у стані починати переговори”.	“Не може бути такого, щоб країна, яка абсолютно не відповідає жодним вимогам, приєднається до ЄС”.
“Небезпечно підтримувати Україну військово”	“Угорська армія не має зброї, без якої вона може обійтися. Тому постачати зброю Україні нереально, і ми не хочемо цього робити”.	Я надаватиму нульову військову допомогу Україні... Негайне припинення військових дій є найкращим рішенням, яке ми маємо для України.
“Україна – маріонетка США”	Україна може воювати, поки США її підтримують грошима та зброєю. Якщо американці хочуть миру, мир буде”.	“Щонайменше з 2014 року, з Майдану, вона перебуває під тотальним впливом і контролем США”.

Бідочко Л., Антиукраїнське суголосся Фіцо й Орбана: як деякі заяви сусідів України підігрують російській пропаганді. Детектор медіа. 24.01.2024 URL: <https://ms.detector.media/propaganda-ta-vplivi/post/34050/2024-01-24-antyukrainske-sugolossya-fitso-y-orbana-yak-deyaki-zayavy-susidiv-ukrainy-pidigruyut-rosiyskiy-propagandi/> (дата звернення: 02.04.2024)

Меморандум
про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України
до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї

Дата підписання: 05.12.1994

Дата набуття чинності: 05.12.1994

Україна, Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки, вітаючи приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї ([995_098](#)) як держави, що не володіє ядерною зброєю, беручи до уваги зобов'язання України ліквідувати всю ядерну зброю, що знаходиться на її території, у визначений період часу, відзначаючи зміни ситуації в галузі безпеки в усьому світі, включаючи закінчення холодної війни, що створили умови для глибоких скорочень ядерних сил, підтверджують таке:

1. Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки підтверджують Україні їх зобов'язання згідно з принципами Заключного акта НБСЄ (994_055) поважати незалежність і суверенітет та існуючі кордони України.

2. Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки підтверджують їх зобов'язання утримуватися від загрози силою чи її використання проти територіальної цілісності чи політичної незалежності України, і що ніяка їхня зброя ніколи не буде використовуватися проти України, крім цілей самооборони або будь-яким іншим чином згідно зі Статутом Організації Об'єднаних Націй (995_010).

3. Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки підтверджують Україні їх зобов'язання згідно з принципами Заключного акта НБСЄ (994_055) утримуватись від економічного тиску, спрямованого на те, щоб підкорити своїм власним інтересам здійснення Україною прав, притаманних її суверенітету, і таким чином отримати будь-які переваги.

4. Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої

Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки підтверджують їх зобов'язання домагатися негайних дій з боку Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй з метою надання допомоги Україні як державі-учасниці Договору про нерозповсюдження ядерної зброї ([995_098](#)), що не володіє ядерною зброєю, в разі, якщо Україна стане жертвою акту агресії або об'єктом погрози агресією з використанням ядерної зброї.

5. Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки

підтверджують щодо України їх зобов'язання не застосовувати ядерну зброю проти будь-якої держави-учасниці Договору про нерозповсюдження ядерної зброї ([995_098](#)), що не володіє ядерною зброєю, крім випадку нападу на них самих, їхні території чи їхні підопічні території, їхні збройні сили або на їхніх союзників з боку такої держави спільно або в союзі з державою, яка володіє ядерною зброєю.

6. Україна, Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки будуть проводити консультації у випадку виникнення ситуації, внаслідок якої постає питання стосовно цих зобов'язань.

Цей меморандум набуває чинності з моменту підписання.

Підписано у чотирьох рівно автентичних примірниках українською, англійською та російською мовами.

За Україну	За Російську Федерацію	За Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії	За Сполучені Штати Америки
------------	---------------------------	---	-------------------------------

(підпис)	(підпис)	(підпис)	(підпис)
Л. Кучма	Б. Єльцин	Дж. Мейджор	У. Клінтон

Будапешт, 5 грудня 1994 року.

джерело документа: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_158#Text

**СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА
ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ ТА ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ
РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ**

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Смірнов С. А. Медіастандарти та фактчекінг в контексті психологічних бар'єрів, глибинних переконань та традицій / С. А. Смірнов // Вісник Львівського університету. Серія журналістика. – 2023. – №52-53. – С. 122-135. – DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vjo.2023.52-53.11726>.

2. Смірнов Сергій. Факти в теоріях істини / Сергій Смірнов // Вісник Львівського університету. Серія журналістика. – 2024. – № 54-55. – С. 93-103. – DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vjo.2024.54-55.12151>.

3. Смірнов Сергій. Термінологія неправди в соціальних комунікаціях (Неправда: види, терміни, використання в медіа. / Сергій Смірнов // Вісник Львівського університету. Серія журналістика. – 2025. – № 57. – С. 90-98. – DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vjo.2025.57.13293>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

4. Смірнов С. А. Фейки і фактчекінг російсько-української війни / С. А. Смірнов // Українські та закордонні медіа перед викликами сучасності : Збірник матеріалів звітної наукової конференції за 2022 рік (секція "Журналістика"), Львів, Україна, 2022 – Львів : Простір-М, 2023. – С. 96-98. URL: <https://journ.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/10/Zbirnyk-tez-zvitnoi-konferenetsii-za-2022-rik.pdf>

5. Смірнов С. А. Евфемізми війни. Прикладні аспекти пропаганди та контрпропаганди / Смірнов С. А. // «Сучасний масмедійний простір: реалії та перспективи розвитку»: Збірник тез доповідей, Тернопіль, Україна, 10.04.2024 – 2024.

6. Смірнов С. Інформаційна безпека України (документи, події, дати). Медіадискурс війни: український та закордонний досвід : монографія / [Мар'ян Житарюк, Тарас Балда, Тарас Лильо та ін.] ; наук. ред., упорядк., вступ, висновки проф. М. Житарюк. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2025. С. 107–144.
<https://journ.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2025/03/Mediadyskurs-web.pdf>

7. Смірнов С.А. Факт в теоріях істини. Практичне значення у створенні медіареальностей та проблеми фактчекінгу. / Смірнов С. А. // "Медіареальність у часи інформаційних війн": виступ на міжнародній науковій конференції, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 15.03.2024 - 2024.

8. Смірнов С. А. Соціальні комунікації: недостовірна інформація та тенденції форматів. Наука і вища освіта : тези доп. XXXIII Міжнар. наук. конф. здобувачів вищ. освіти і молодих уч., м. Запоріжжя, 13 листоп. 2024 р. Запоріжжя, 2024. С. 150.

URL: http://virtuni.education.zp.ua/info_cpu/sites/default/files/%20T1%20Ч2.pdf

Відомості про апробацію результатів дисертації

1. Семінар кафедри зарубіжної преси та інформації (Львів, 24 січня 2022 року, дистанційна форма участі, усна доповідь).
2. Звітна наукова конференція факультету журналістики, секція "Міжнародна журналістика" за 2022 рік. (Львів, 2 лютого 2023 року, очна форма участі, усна доповідь).
3. Семінар кафедри зарубіжної преси та інформації (Львів, 30 травня 2023 року, очна форма участі, усна доповідь).
4. Звітна наукова конференція факультету журналістики, секція "Міжнародна журналістика" за 2023 рік. (Львів, 2 лютого 2024 року, очна форма участі, усна доповідь).
5. Міжнародна наукова конференція "Медіареальність у часи інформаційних війн" (Харків, 15 березня 2024, дистанційна форма участі, усна доповідь).

6. Наукова конференція «Сучасний масмедійний простір: реалії та перспективи розвитку» (Тернопіль, 10 квітня 2024 року, дистанційна форма участі, усна доповідь).
7. XXXIII Міжнародна наукова конференція здобувачів вищої освіти і молодих учених «Наука і вища освіта» (м. Запоріжжя, 13 листопада 2024 року, дистанційна форма участі, усна доповідь).
8. Звітна наукова конференція факультету журналістики, секція "міжнародна журналістика" за 2024 рік. (Львів, 7 лютого 2025 року, очна форма участі, усна доповідь).
9. Семінар кафедри зарубіжної преси та інформації (Львів, 25 березня 2025 р. очна форма участі, усна доповідь).